

Slussar i Trollhätte kanal Vänerns borg

Kulturarvsanalys

Brinkebergskulles sluss

Trafikverket

Postadress: Vikingsgatan 4, 411 04 Göteborg

E-post: trafikverket@trafikverket.se

Telefon: 0771-921 921

Texttelefon: 010-123 50 00

Dokumenttitel: Slussar i Trollhätte kanal, Vänersborg - Kulturarvsanalys, Brinkebergskulles sluss

Författare: Karin Myhrberg & Alice Niklasson Wihlborg, WSP Sverige AB

Dokumentdatum: 2024-04-19

Ärendenummer: TRV 2021/84231

Version: 1.0

Omslagsfoto: Brinkebergskulles sluss med modern manöverbyggnad,
Vänersborg

Innehåll

Sammanfattning.....	6	2. Brinkebergskulle: Områdets karaktär och historiska utveckling.....	20
1. Inledning.....	7	2.1 Naturgeografi och topografi	20
1.1 Bakgrund	7	2.2 Förhistorisk utveckling.....	20
1.2 Nollalternativ	7	2.3 Historisk landskapsutveckling.....	21
1.3 Syfte	7	2.4 Industrier och andra verksamheter kring slussarna	25
1.4 Kulturarvsanalysens upplägg	7	2.5 1808—1809 års krig.....	28
1.5 Källmaterial och metodik.....	8	2.6 Restad gård blir sjukhus	29
1.6 Nationella riktlinjer och mål.....	8	2.7 Utveckling under 1900- och 2000-tal.....	30
1.7 Lagstiftning	9	2.8 Karls grav och slussarna.....	31
1.8 Skyddade och utpekade kulturmiljöer inom området.....	11	2.9 Tidslinje kanaler och slussar i Trollhätte kanal: Brinkebergskulle.....	48
Fornlämningsbild kring Brinkebergskulle.....	19		

3. Särskilt väsentliga kulturmiljöer med känslighetsanalys.....	55
3.1 Karls grav och slussområdet.....	57
3.2 Restad kyrkogård.....	99
Referenser	104

WILSON GDANSK

WILSON GDANSK

Sammanfattning

Slussar i Trollhätte kanal syftar till att säkra Vänersjöfartens framtid, genom att ersätta befintliga slussar från 1916 och därmed skapa förutsättningar för en framtida utveckling av sjöfarten i Vänerstråket. I Trollhätte kanal ingår slussarna i Vänersborg (Brinkebergskulle), Trollhättan och Lilla Edet.

En inledande rapport som innehåller en översiktlig beskrivning av landskapsutvecklingen i Göta älvdalen och en historik över Trollhätte kanal har tagits fram.

För varje slussområde har sedan en kulturarvsanalys tagits fram. Kulturarvsanalysens syfte är att säkra en hållbar hantering av kulturmiljön enligt gällande lagrum vid projektering och genomförande av projektet.

Kulturarvsanalysen innehåller en tematisk genomgång av områdets landskapsutveckling från förhistorisk tid till nutid och redovisning av identifierade särskilt väsentliga kulturmiljöer inom utredningsområdet.

I Vänersborg är slussmiljön belägen längs den grävda kanalen Karls grav, som är utpekad som riksintresse för kulturmiljövården (P68). Miljön präglas av 1916 års sluss med tillhö-

rande bebyggelse som flyttades till platsen i samband med slussbygget. Lämningar från tidigare slussgenerationer är tydligt avläsbara i landskapet, vilket gör att olika etapper av Trollhätte kanal, från 1600- till 1900-tal, kan upplevas inom en begränsad yta. Den relativt smala, grävda kanalen med till stor del skogbeklädd kuperad mark på bägge sidor bildar ett slutet rum i jämförelse med slussmiljöerna i Lilla Edet och Trollhättan.

I utredningsområdet har två särskilt väsentliga kulturmiljöer identifierats: Karls grav och slussområdet samt Restad kyrkogård. För dessa har en känslighetsanalys gjorts, vilken resulterat i ett antal råd till nästa skede. För Karls grav och slussområdet är det viktigt att det i framtiden ska gå att förstå och uppleva de olika slussgenerationerna i Brinkebergskulle, liksom slussen som en del i stråket Trollhätte kanal.

1. Inledning

1.1 Bakgrund

Slussar i Trollhätte kanal syftar till att säkra Vänersjöfartens framtid, genom att ersätta dagens slussar och därmed skapa förutsättningar för en framtida utveckling av sjöfarten i Vänerstråket. I Trollhätte kanal ingår slussarna i Vänersborg (Brinkebergskulle), Trollhättan och Lilla Edet.

De befintliga slussarna i Trollhätte kanal är över 100 år gamla och närmar sig slutet av sin tekniska livslängd. Enligt gällande bedömning är slussarnas livslängd begränsad till år 2030 (Trafikverket, 2013 och 2016).

För Vänersborg har det under 2021 tagits fram en lokaliseringsutredning. Det har också tagits fram samrådsunderlag till ansökan om tillstånd för vattenverksamhet. Nästkommande skede är systemhandling då en mer detaljerad utformning av slussen och omgivningen tas fram. Kulturarvsanalysen ingår i systemhandlingen.

1.2 Nollalternativ

Nollalternativet är ett jämförelsealternativ som visar en sannolik utveckling fram till år

2050 om projektet inte genomförs. Det utgör underlag för att ge en mer rättvisande bild av projektets miljökonsekvenser.

De befintliga slussarna i Trollhätte kanal närmar sig slutet av sin tekniska livslängd. Betongkonstruktionen har en låg kvalitet och enligt gällande bedömning är, förutsatt att fortlöpande renoveringsinsatser genomförs, slussarna uttjänta kring år 2030. Nollalternativet innebär därför att slussarna i Trollhätte kanal stängs och dammsäkras. All båttrafik genom slussarna kommer därmed att upphöra.

1.3 Syfte

Kulturarvsanalysens huvudsyfte är att på ett strukturerat och hållbart sätt hantera kulturmiljön enligt mål, strategier, lagstiftning och planering. Kulturarvsanalysen är både en arbetsprocess och ett dokument som görs som en integrerad del i framtagandet av systemhandling och i arbetet med miljöbedömningen. Arbetet sker parallellt med projekteringen.

Resultatet av analysen ska tillsammans med andra förutsättningar bidra till att projektet finner den mest långsiktigt hållbara lösningen för nya slussar i Trollhätte kanal.

Kulturarvsanalysen behandlar kulturlandskapet i sin helhet från förhistorisk tid till nutid utifrån såväl fysiska lämningar, byggda miljöer och företeelser som visuella och historiska samband. För en genomgång av landskapsutvecklingen i Göta älvdalen och Trollhätte kanals historik i sin helhet hänvisas till den inledande rapporten *Övergripande historik Trollhätte kanal - Underlag till kulturarvsanalyser* (Trafikverket, 2023).

1.4 Kulturarvsanalysens uppbygg

Kulturarvsanalysen inleds med en genomgång av förutsättningar som relevant lagstiftning och tidigare skyddade och utpekade kulturmiljöer, samt en uttolkning av riksintressebeskrivningen för Karls grav (P68).

I kapitel 2 görs en fördjupning av den förhistoriska och historiska landskapsutvecklingen omkring slussområdet i Brinkebergskulle fram tills i dag. Detta kapitel utgår från ett antal teman, baserade på markanvändning och näringar som varit betydelsefulla för området och som format det kulturlandskap som finns i dag.

I nästa kapitel görs en inzoomning till det område inom vilket ny sluss kommer placeras. Här redovisas de särskilt väsentliga kulturmiljöer som har identifierats och bedöms

påverkas av ny sluss. Bärande kulturhistoriska berättelser och vilka uttryck i miljön som avspeglar dessa redovisas. Utifrån dessa har varje kulturmiljös känslighet för förändring analyserats och ett antal råd till nästa skede har tagits fram.

1.5 Källmaterial och metodik

Kulturarvsanalysen baseras på tidigare framtagna underlag, arkeologiska rapporter från området, relevant kartmaterial, arkivhandlingar, lokalhistorisk litteratur och platsbesök.

1.5.1 Platsbesök

Under arbetet med kulturarvsanalysen har tre platsbesök genomförts vid Brinkebergskulle sluss under 2022. Det inledande besöket gjordes tillsammans med representanter från en rad olika teknikområden från WSP och Trafikverket, bland annat bebyggelseantikvarier, landskapsarkitekter och naturmiljö.

Under platsbesöken har kulturlandskapet på respektive plats studerats. Byggnader, byggnadsverk och strukturer som kan komma att beröras av ny sluss har studerats och dokumenterats i fält.

1.5.2 Arkeologiska utredningar

Under projektet har Lödöse museum genomfört arkeologiska utredningar steg 1 och 2 kring slussområdet. Utredningarnas syfte var

att fastställa förekomsten av fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar, samt utgöra ett fördjupat planerings- och beslutsunderlag.

Utredningarna resulterade i att fyra fornlämningar och en övrig kulturhistorisk lämning kunde nyregistreras.

Rapporterna innehåller omfattande kart- och arkivstudier som också har använts som underlag till kulturarvsanalysen.

1.5.3 GIS-analys

I en GIS-analys har historiska kartor studerats och rektifierats. På så sätt framkommer dels historiska strukturer som finns kvar i dag, exempelvis slusslämningar, vägar, historiska fastighetsgränser och markanvändning, dels de historiska slusslägen och kanalleder som inte längre är avläsbara i landskapet.

Vidare har underlag från Riksantikvarieämbetets fornlämningsdatabas Fornsök använts för att analysera fornlämningsbeståndet inom området och dess samband med framför allt Göta älv och Trollhätte kanal.

1.5.4 Bedömning av känslighet

Utifrån de historiska teman som presenterats i kapitel 2, uttolkningen av riksintresset och tidigare utpekanden och skydd har två särskilt väsentliga kulturmiljöer som kommer att beröras av projektet avgränsats.

För varje särskilt väsentlig kulturmiljö har den eller de bärande kulturhistoriska berättelserna identifierats. De uttryck, såsom samband, beståndsdelar och egenskaper, som återspeglar den kulturhistoriska berättelsen har listats som värdebärande uttryck.

Utifrån dessa har kulturmiljöns känslighet analyserats: hur och på vilket sätt är de olika uttrycken känsliga för förändringar och tillägg kopplade till planerad utveckling. Resultatet har blivit ett antal råd till nästa skede, vilket visar miljöns potential till förändring samtidigt som de kulturhistoriska berättelserna fortsatt är avläsbara.

1.6 Nationella riktlinjer och mål

Riksantikvarieämbetet har angett definitioner av kulturarv och kulturmiljö. Kulturarv avser alla materiella och immateriella uttryck för mänsklig påverkan – till exempel spår, lämningar, föremål, miljöer, verksamheter, traditioner och kunskaper. Kulturmiljö är en del av kulturarvet och avser hela den av människor påverkade miljön. En kulturmiljö kan vara såväl en enskild anläggning eller lämning, såväl som ett mindre eller större landskapsavsnitt. Kulturmiljön omfattar inte bara landskaps fysiska innehåll utan även immateriella företeelser som ortnamn eller sägner som är knutna till en plats.

1.6.1 Miljökvalitetsmål

Miljökvalitetsmålen är 16 nationella mål som Sveriges riksdag har antagit, vilka beskriver det tillstånd i den svenska miljön som miljöarbetet ska leda till. Kulturmiljön ingår i tio av miljökvalitetsmålen, bland annat ”God bebyggd miljö”. I preciseringar kopplade till målet anges att infrastruktur ska integreras i stadsplaneringen och i övrig fysisk planering, samt att lokalisering och utformning av infrastrukturen görs med hänsyn till natur och kulturmiljö samt estetik. Preciseringarna anger också att det kulturella, historiska och arkitektoniska arvet i form av värdefulla byggnader och bebyggelsemiljöer samt platser och landskap bevaras, används och utvecklas.

1.6.2 Nationella kulturmiljömål

Från 2014 gäller fyra nationella kulturmiljömål. Regering och riksdag har uttalat att de även ska vara vägledande för kulturmiljöarbetet på regional och kommunal nivå.

- Ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas.
- Människors delaktighet i kulturmiljöarbetet och möjlighet att förstå och ta ansvar för kulturmiljön.
- Ett inkluderande samhälle med kulturmiljön som gemensam källa till kunskap, bildning och upplevelser.

- En helhetssyn på förvaltningen av landskapet som innebär att kulturmiljön tas till vara i samhällsutvecklingen.

1.6.3 Trafikverkets kulturmiljöstrategi

Trafikverket har en kulturmiljöstrategi (2019) som bygger på de nationella kulturmiljömålen och FN:s hållbarhetsmål Agenda 2030. Strategin ska stärka Trafikverkets förmåga att bidra till ett hållbart samhälle genom att hantera kulturmiljön som en resurs. I strategin görs bland annat ställningstagandena att Trafikverket ska utforma nya anläggningar och genomföra ombyggnationer i samspel med omgivningens kulturmiljövården och vårda och bevara infrastrukturens kulturmiljövården som omfattas av lagstiftningarnas skyddsparagrafer eller hänsynskrav.

Enligt beslut 2016-02-05 har Trafikverket antagit en riktlinje för landskap (TDOK 2015:0323) som lägger fast Trafikverkets grundläggande förhållningssätt till vägar, järnvägar och landskap. Riktlinjen innebär bland annat:

- Att kulturmiljöer ska användas utan att förlora sitt prioriterade innehåll
- Att värden stötts och stärks så att kulturmiljön har potential att utvecklas

- Att kulturmiljöer bevaras för att kunna berätta om transportinfrastrukturens historia över tid
- Att en mångfald kulturmiljöer bevaras, genom våra val i infrastrukturarbetet, som berättar om människors övriga historia (i olika skala)

1.7 Lagstiftning

1.7.1 Kulturmiljölagen

Genom kulturmiljölagen (KML) anger samhället grundläggande bestämmelser till skydd för viktiga delar av kulturarvet. Lagen innehåller bland annat bestämmelser för skydd av byggnadsminnen, fornlämningar och kyrkliga kulturminnen.

Fornlämningar

Alla fornlämningar är skyddade genom kulturmiljölagens andra kapitel och skyddet gäller både för kända registrerade fornlämningar och ännu icke identifierade fornlämningar. Skyddet innebär att det är förbjudet att utan tillstånd från länsstyrelsen på något sätt förändra, ta bort, skada eller täcka över en fornlämning. För hanteringen av fornlämningar anger kulturmiljölagen en arbetsgång som bygger på flera steg med syfte att, så långt som det är möjligt, undvika och minimera ingreppen i fornlämningar. Om en fornlämning

påträffas under grävning eller annat arbete ska arbetet omedelbart avbrytas och länsstyrelsen kontaktas.

En fornlämning är enligt kulturmiljölagen en lämning efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergiven. En fornlämning ska också ha tillkommit före år 1850. Alla åtgärder som innebär övertäckande, grävning, flytt eller annan ändring av fornlämningen kräver tillståndsprovning. Provningsen görs av länsstyrelsen.

Fornlämningsområde

Till en fornlämning hör ett så stort område på marken som behövs för att bevara fornlämningen. Områdets storlek skiftar beroende på fornlämningens art och betydelse och dess läge i landskapet. Skyddsområdets storlek fastställs av länsstyrelsen från fall till fall. Om arbete skall utföras i anslutning till fornlämning ska länsstyrelsen kontaktas för att ta ställning till skyddsområdets omfattning.

Övriga kulturhistoriska lämningar

En övrig kulturhistorisk lämning omfattas av kulturmiljölagens inledande hänsynsparagraf vilket innebär att kulturmiljön ska visas hänsyn och att skador ska undvikas eller begränsas. Här krävs ett samråd med länsstyrelsen för en bedömning av just denna lämning, om

den av särskilda skäl bör fastställas som fornlämning eller om bedömningen övrig kulturhistorisk lämning kan kvarstå.

Kyrkliga kulturminnen

Kyrkliga kulturminnen, vilket omfattar kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser, är skyddade enligt 4 kap kulturmiljölagen. Där anges bland annat att kyrkor och begravningsplatser uppförda före utgången av 1939 omfattas av tillståndsplinkt vid väsentliga ändringar.

1.7.2 Plan- och bygglagen

I plan- och bygglagens andra kapitel preciseras ett antal allmänna intressen. Som ett allmänintresse är kulturmiljöperspektivet en central och ibland avgörande aspekt för lämpligheten att bebygga ett markområde. Där anges bland annat att man ska ta hänsyn till stads- och landskapsbilden och platsens natur- och kulturvärden. Ett bebyggelseområdes särskilda historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden ska skyddas. Befintliga karaktärsdrag ska respekteras och tas tillvara.

I plan- och bygglagens åttonde kapitel hanteras särskilt värdefull kulturmiljö genom förvanskningförbud och varsamhetskrav. Förvanskningförbudet tillämpas på både byggnader och bebyggelseområden.

1.7.3 Miljöbalken

Miljöbalken ska främja en hållbar utveckling så att nuvarande och kommande generationer kan leva i en hälsosam och god miljö. Miljöbalkens bestämmelser gäller parallellt med andra lagar, som plan- och bygglagen och kulturmiljölagen, och kan på så sätt förstärka och komplettera lagskydd för kulturmiljö.

Miljöbalken ska enligt dess första kapitel tillämpas så att värdefulla kulturmiljöer skyddas och vårdas. Enligt andra kapitlets hänsynsregler ska alla som bedriver en verksamhet skaffa sig de kunskaper och utföra de åtgärder som behövs för att förebygga, hindra eller motverka att det uppstår skada eller olägenhet för miljön, vilket omfattar kulturmiljö.

I tredje kapitlet regleras områden av riksintressen för kulturmiljövården, vilket är områden där landskapets historia går att avläsa och uppleva så väl att de anses vara av nationellt intresse. Riksintressen ska skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada kulturmiljön.

1.8 Skyddade och utpekade kulturmiljöer inom området

Nedan redogörs för de fornlämningar, övriga kulturhistoriska lämningar, skyddade och utpekade miljöer och byggnader som finns inom och i nära anslutning till utredningsområdet. Dessa visas även på kartillustrationen på sida 14.

1.8.1 Riksintresse för kulturmiljövården

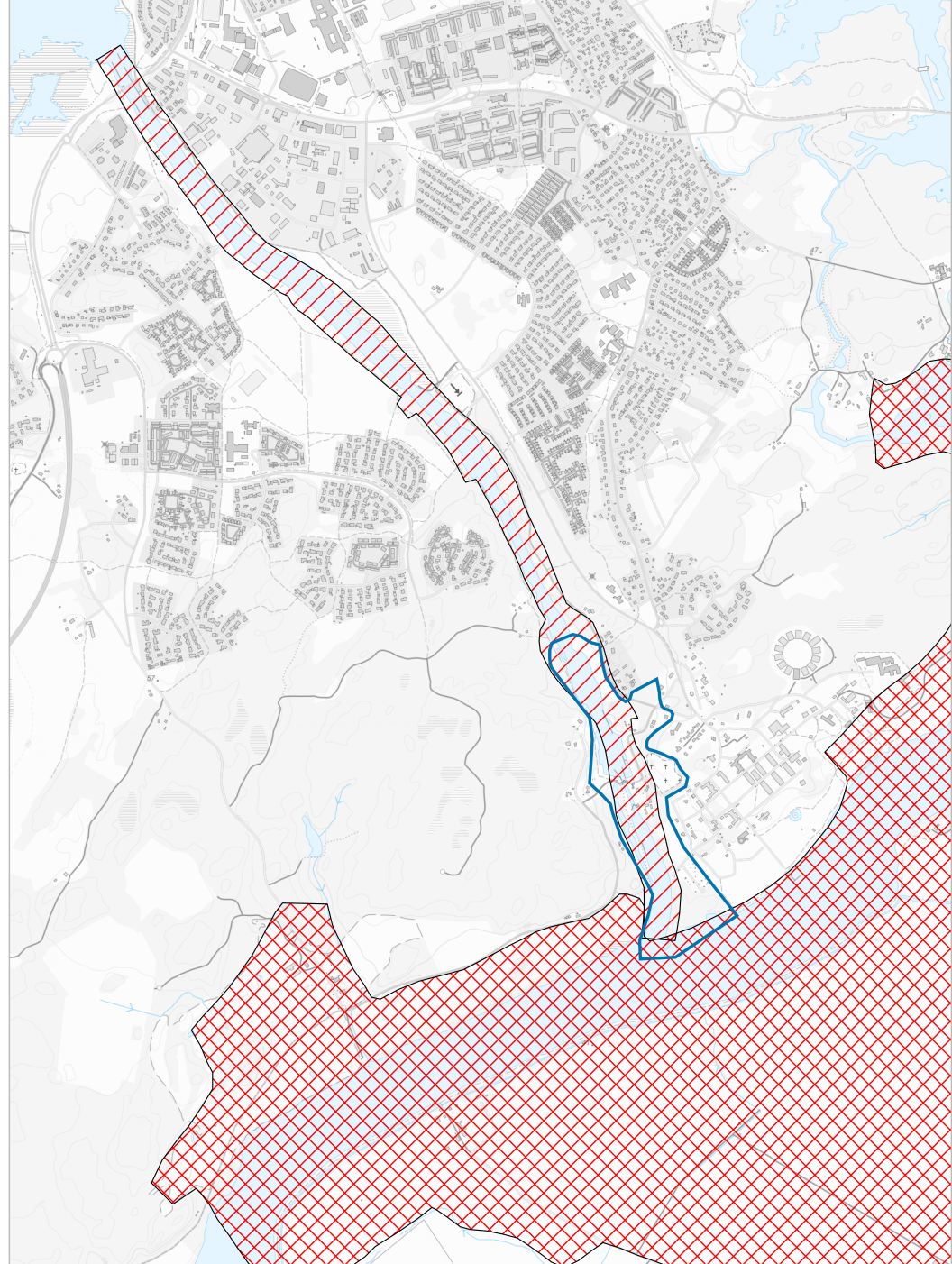
Karls grav (P 68) utgör riksintresse för kulturmiljövård med motiveringen: ”Kanalmiljö av stor transporthistorisk betydelse, en av landets första egentliga kanaler, påbörjad 1609 men slutförd först 1752. Slussleden är fortfarande i drift.”

Uttryck för riksintresset:

Kanalled med synliga slussar från 1700-talet till 1900-talet, minnessten från 1770, kanal-kontor med uthusbyggnader från cirka 1900.

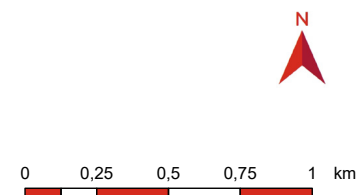
Västra Tunhem (P 17) utgör riksintresse för kulturmiljövård med motiveringen: ”Odningsskapslandskap på den bördiga slätten kring platåberget Hunneberg som med sitt rika och varierade innehåll speglar samhällets och landskapets förändringar från järnåldern till 1800-talets slut. (Fornlämningssmiljö, Kyrkomiljö, Stenbrott).”

Figur 1. Kartan visar de två riksintressenas utbredning i relation till utredningsområdet.

Riksintressen för kulturmiljövården

- Utredningsområde
- Karls grav (P 68)
- Västra Tunhem (P 17)

Uttryck för riksintresset:

Stora järnåldersgravfält med variationsrikt innehåll, fossila åkrar, medeltida kyrka, ombyggd vid flera tillfällen, en av landets bäst bevarade prästgårdar från 1722, herrgårdsmiljöer vid Forstena (Lennart Torstenssons födelseplats) och Nygård med byggnader från 1700- och 1800-talen, laga skifteslandskap vid Hol, lämningar efter skiffer och kalkbrytning längs med Hunneberg, arbetarbostäder och torpmiljöer vid Floget, ängs och hagmarker. En mindre del av området berör Trollhättans kommun.

1.8.2 Fornlämningar

Följande fornlämningar finns registrerade inom eller i anslutning till utredningsområdet:

- 1840-talets nedre sluss, Bommeslussen – L1963:970
- 1770-talets sluss, Gustafs slussar – L1963:1626
- Lägenhetsbebyggelse - L2022:4747
- Lägenhetsbebyggelse - L2022:4748
- Lägenhetsbebyggelse - L2022:4750
- Lägenhetsbebyggelse - L2022:4751
- Dammvall – L1963:967
- 1840-talets övre sluss, Kullens sluss – L1963:1637
- Bebyggelselämning – L1960:6610

Övriga kulturhistoriska lämningar

De övriga kulturhistoriska lämningar som finns registrerade inom eller i nära anslutning till utredningsområdet är:

- Minnesmärke - L1963:969
- Brott/täkt - L2022:4749
- Röjningsröse – L1960:5215
- Lägenhetsbebyggelse – L1960:5324 (klassad som Möjlig fornlämning)
- Lägenhetsbebyggelse – L1960:6620
- Fyndplats – L1963:1059
- Minnesmärke – 1963:1558
- Minnesmärke – L1963:968
- Fyndplats – L1964:7291
- Fyndplats – L1964:7369
- Fyndplats – L1964:7434

Inom området finns även registrerat en lämning utan antikvarisk bedömning som ej bekräftats i fält (L2021:1106), en misstänkt fartygslämning baserad på tidningsuppgifter från 1860-talet.

Övrigt:

Inom utredningsområdet finns soldatgravar från tidigt 1800-tal. Vid den arkeologiska utredningen påträffades inga lämningar av

dessa. Området är inte skyddat som fornlämning, men det krävs samråd med länsstyrelsen för att ta fram en handlingsplan i det fall kvarlevor framkommer i samband med arbetsföretagets genomförande.

1.8.3 Kyrkligt kulturminne

Restad kyrkogård är skyddad enligt kulturmiljölagens fjärde kapitel som reglerar kyrkliga kulturminnen och begravningsplatser.

För begravningsplatser som är anlagda före utgången av år 1939 krävs tillstånd av länsstyrelsen för att utvidga eller på något annat sätt väsentligt ändra begravningsplatsen, för att där uppföra någon ny byggnad eller fast anordning eller riva eller väsentligt ändra befintlig byggnad, fast anordning eller vegetation, eller för att ändra medveten gestaltning av vegetationen.

1.8.4 Plan- och bygglagen

Kulturhistorisk byggnadsinventering

Restads f.d. sjukhus och slussområdet vid Brinkebergsskulle med slussar och tillhörande byggnader ingår i *Kulturhistorisk byggnadsinventering nr 38*, utförd av Älvsborgs länsmuseum år 1995.

I underlaget anges att Gustafs sluss är en av de tidigaste delarna i Trollhätte kanal och utgör en mycket betydelsefull del av Vänersborgs och Götaälvdalens kommunikationshistoria. Vidare anges att slussen är unik i ett nationellt perspektiv genom sin konstruktion och höga ålder. Nuvarande slussanläggning anges ha ett stort kommunikationshistoriskt värde. De olika byggnaderna speglar olika funktioner och tidsperioder.

Byggnaderna i slussmiljön är att betrakta som särskilt värdefulla byggnader enligt plan- och bygglagen. Byggnaderna liksom bebyggelseområdet som helhet omfattas därmed av förvanskningsförbud. Rivningsförbud kräver en bestämmelse i detaljplan eller områdesbestämmelse. Byggnaderna är även en del av riksintresset.

I anslutning till området finns bebyggelse kopplad till Restads sjukhus som är skyddade i detaljplan med q och Q. Denna bebyggelse finns också med i den kulturhistoriska byggnadsinventeringen.

Översiktsplan

I Vänersborgs kommuns översiktsplan (2017) anges att den kommunala kulturmiljön Restads f.d. sjukhus och slussområdet vid Brinkebergskulle är en skyddsvärd kulturmiljö. Generellt för områden med stora kulturhistoriska värden ”bör inga förändringar tillåtas som förvanskar områdets karaktär. Varje

områdes förutsättningar ska utredas innan förändringar tillåts. Landskap och byggnader ska förvaltas på ett ansvarsfullt sätt så att kulturvärden upprätthålls.”

Det anges också i översiktsplanen att ”mark för nya slussar reserveras i Brinkebergskulle för att möjliggöra en eventuell framtida ombyggnad.”

Fördjupad översiktsplan

Slussmiljön på Karls gravs östra sida och Restad gård ingår i ett område för vilket en fördjupad översiktsplan (2004) finns. För hela planområdet anges följande mål och rekommendationer: ”Byggnader som har ett betydande kulturhistoriskt värde skall bevaras. De får inte förändras så att detta värde förvanskas.”

För kanalområdet anges att: ”Översiktplanen föreslår inga förändringar inom kanalområdet, nuvarande markanvändning gäller. Avsikten med planeringen är att slå vakt om skyddsområdet mot Karls grav samt bevara området för friluftsliv och rekreation. Rekommendationer: Kommande detaljplaner skall ange området närmast graven som område som inte får bebyggas på grund av riksintressena för kulturminnesvård och handelssjöfart”

För Restad kyrkogård anges att ”Kyrkogården vårdas och underhålls. Omgivande naturmark sköts med hänsyn till kyrkogårdens närhet.”

Skyddade och utpekade kulturmiljöer, Brinkebergskulle

Riksintresset Karls grav, [P 68]

Motivering: "Kanalmiljö av stor transporthistorisk betydelse, en av landets första egentliga kanaler, påbörjad 1609 men slutförd först 1752. Slussleden är fortfarande i drift."

Som uttryck för riksintresset anges: Kanalled med synliga slussar från 1700-talet till 1900-talet, minnessten från 1770, kanalkontor med uthusbyggnader från ca 1900.

Kommunalt utpekade kulturmiljöer

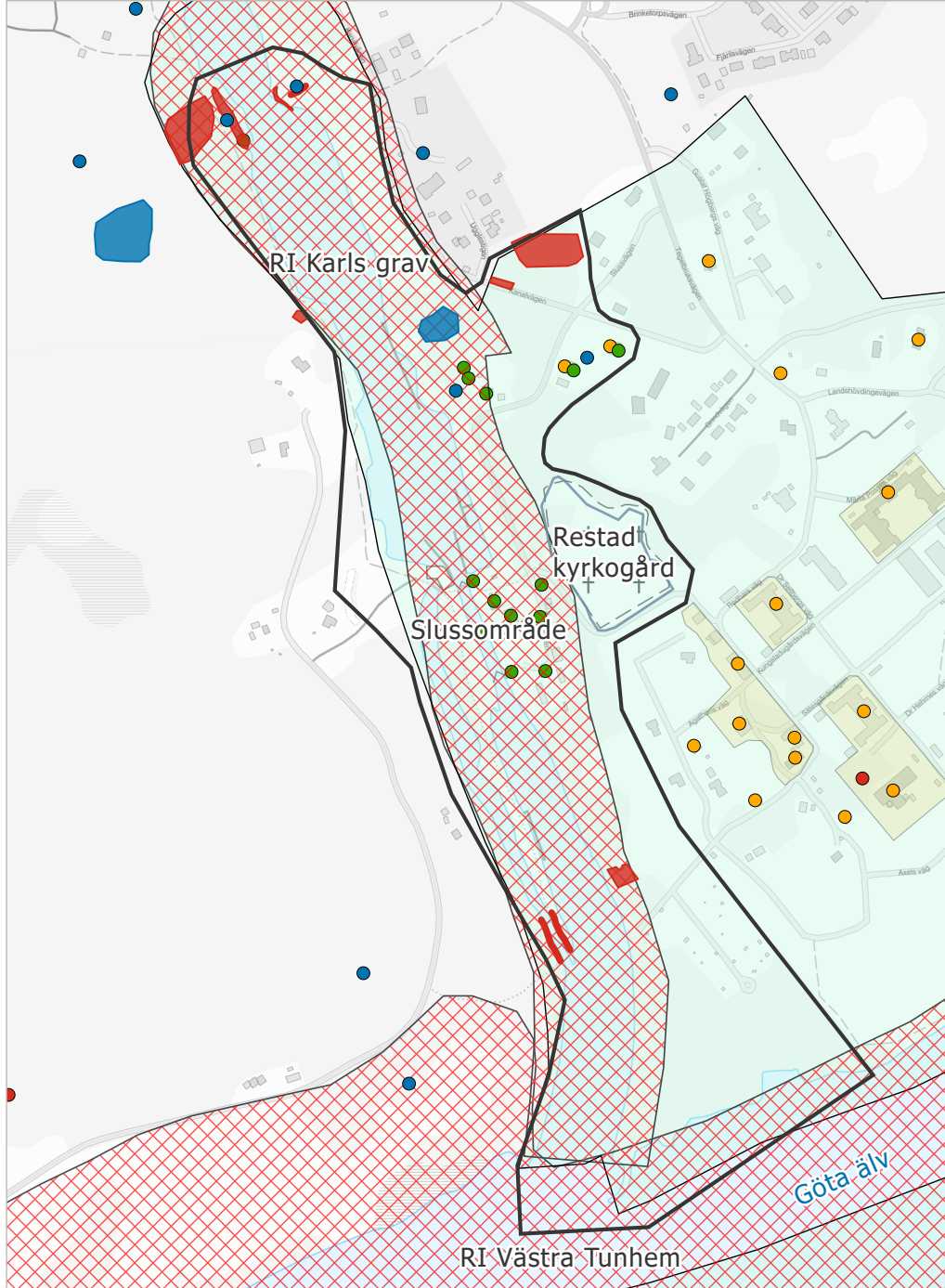
Restads f.d. sjukhus med tillhörande karaktärsskapande byggnader (gränsande till utredningsområdet), samt slussområdet vid Brinkebergskulle med slussar och tillhörande byggnader (inom utredningsområdet). Ett antal byggnader kopplad till de två kulturmiljöerna är q-märkta i detaljplan.

Fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar

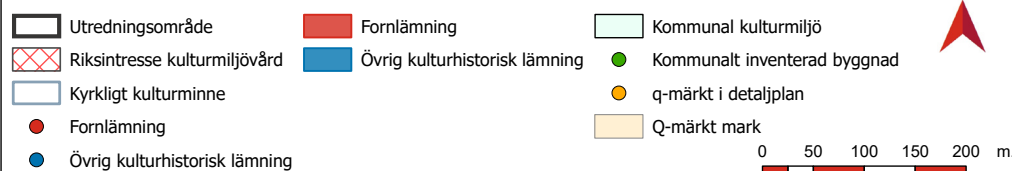
Fornlämningar och ÖKL utgörs av sluss- och dammlämningar från 1770- respektive 1840-tal, minnesmärken, lämningar efter bebyggelse och verksamheter från historisk tid samt efter en täktverksamhet som sannolikt hör samman med tegelbruket som fanns i området. Vidare finns ett minnesmärke över de soldater som miste livet i 1808–09 års krig. I utredningsområdets södra del finns en torplämning. I anslutning till området har fynd av en skafthålsyxa gjorts.

Kyrkligt kulturminne

Restad kyrkogård är skyddad enligt kulturmiljölagens fjärde kapitel.

Befintliga utpekanden

0 50 100 150 200 m.

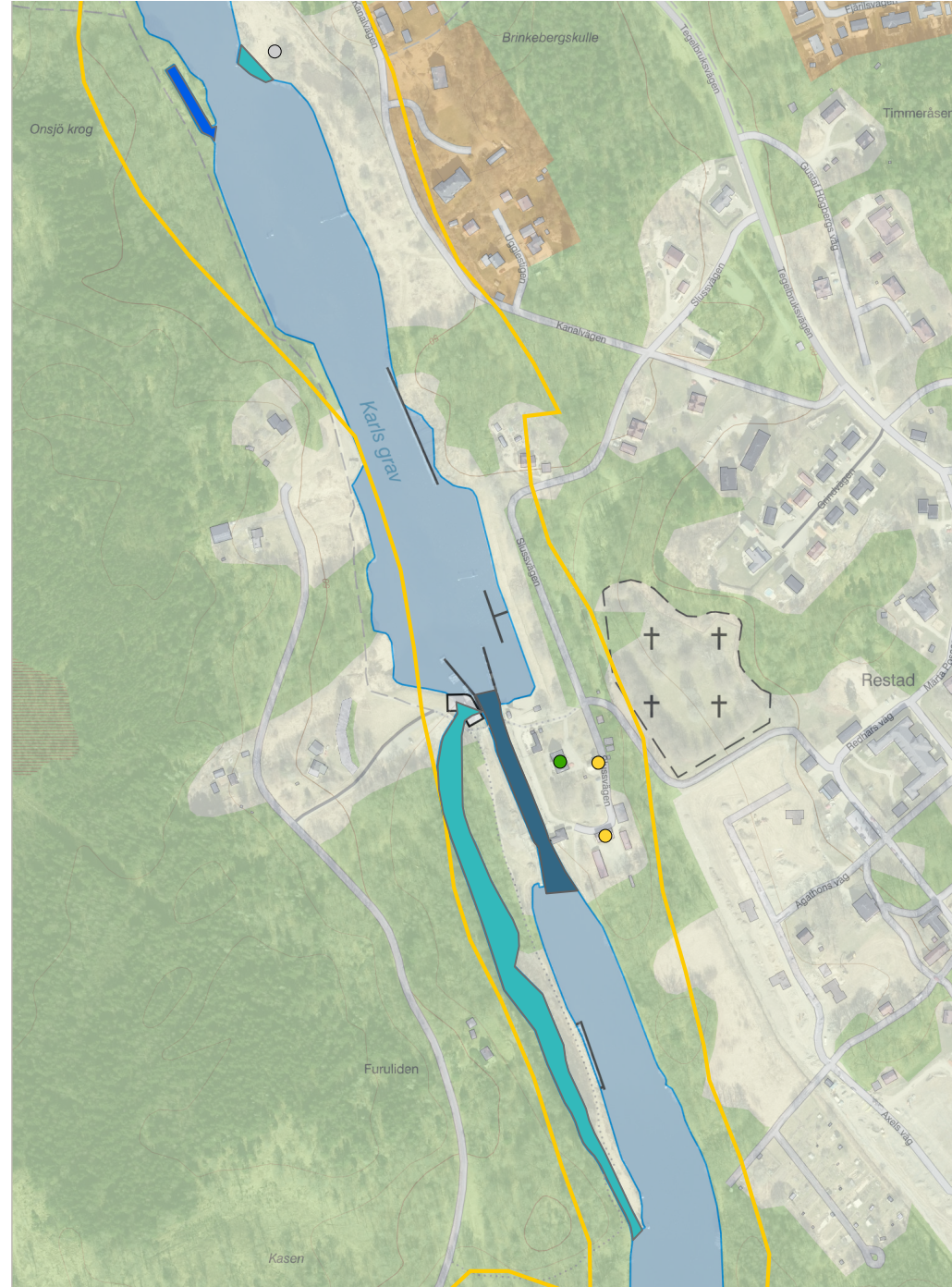
© Lantmäteriet, Geodatasamverkan

Figur 2. Kartan visar befintliga utpekanden och skydd för kulturmiljön inom utredningsområdet. Riksintresset söder om Karls grav är Västra Tunhem (P 17).

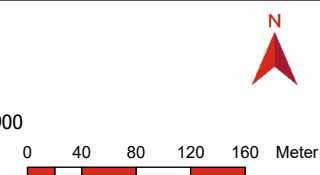
RIKSINTRESSET KARLS GRAV

Karls grav är riksintresse för kulturmiljövården [P 68] med motiveringen "Kanalmiljö av stor transporthistorisk betydelse, en av landets första egentliga kanaler, påbörjad 1609 men slutförd först 1752. Slussleden är fortfarande i drift. Som uttryck för riksintresset anges: Kanalled med synliga slussar från 1700-talet till 1900-talet, minnessten från 1770, kanalkontor med uthusbyggnader från ca 1900."

Figur 3. På kartan illustreras uttrycken för riksintresset Karls grav (utöver själva kanalen).

	Riksintresse för kulturmiljövården		Minnessten från 1770
	1770-talets sluss		Kanalkontor
	1844 års slussar		Uthusbyggnad från cirka 1900
	1916 års sluss		

UTTOLKNING AV RIKSINTRESSET KARLS GRAV

Utifrån riksintressebeskrivningen görs uttolkningen att följande aspekter särskilt behöver tas hänsyn till vid förändring som påverkar riksintresset:

Karls grav med slussar som del i Trollhätte kanal.

Motiveringen "Kanalmiljö av stor transporthistorisk betydelse" belyser Karls gravs funktion och kanalen som del i Trollhätte kanal. Kanalleden i sig är uttryck för riksintresset. Genom en samordnad gestaltning av slussar och byggnader finns ett tydligt läsbart samband mellan de tre slussområdena. I Brinkebergskulle utgörs dessa av 1916 års sluss med likadan utformning som kanalens övriga slussar, de typutformade manöverbyggnaderna från 1916 och 1980-tal samt ekonomibyggnaderna från 1800-talets andra hälft (i riksintressebeskrivningen daterade till cirka 1900).

Att funktionen som kanal och sluss upprätthålls.

Motiveringen "Slussleden är fortfarande i drift" belyser att Karls grav med slussar efter 300 år fortfarande används för sin ursprungliga funktion. För att Karls grav ska vara en levande kulturmiljö och fortsatt gå att förstå är det viktigt att sluss- och kanalmiljön brukas även i framtiden.

Att utvecklingen med slussar från 1700- till 1900-tal är avläsbar.

Motiveringen "Kanalled med synliga slussar från 1700-talet till 1900-talet" belyser att det inom ett avgränsat område finns tre generationer avläsbara slussar. Genom dessa går det att avläsa inte bara Trollhätte kanals utveckling utan också ingengörskonstens och industrins utveckling under tre århundraden. Kanalleden i sig, inklusive den delvis bevarade delen av 1844 års farled, är också uttryck som berättar om farledens utveckling.

Minnessten (L1963:968).

Minnesstenen är över Sohlbergs damm (1770-tal) och står vid en lämning av dammvallen (L1963:967). Dammens koppling till 1700-talets slussar och att minnesstenen över dammen uppmärksammas i riksintressebeskrivningen tolkas som att även dammvallen bör ses som ett uttryck för riksintresset.

Kanalkontor, pannrum/kompressorbod och ekonomibyggnad.

Kanalkontoret och ekonomibyggnaderna dateras i riksintressebeskrivningen till cirka 1900, men är uppförda under 1800-talets andra hälft och flyttade till nuvarande plats i samband med bygget av 1916 års sluss. Till miljön hör kanalkontorets trädgård samt två jordkällare som berättar att kanalkontoret även fungerade som bostad. Byggnadernas placeringar nära 1916 års sluss är viktiga för att kunna avläsa dess tidigare funktioner.

KOMMUNAL KULTURMILJÖ

Ur Kulturhistorisk byggnadsinventering nr 38: Väne-Ryrs socken och del av Vänersborgs stad:

"Restads fd sjukhus och slussområdet vid Brinkebergskulle är utpekade som en kulturhistoriskt värdefull bebyggelsemiljö. Det anges att miljön "representerar mycket av traktens kommunikationshistoria från 1600-talet och framåt".

KARLS GRAV 1:1, GUSTAFS SLUSS

"Slussen är, trots flera års eftersatt underhåll, en av de bäst bevarade delarna av de tidiga anläggningarna i kanalsystemet mella Vänern och Västerhavet och utgör därmed en mycket betydelsefull del av Vänersborgs och Götaälvdalens kommunikationshistoria. Slussen är unik i ett nationellt perspektiv genom dess tegelkonstruktion och höga ålder."

KARLS GRAV 1:1 BRINKEBERGSKULLE SLUSS

"Slussanläggningen vid Brinkebergskulle ingår som en av de mer betydelsefulla delarna av miljön kring Karls grav och Restads fd sjukhus. Som en av länkarna i kanalsystemet mellan Vänern och västerhavet besitter den ett stort kommunikationshistoriskt värde. Betydelsefullt är också det stora antalet byggnader som speglar olika funktioner och tidsperioder."

KARLS GRAV 1:2 (Kullens slussvaktarbostad)

"Fastigheten ingår som en värdefull del av kanalområdet, historiskt, funktionellt och som miljöskapande element. Bostadshuset har en välbevarade äldre karaktär och är visuellt strategiskt belägen på en mindre höjd vid slussalléns början."

UR ÖVERSIKTSPLAN (2017):

Den kommunala kulturmiljön Restads f.d. sjukhus och slussområdet vid Brinkebergskulle är en skyddsvärd kulturmiljö. Generellt för området med stora kulturhistoriska värden "bör inga förändringar tillåtas som förvanskar områdets karaktär. Varje områdes förutsättningar ska utredas innan förändringar tillåts. Landskap och byggnader ska

förvaltas på ett ansvarsfullt sätt så att kulturvärden upprätthålls."

Vidare ska "mark för nya slussar reserveras i Brinkebergskulle för att möjliggöra en eventuell framtida ombyggnad".

UR FÖRDJUPAD ÖVERSIKTSPLAN RESTAD-BRINKETORP (2004):

Mål och rekommendationer för hela planområdet: "Byggnader som har ett betydande kulturhistoriskt värde skall bevaras. De får inte förändras så att detta värde förvanskas."

Rekommendationer Kanalområde: "Kommande detaljplaner skall ange området närmast graven som område som inte får bebyggas på grund av riksintressena för kulturminnesvård och handelsjöfart".

KOMMUNALT INVENTERADE BYGGNADSVERK

1. Gustafs slussar
2. Kullens f.d. slussvaktarbostad med ekonomibygnader
3. Personalbostäder, Restad hospital
4. Manöverhytt 1916
5. Slusscafé
6. Kanalkontor
7. 1916 års sluss
8. Modern manöverhytt
9. Ekonomibygnader från 1800-talets senare hälft
10. Ställverksbyggnad

Figur 4. Kartan visar den kommunalt utpekade kulturmiljöns utbredning, samt de byggnader inom utredningsområdet som pekats ut i kommunala byggnadsinventeringar.

Kommunal kulturmiljö

Utredningsområde

Kommunal kulturmiljö

Utpekad i kommunal inventering

0 0,07 0,14 0,21 0,28 km

Fornlämningars bild kring Brinkebergskulle

FORNLÄMNINGAR

Slussar och kanaler

1770-tal:

L1963:967 - Dammvall från Sohlbergs damm

L1963:1626 - Gustafs slussar

1800-tal:

L1963:1637, L1963:970 - 1840-talets slusslämningar

Bebyggelselämningar

I kanalens närhet finns flera lämningar efter bebyggelse och verksamheter från historisk tid:

L2022:4747, L2022:4748, L2022:4750, L2022:4751 -

Lägenhetsbebyggelse

L1960:6610 - Lämning efter en byggnad som troligen tillhört Slussverket

ÖVRIGA KULTURHISTORISKA LÄMNINGAR

Bebyggelselämning

L2022:4749 - Lämning efter en täktverksamhet som sannolikt hör samman med tegelbruket som fanns i området.

Minnesmärken

1770-tal:

L1963:968 - Minnesmärke över Sohlbergs damm

L1963:1558 - Minnesmärke över Gustafs slussar

1900-tal:

L1963:969 - Minnesmärke över de soldater som miste livet i 1808—09 års krig

Fyndplats

L1963:1059 - Fyndplats för skafthålsyxa strax öster om utredningsområdets norra del

Fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar

- Utredningsområde
- Fornlämning
- Övrig kulturhistorisk lämning
- Fornlämning
- Övrig kulturhistorisk lämning

0 0,07 0,14 0,21 0,28 km

Figur 5. Kartan visar samtliga registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar inom och angränsande till utredningsområdet. Fornlämningar efter 1700-talets slussmiljö är inringade i grönt, fornlämningar efter 1800-talets slussmiljö i gult.

2. Brinkebergskulle: Områdets karaktär och historiska utveckling

Kanalen Karls grav går från Vassbotten i norr till Göta älv i söder. Omgivningen karaktäriseras av ett något kuperat, skogbevuxet landskap som sluttar ned mot kanalen.

2.1 Naturgeografi och topografi

Topografin och jordarternas sammansättning har gett möjligheter och satt gränser för hur människan kunnat nyttja landskapet. Inom området finns partier med glacial lera närmast kanalen och Göta älv, medan urberg dominerar längre från vattnet. I den norra delen kantas Karls grav av det skogsklädda urberget. På den västra sidan finns glacial lera närmast kanalen. Längre västerut finns urberg, morän, mosse- eller kärrtorv med större skogsområden.

2.2 Förhistorisk utveckling

Göta älv har varit en viktig transportväg sedan förhistorisk tid och älvdalen har varit bebodd i tusentals år. Kring utredningsområdet finns fornlämningar som berättar om detta. Flera av fornlämningarna, som utgörs av boplatser, gravfält liksom enstaka gravar, hållristningar och fyndplatser, ligger längs älvens norra strand.

Delar av det omgivande landskapet ingår i riksintresse för kulturmiljövården Västra

Figur 6. Karls grav, vänster, möter Göta älv. I horisonten skymtar Vänern och platåberget Halleberg. Brinkebergskulles sluss är belägen en bit uppströms i Karls grav. Bebyggelsen närmast i bild är Restad.

Tunhem (P 17), som var ett centrum under järnålder, där bland annat stora järnåldersgravfält är uttryck.

Inom utredningsområdet finns inga registrerade fornlämningar från förhistorisk tid. På sida 19 redovisas samtliga registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i området.

2.3 Historisk landskapsutveckling

2.3.1 Administrativ historik

Området har tillhört Naglums socken, som har medeltida ursprung och vars namn finns dokumenterat från år 1334. Inom socknen fanns sätesgårdarna Onsjö och Restad.

Onsjö, på kanalens västra sida, ägdes på 1300-talet av Varnhems kloster och blev sedan ett frälsehemman på 1 mantal och säteri samt fideikommiss. Namnet finns dokumenterat år 1397 och betyder ursprungligen Odens hög.

Restad, på kanalens östra sida, finns med i Skara stifts kungliga jordebok från 1540 och var ett prebendehemman på 1 mantal. Senare blev det kungsladugård och säteri under den adliga Forstenasläkten.

Namnet Brinkebergskulle, som gett namn till slussarna, finns i jordeboken år 1696 som $\frac{1}{8}$ kronohemman, sedan $\frac{1}{4}$. Hemmanet kallades även Hulan eller Bäckén i jordeboken.

Naglums socken uppgick år 1887 i Vassända-Naglums socken. Namnet Vassända finns dokumenterat från år 1397 och ursprungs betydelsen är "vattnets ända". Området ingår sedan 1947 Vänersborgs församling och sedan 1971 Vänersborgs kommun.

Figur 7. Översikt över utredningsområdet med omgivningar.

2.3.2 Herrgårdslandskapet

Området har historiskt tillhört och präglats av de två egendomarna Onsjö och Restad, sedan tidigt 1600-tal tydligt åtskilda genom kanalen. Säteriernas huvudbyggnader har varit placerade längs Göta älvs strand, omgivna av trädgårdar och med åker- och ängsmark på lerjordarna närmast älven. I norr har den skogbevuxna utmarken tagit vid. Torpen har varit spridda över herrgårdarnas ägor. Flera torp har legat längs Karls grav.

Även vägnätet i områdena har präglats av herrgårdarna som utgjort nav i landskapet på respektive sida om kanalen. Infartsvägarna till herrgårdarna är raka och allékantade. Småskaliga vägar ledde till torpen längs kanalen eller i skogsmarken.

Den tidigaste kartan över området är en geometrisk avmätning över Onsjö säteri från år 1686 (Figur 8) vilken visar Onsjö herrgård vid Göta älvs strand, omgiven av åker och ängsmark. Utmarken bestod av gran- och tallskog och hade i princip samma utsträckning som dagens skogsområde. Sex torp fanns på Onsjös ägor, varav två låg längs Karls grav, bägge kallade Hohla. Från säteriet gick en väg mot nordost som korsade Karls grav med en bro. På kanalens östra sida fanns bebyggelseenheter Bäckén.

Ägarna till Onsjö säteri kom genom sin närhet till Karls grav att bli involverade i slussbyggandet. Gustafs slussar uppfördes under 1770-talet på mark som tidigare tillhört säteriet. Onsjö säteris ägare hovmarskalken Johan Jennings och överste Volrat Wilhelm Haij var medlemmar i direktionen för slussbygget. Intill Gustafs slussar låg Onsjö krog, även kallad Brinkebergskulle krog, som var en frälsekrog under Onsjö säteri. Flera torpare arbetade också vid slussbyggena eller som hantverkare, troligen med kundunderlag från slussbyggena.

Den första kartan över östra stranden är från storskiftet av utmarken år 1775 (Figur 9). Restad gård var vid denna tid landshövdingeboställe. Skogen skiftades mellan hemmanen Restad, Brinketorp, Hallerna, Hulan, Stackekärr och Öna. Det beskrivs att den så kallade Restadskogen sedan urminnes tider varit ansedd som samfälld mellan dessa. Skogen beskrivs vidare som illa medfaren och uthuggen och marken består mest av bergkullar och flymader, det vill säga sank mark. På kartan syns också Gustafs slussar och flera byggnader i deras närhet. Den största delen av den östra sidan är skogbevuxen och flera torp finns i området.

Den häradsekonomiska kartan från sent 1800-tal (Figur 10) visar att området fortfarande präglades av ett agrart landskap. Kanalen kantades ännu till största del av åkermark och skog, samt viss ängsmark på den västra sidan.

Både Onsjö och Restad gårdar finns kvar i dag, med vissa äldre ekonomibyggnader. 1700-talets huvudbyggnad i Onsjö brann ner 1982, men den i Restad är bevarad. Landskapet på Restadsidan är kraftigt förändrat genom Restad sjukhus som uppfördes under tidigt 1900-tal, medan landskapet omkring Onsjö knappt har bebyggts. Skogsmarken har i princip samma utbredning som under 1600-talet. En stor del av den tidigare åkermarken är i dag golfbana.

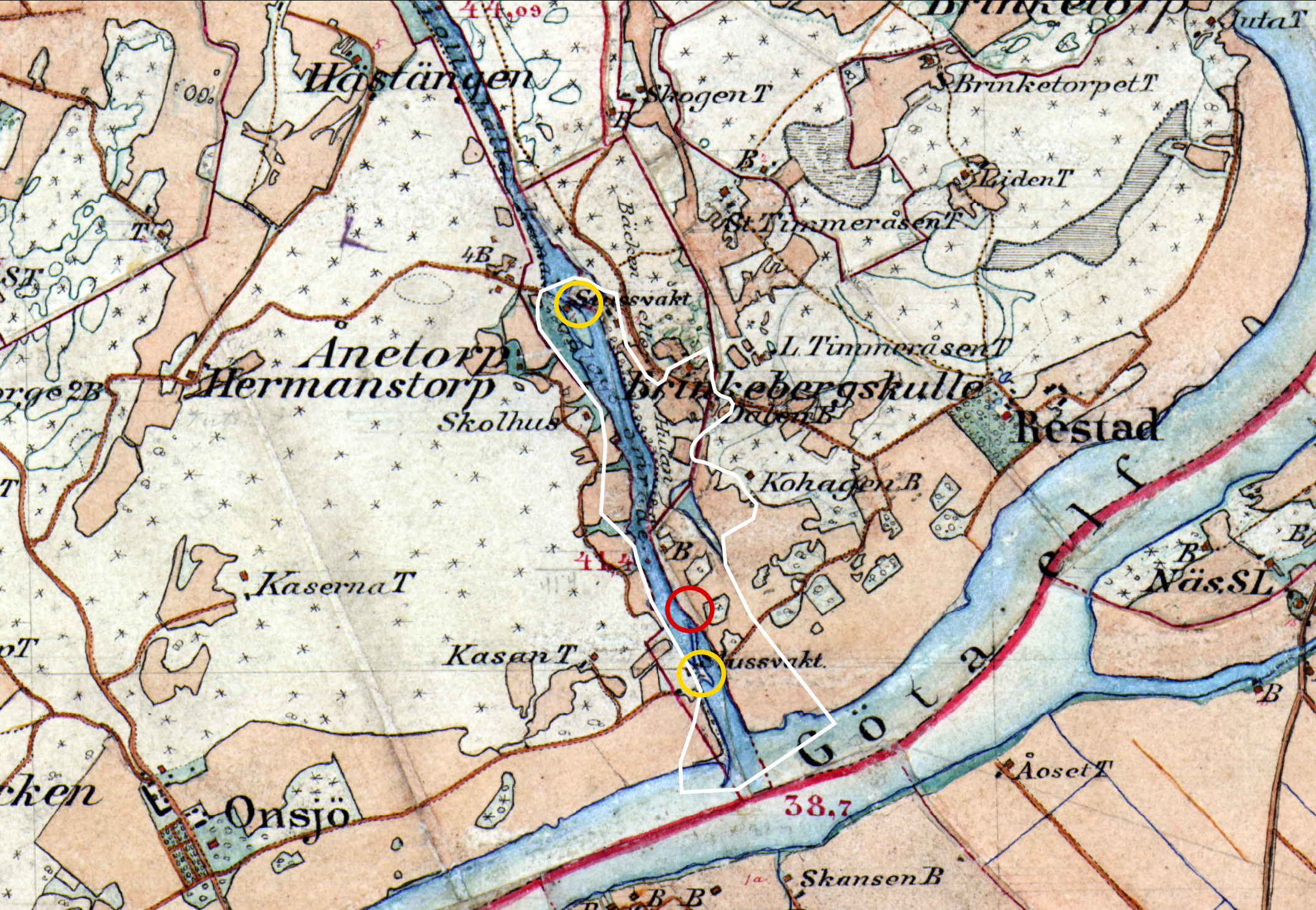
Av de bebyggelse lämningar som finns längs Karls grav utgör sannolikt fornlämningen L2022:4751 lämningar efter torpet Johannesberg under Restad, och L2022:4750 kan vara lämningar efter torpet Hästevad eller Torpet under Onsjö. Lämningen L1960:6610 anges i Riksantikvarieämbetets Fornsök troligen härröra från Onsjö krog, men det är mer troligt att det är en lämning efter slussanknuten bebyggelse.

Figur 8. Geometrisk avmätning över Onsjo säteri från 1686. Karls grav syns till höger. Landskapsbilden kring Onsjo, med skog i norr och öppet landskap närmare älven, är bevarad än i dag (se Figur 7). Lantmäteriet.

Figur 9. Utsnitt ur storskifteskarta över Restads utmarker från 1775. Kartan visar att landskapet öster om kanalen främst utgjordes av berg, skog och sankmark. 1770-talets sluss (Gustafs slussar) syns till vänster. Lantmäteriet.

Figur 10. Utsnitt ur häradsekonomska kartan från 1890-talet som visar landskapets agrara karaktär, med jordbruksmark varvat med skog. Utredningsområdet syns i vitt. 1800-tals-slussarna markerade i gult, platsen för dagens sluss inringad i rött. Bebyggelsen kring slussarna består av sätesgårdarna Restad och Onsjo, mindre gårdar, torp, ett skolhus samt slussanknuten bebyggelse i anslutning till slussområdet. Det område som en kort tid efter kartans upprättande bebyggdes för Restads hospital syns här som åkermark. Lantmäteriet.

Figur 11. Flygfoto från 1918 över Karls grav och Gropbron, strax norr om utredningsområdet. Nabbensbergs tegelbruk till vänster om vattnet, Tenggrenstorps tegelbruk i förgrunden. Vänersborgs museum.

Figur 12. Vykort från 1940-talet som visar Tenggrenstorps tegelbruk, en storskalig anläggning belägen vid Karls grav norr om utredningsområdet. Bilden visar kanalens läge i förhållande till Vänersborg, och tydliggör hur de vid Karls grav verksamma industrierna inte var en integrerad del av stadsbilden. Vänersborgs museum.

2.4 Industrier och andra verksamheter kring slussarna

Under 1700-, 1800- och 1900-talen har olika industrier och verksamheter funnits i anslutning till kanalen och slussarna. En viktig anledning har varit de goda transportmöjligheterna som kanalen givit.

2.4.1 Tegelbruk

Samtidigt som Vänersborg anlades under 1640-talet startade ett tegelbruk, Kasen,

vid Vassbottens västra sida. Teglet tycks till största del ha sålts lokalt inom Vänersborg. Fler tegelbruk anlades runt Vassbotten under 1700- och 1800-talen och tegeltillverkningen kom att bli en av de viktigaste industrigrenarna för Vänersborg. I området fanns både tillgång till råvara och goda transportmöjligheter på vattnet. Tegel såldes bland annat till Göteborg som växte kraftigt under 1800-talets andra hälft.

Flera tegelbruk har också legat längs Karls grav. Nabbensberg hade anor från 1700-talet,

medan övriga etablerades under 1800-talet eller 1900-talets första år (exempelvis Fridhems tegelbruk). Tenggrenstorps tegelbruk var enligt uppgift norra Europas största tegelbruk under ett tak. Lastbryggor och särskilda fraktbåtar var inslag i kanalmiljön.

Tegelbruken var viktiga arbetsplatser under 1900-talets första hälft. Produktionen lades ner vid 1900-talets mitt och de två sista tegelbruken längs Karls grav revs på 1970-talet.

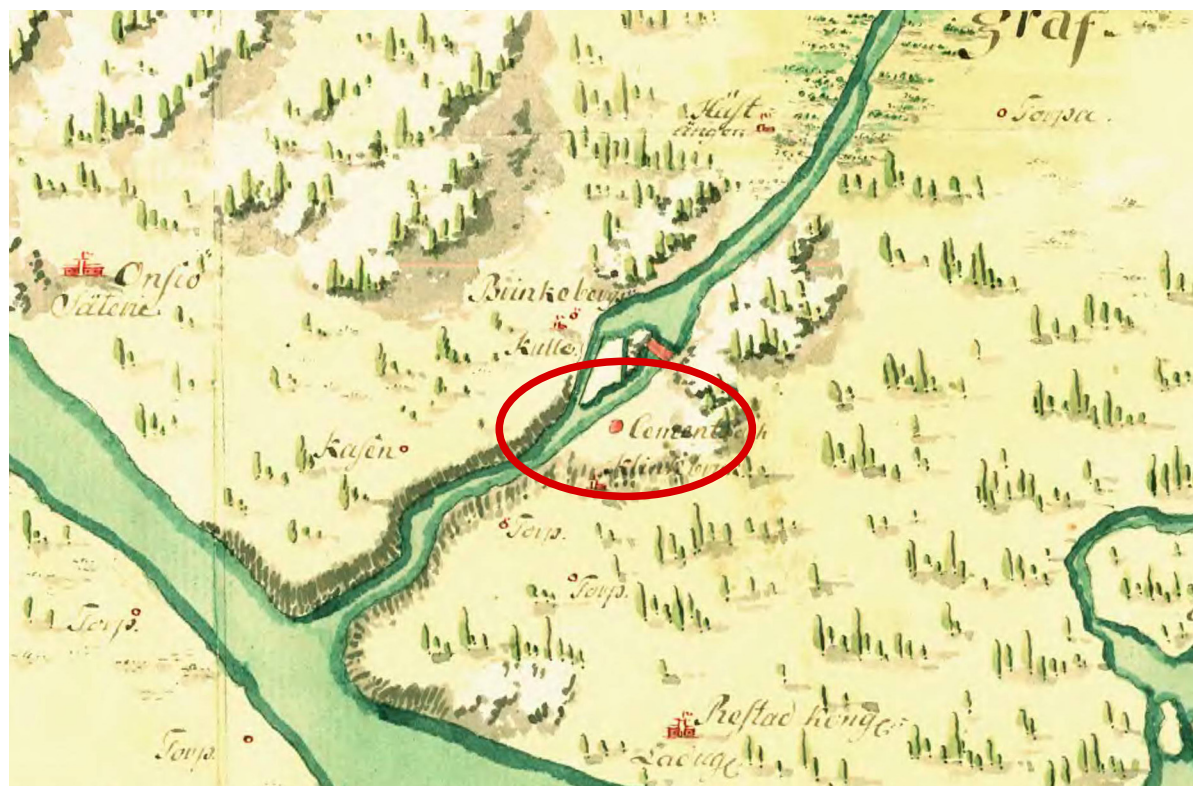
2.4.2 Brinkebergskulle cement- och klinkerbruk

Inför arbetena med nya slussar under 1760- och 70-talen lät kronan tillsammans med afärsmannen Peter Bagge uppföra ett cement- och klinkerbruk som skulle förse slussbygget med tegel. Att ha tillverkningen nära gjorde att tunga transporter undveks.

Efter att Bagge misslyckats med sitt uppdrag tillträdde Bengt Andersson Qvist som ledare för Brinkebergskulle tegelbruk. Han hade studerat klinkertillverkning i Holland, England och Frankrike. Vid bruket var flera bruk- och cementforskare verksamma och experimenterade med material. Till slussarna behövdes ett särskilt välbränt tegel som skulle tåla undervattningssurning. Under år 1771 ska bruket ha tillverkat 227 000 stycken mursten. I juli 1772 ska surningen av slussarna ha påbörjats.

Tegel härifrån användes också bland annat till Onsjö säteris huvudbyggnad, där källarvåningen murades av likadant tegel som Gustafs slussar.

1776 uppfördes ett kronobränneri på samma sida av Karls grav. Tegelbrukets verksamhet bedrevs därefter längre söderut. Verksamheterna fanns parallellt fram tills att de lades ner, troligen omkring år 1800.

Figur 13. Detalj ur karta från 1765, som visar cement- och klinkerbrukets belägenhet vid Brinkebergskulle och slussen. Krigsarkivet.

2.4.3 Timmerflottning

Göta älv har historiskt använts för timmerflottning. Timmer fraktades på skutor från Värmland till Vänern och flottades sedan vidare på Karls grav och Göta älv till bland annat Lilla Edet, där sågverk fanns, och till Göteborg. I Brinkebergskulle finns en "bläck-eränna som de handlanden i Giötheborg låtit

grafva med tillstånd" på en karta från 1776. Rännan användes för timmerflottning och låg mellan Tessins sluss och Gustafs slussar.

2.4.4 Kronobränneri

På Karls gravs östra sida uppfördes 1776 ett kronobränneri. Huvudbyggnaden uppfördes i tegel från det tegelbruk som hade uppförts på platsen för att förse det nya slussbygget med material. Hela anläggningen bestod av ett tjugotal byggnader.

Kronobrännerier infördes av Gustav III år 1775 med syfte att förbättra landets ekonomi. Både husbehovsbränning och införsel av utländskt brännvin förbjöds. Drygt 50 kronobrännerier byggdes upp i landet, men de avskaffades redan 1787. Bränneriet vid Brinkebergskulle ska ha drivits fram till år 1800, de sista åren av Hajj, ägare av Onsjö säteri.

Under finska kriget 1808–1809 användes huvudbyggnaden som fältsjukhus. Fram till åtminstone 1840 ska teglet från byggnaden ha använts till reparationer av Gustafs slussar.

2.4.5 Onsjö krog

Brinkebergskulle var en livlig plats under 1700-talet genom slussbyggena och flera olika verksamheter. Utöver de ovan nämnda och båttrafiken fanns i närheten också kvarn, såg och en klädesstamp. Kungliga Västgöta Dals regemente hade sin excercisplats i närheten och regementsförråd vid Brinkebergskulle. Över Onsjös ägor gick en kyrk- och kvarnväg vilket också bidrog till att människor rörde

Figur 14. Plankarta över kronobränneriet från 1788, som även ger en god bild över slussmiljön så som den såg ut från andra halvan av 1700-talet till uppförandet av 1840-talets slussar. Utredningsområdets norra del är streckad i rött och några fornlämningar efter 1700-talet är utmärkta. Här syns att den nedre delen av Gustafs slussar var i sten i stället för tegel. Tessins sluss, belägen strax öster om Gustafs slussars norra del, beskrivs på kartan som ödelagd. Större delen av bebyggelsen är kopplad till bränneriverksamheten. Den lilla smala kanalen (i dag igenfylld) ledde vatten från graven till bränneriets kvarnar och pumpverk. Lantmäteriet.

Figur 15. Bild tagen under schaktning för 1916 års sluss, då kistor med kvarlevor efter soldater påträffades. Sjöfartsverket.

Figur 16. Minnessten över avlidna soldater i 1808—1809 års krig.

sig i området. Därmed fanns underlag för att bedriva en krog på platsen. Onsjö krog, även kallad Brinkebergskulle krog, var en frälsekrog under Onsjö säteri och bör ha funnits åtminstone under 1700-talets andra hälft. Den var belägen strax söder om Gustafs slussar. Krogen fick konkurrens av Slussverkets egen krog och utskänkning vid kronobränneriet på Restadsidan, något som ledde till rättsprocesser eftersom Onsjö säteri hävdade olaga konkurrens.

Den fornlämning (L1960:6610) som i Fornsök benämns som Onsjö krog är sannolikt inte

rester av krogstugan utan i stället byggnader som användes under slussbygget på 1760- och 70-talen och det senare slussinspektörshuset. Onsjö krog låg på mark som senare har schaktats bort för att vidga kanalen.

2.5 1808—1809 års krig

Under finska kriget åren 1808—1809 inrättades ett fältlasarett för den Västra armén i byggnader i området, bland annat i det före detta kronobränneriets huvudbyggnad. Många soldater var sjuka i tyfus eller dystenteri. 654 soldater avled till följd av sjukdom och begravdes i närheten.

Kvarlevor efter omkring 150—200 soldater hittades år 1911 i samband med bygget av nya slussen, och flyttades till den närliggande begravningsplatsen på Restad. Kropparna låg packade i snabbt hopsnickrade kistor av ohyvlade brädor. Västra Dagbladet Vänersborgsposten skrev att de troligen var styckade för att två—tre soldater skulle få plats i varje kista. En minnessten (Figur 16) restes 1915 av bland annat Västergötlands fornminnesförening.

Figur 17. Midsommarfirande vid slussområdet för sjukhuspatienter, ca. 1940-tal. Tegelsslussen från 1700-talet skimtar i bakgrunden. Vänersborgs museum.

Figur 18. På Restads begravningsplats representeras de begravna patienterna med anonyma järnkrucifix. Sjukhusbebyggelse i bakgrunden.

2.6 Restad gård blir sjukhus

Under tidigt 1900-tal inleddes en ny epok för Restad gård, som kom att präglade området under 1900-talet. 1905 invigdes Vänersborgs hospital och asyl. 1930 ändrades namnet till Restads sjukhus. Sjukhuset var med sina över 1000 vårdplatser ett av de största mentalsjukhusen i Sverige.

Sjukhusverksamheten innebar att en mängd nya byggnader uppfördes på åker- och skogsmark tillhörande Restad gård. Byggnaderna ritades av Axel Kumlien som var en av tidens

mest anlitade sjukhusarkitekter. Sjukhusets park, trädgård och begravningsplats ritades av trädgårdsdirektören Agathon Sundius. Parken mellan sjukhuset och Göta älv ritades av trädgårdsarkitekt Axel Holzhausen. En vacker miljö skulle bidra till patienternas tillfrisknande. Parkmiljöerna innehöll bland annat prydnadsträdgård, idrottsfält, skogs-dungar, damm, utsiktsplatser och växthus. Omkring Restad gårds huvudbyggnad anlades ekonomiträdgård med odlingar.

På och utanför sjukhusområdet uppfördes fram till 1920-talet flera personalbostäder. Under 1950- och 60-talen uppfördes ytterligare byggnader för personalbostäder.

Figur 19. Foto från ca. 1920 som visar hur området kring slussarna bebyggts. I förgrunden syns rester av Gustafs slussar. 1916 års kanalled skymtar till vänster, nedan Brinkebergskulle skola. Mitt i bild syns ett vattentorn som tillhörde Restads sjukhus. Vänersborgs museum.

Figur 20. Byggnader tillhörande Restad sjukhus. Framför dessa förbereds för nya enfamiljshus, vilka kommer vara belägna strax öster om Karls grav.

2.7 Utveckling under 1900- och 2000-tal

De största förändringarna i området under 1900-talet var anläggandet av Restad sjukhus och byggnationen av 1916 års sluss. Utöver detta uppfördes endast ett mindre antal byggnader i slussområdets närhet.

Brinkebergskulle folkskola uppfördes på en höjd på den östra sidan om Karls grav under 1900-talets första decennier. I dess närhet styckades ett mindre antal tomter av och

såldes av Kungl. Vattenfallsstyrelsen till två slussvaktare och en kanalförman. På kanalens östra sida tillkom eller ombyggdes ett mindre antal småhus under 1900-talets första hälft.

I en del av Restads sjukhusträdgård, strax öster om Karls grav, har odlingslotter anlagts under 1900-talets senare del.

Under sent 1900-tal uppfördes slusscaféet på slussens östra sida.

Under 2023 och framåt uppförs ett antal enfamiljshus i området mellan Karls grav och Restad gård.

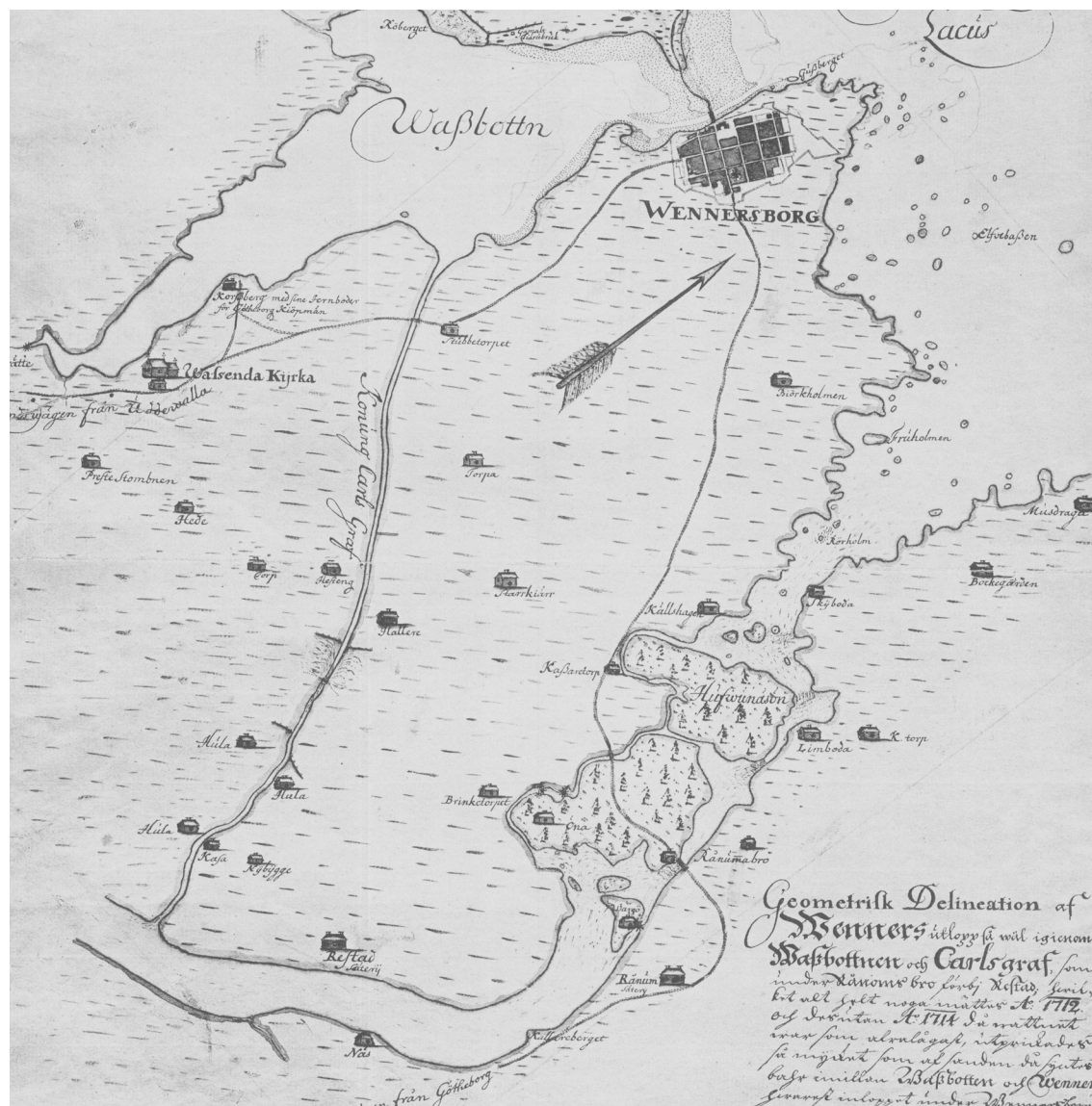
2.8 Karls grav och slussarna

2.8.1 Karls grav

Strax efter Göta älvs utlopp från Vänern ligger fallen vid Vargön och Önafors. För att slip-pa passera dessa grävdes Karls grav mellan Vassbotten och Göta älv. En skiss från Gustaf Vasas tid med anteckningen ”her utöfver kan man graffva” mellan Vassbotten och Göta älv berättar att tanken på en kanal fanns redan vid denna tid.

1604 lät Karl IX uppföra en sluss i Lilla Edet. Efter slussens färdigställande 1607 ville kungen låta uppföra en kanal med sex slussar vid älvens inlopp i Vänersborg, i höjd med Önafors, strax nordost om Brinkebergskulle. Arbetet påbörjades men avslutades aldrig. I stället inleddes arbetet med Karls grav 1609, som blev en av Sveriges första kanaler.

Kanalens sträckning följde delvis ett vatten-drag kallat Hillesbäcken eller Hulebäcken. Arbetet utfördes av traktens allmoge som ock-så fick lämna ved till bortsprängandet av berg. På en karta från 1654 är Karls grav avbildad som en sammanhängande smal vattenled. Vid 1718 års slussbygge hade kanalen fördjupats och utvidgats. Kanalen blev dock inte färdig för genomgående sjöfart förrän på 1750-talet, men den fyllde innan dess en viktig funktion för vattenavrinningen från Vänern, då om-givande åkermark var hårt drabbad av över-svämningar.

Figur 21. Karta över Vänerns utlopp, Vassbotten och Karls grav från år 1714 av Wilhelm Kruse. Fallen där Karl IX ursprungligen ville låta uppföra en slussled syns kring öarna där Vänern och Göta älv möts. Kartan visar Karls grav från tiden innan någon sluss hade tillkommit och innan kanalen var farbar. På bägge sidor om kanalen låg flera torp tillhörande Onsjo respektive Restad. Av dessa finns lämningar kvar. Sjöfartsverket.

Kanalen användes också för flottning innan den blev farbar för fartyg. När kanalen blev farbar fick flottningen och båttrafiken samlas om kanalen. Flottningslag organiserades av Onsjö. Vissa torp hade flottningsrätt och fick därigenom viss inkomst.

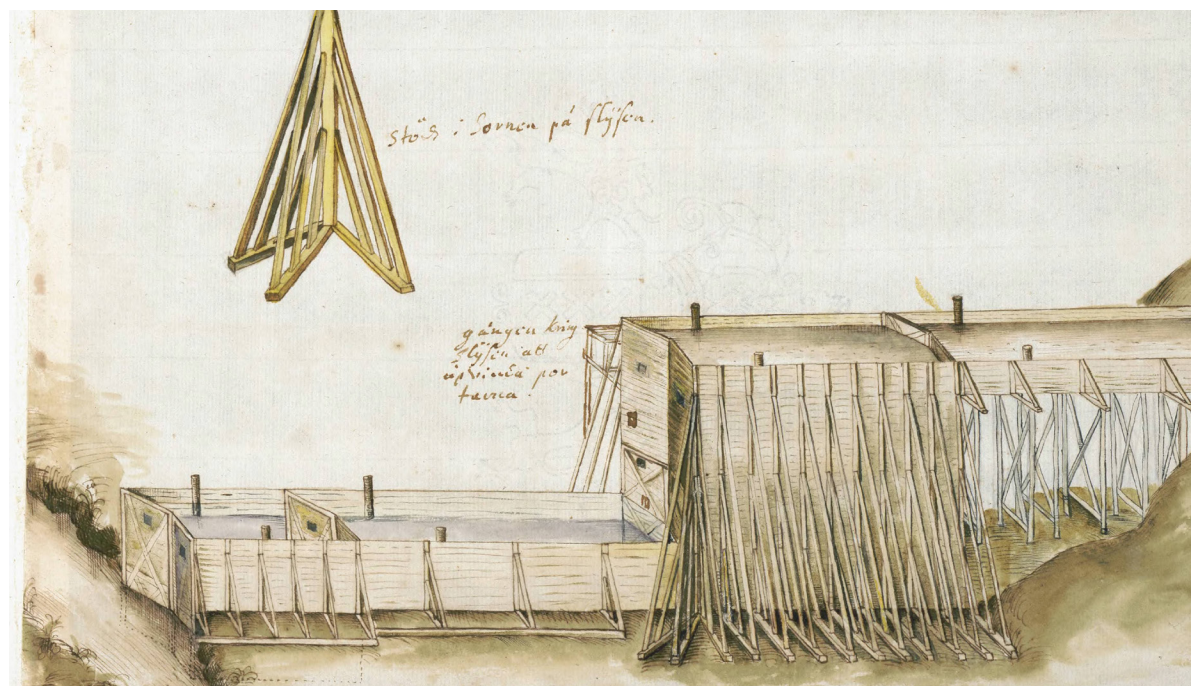
2.8.2 1700-talets slussar

Polhems träsluss

Cristopher Polhem fick år 1717 i uppdrag att ta fram förslag på en kanal som skulle bekostas av kronan. Första fasen av kanalbygget inleddes 1718 vid Brinkebergskulle och Karls grav, med en damm och en sluss i trä. Dessa förstördes kort därefter i en storm och arbetena med kanalen och slussarna stannade upp, eftersom Sverige befann sig i ett svårt ekonomiskt läge.

Grev Tessins sluss

Arbetena återupptogs 1749 i Brinkebergskulle. Karls grav rensades upp och år 1752 färdigställdes den första slussen, Grev Tessins sluss, vilket innebar att segelfarten mellan Väneren och Göta älv kunde starta samma år. Slussen och en damm var belägna på östra sidan av kanalen. En olycka i Trollhättan gjorde att övriga planerade arbeten längs Trollhätte kanal avstannade.

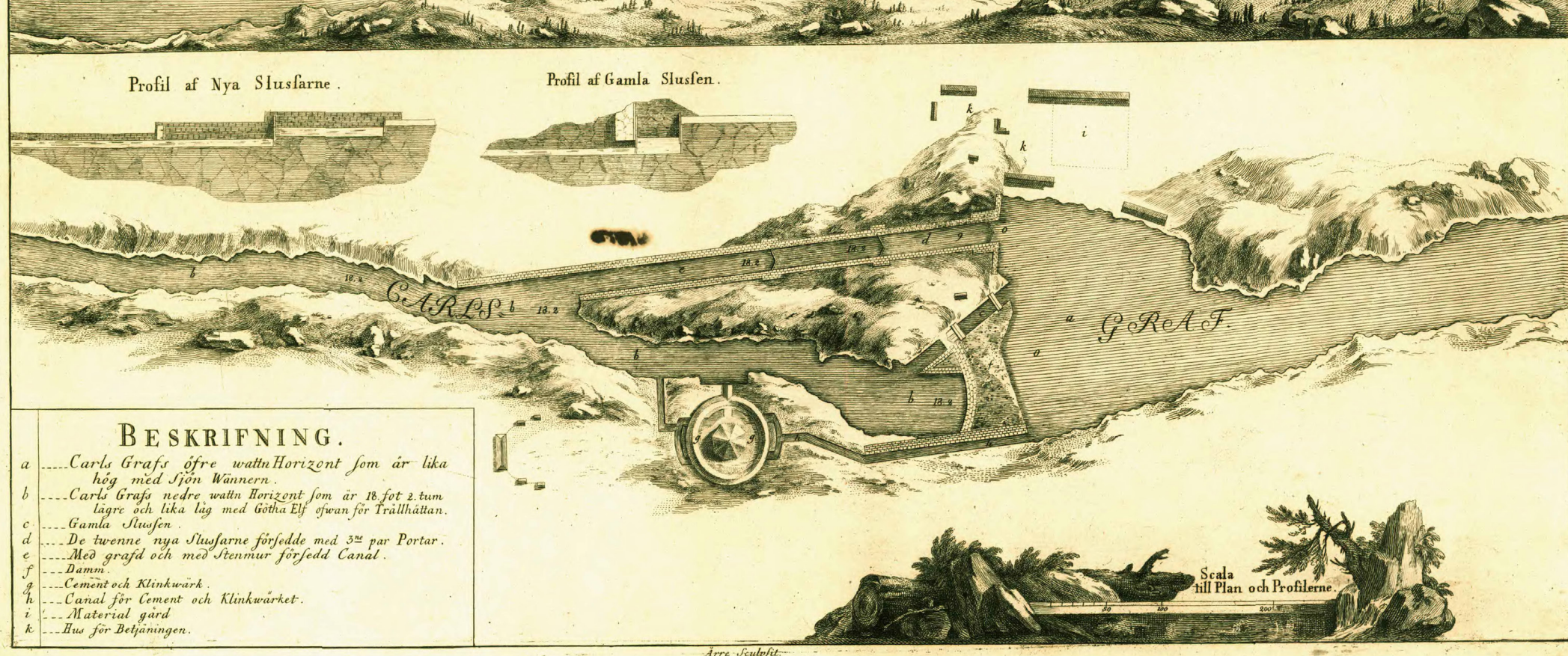
Figur 22. Odaterad osignerad ritning över träsluss, troligen utförd av Christopher Polhem omkring 1720. Träslussen är avsedd för Trollhättan, men kan ge en idé om hur träslussen i Brinkebergskulle såg ut. Ur "Kungsboken", Krigsarkivet.

Gustafs slussar

Nya förslag på lösningar för Trollhätte kanal och slussar togs fram. De nya slussarnas storlek i kanalen medförde att Tessins sluss blev oanvändbar. Det fanns inte heller möjlighet att utvidga den. Därmed beslutades att det skulle byggas två nya slussar, en övre och en nedre, och en ny damm på samma plats som befintlig. Förslaget hade tagits fram av Polhems lärjungar Thunberg och Sohlberg.

Arbetena satte igång år 1761. De nya slussarna med slusskanal placerades på västra sidan av Karls grav och grävdes på Onsjö säteris tidigare ängsmark. Tessins sluss stod kvar för att avleda och reglera Vänerens vatten.

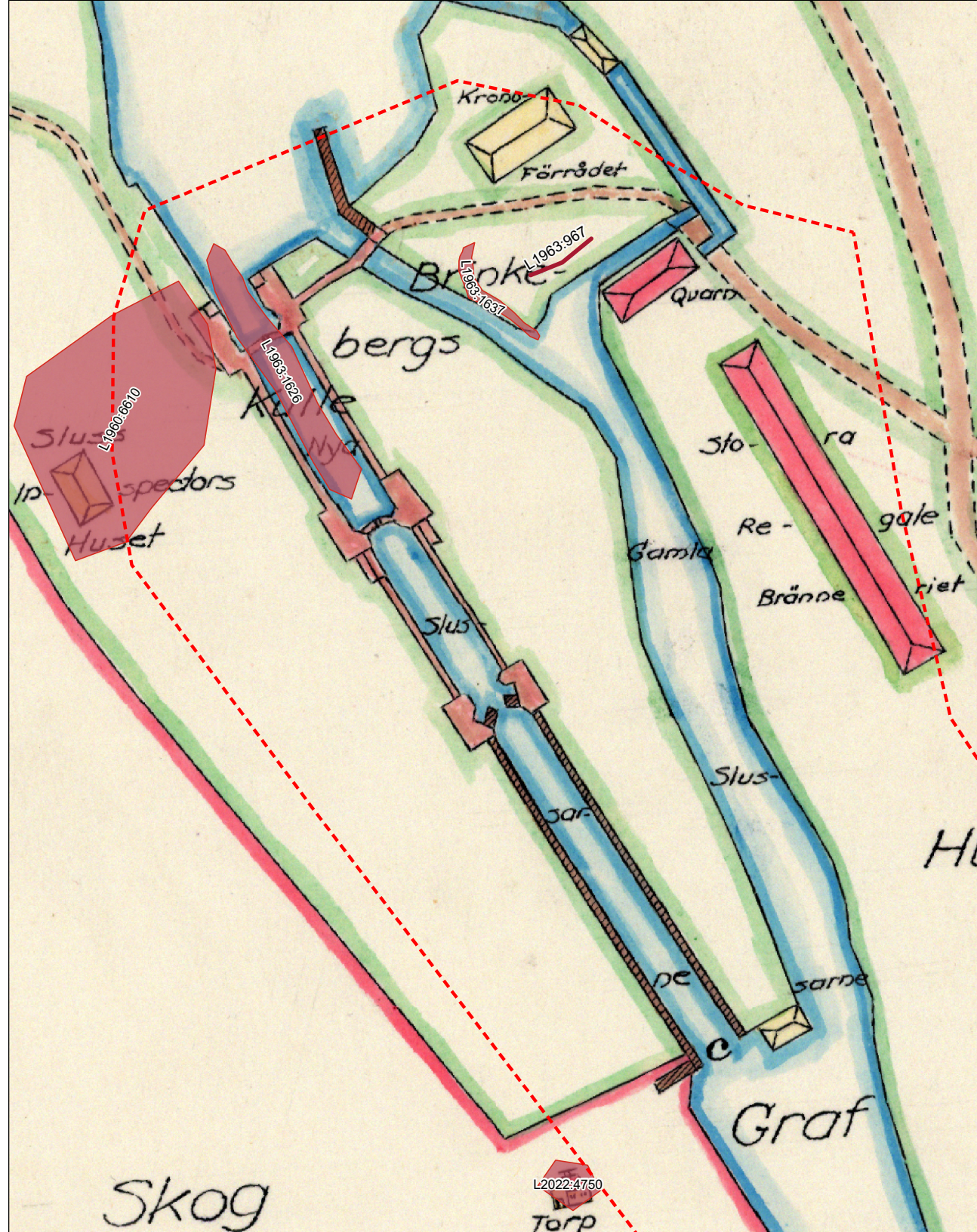
Inför slussbygget uppfördes ett flertal byggnader på framför allt kanalens västra sida, bland annat bostäder för arbetsfolket och hantverkare, fähus, smedja och materialbo-

Figur 23. Detalj ur karta från 1770 med plan över Gustafs slussar; "de twenne nya slussarna försedde med 3:ne par portar [...] med grafd och med stenmur försedd canal". Bebyggelsen på västra stranden rymmer materialgård och bostäder för betjäningen. Den runda byggnaden i bildens mitt är cement- och klinkerbruket. Sohlbergs damm är den halvcirkelformade konstruktionen vid den gamla slussen. Krigsarkivet.

dar. Gustafs slussar uppfördes med bland annat sandsten från Kinnekulle och klinker och cement som hade forskats fram och tillverkats på det tegelbruk intill slussen som anlagts just i detta syfte. Arbetet utfördes till största del av soldater. Murarbetena utfördes av dalkarlar, som var kända för sin hantverkskicklighet.

Ett slusskrivarehus fanns, enligt en karta från 1776, mellan den gamla och nya slussen, i dagens farled. Senare under 1700-talet uppfördes ett slussinspektorshus på västra stranden, medan den östra sidan upptogs av byggnader tillhörandet kronobränneriet.

Figur 24. Avritning av sluss- och brännerimiljön från 1795. På kartan syns flera byggnadsverk som i dag är registrerade som fornlämningar. Deras lämningsnummer och utbredning på fornlämningskartan har lagts över 1700-talskartan (fornlämningskarta finns på sida 19). Den streckade linjen visar utredningsområdets norra avgränsning. Vägen till höger har samma sträckning i dag (Kanalvägen). Karta: Lantmäteriet.

Figur 25. Akvarell över Gustafs slussar, utförd ca. 1790 av Johan Fredrik Martin. Slussinspektörshuset med ekonomibygnad i bakgrunden.

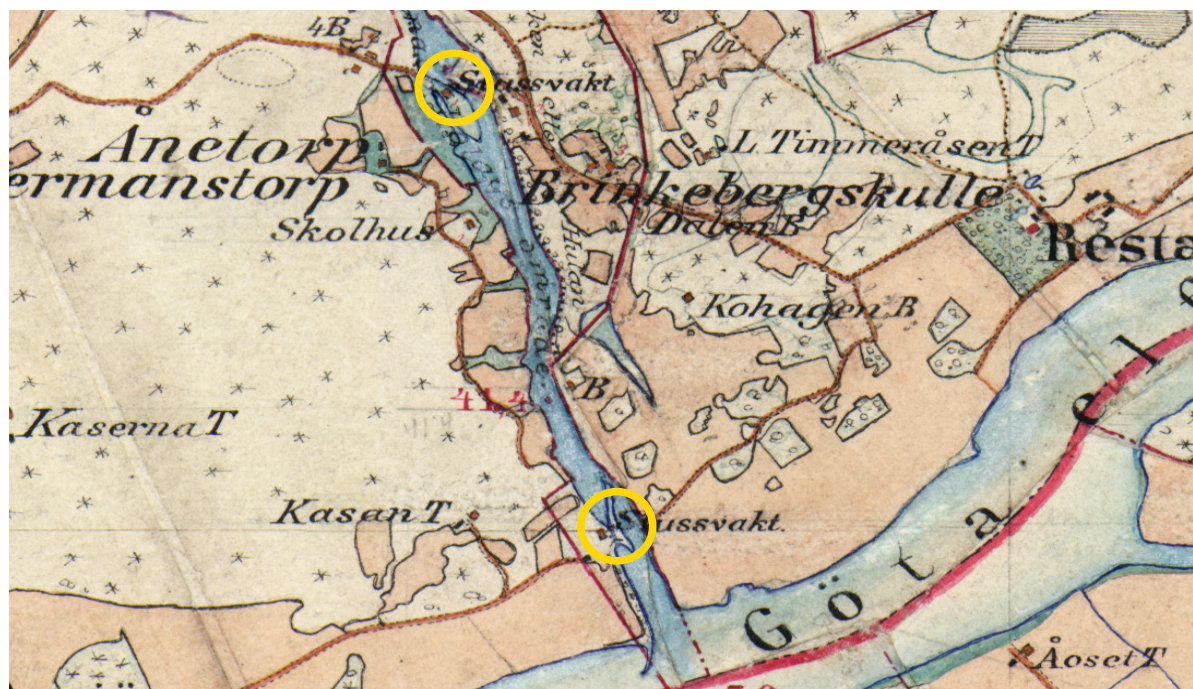
Figur 26. J. F Martins akvarell av Tessins sluss (ca. 1790) är den enda mer detaljerade avbildning av slussen som påträffats under arbetet med kulturarvsanalysen. Här syns hur slussen var utformad liknande Polhems slussar i Trollhättan: en schaktsluss med stollgång insprängd i berget.

2.8.3 1844 års kanal

När Göta kanal färdigställdes år 1832 framkom krav på att Trollhätte kanal skulle byggas ut för att kunna motsvara de bredare lederna och större slussarna i Göta kanal. Arbetet skedde under ledning av Nils Ericson. I Brinkebergskulle vidgades Karls grav och två nya slussar byggdes, en i höjd med den tidigare slussen och en längre söderut. Slussarna utfördes i tuktad natursten. Den övre slussen fick namnet Kullens sluss efter Brinkebergskulle och den nedre Bommeslussen. Platsnamnet Bommarne finns bland annat med på en karta från år 1786 där det finns två dagsverkstorp under Onsjö på platsen. Namnet kommer efter att det fanns en bom över Karls grav på denna plats, för att samla stockar som flottades på kanalen och vidare på Göta älv.

I slussmiljön uppfördes ett antal byggnader. Den enda ritning som påträffats över byggnader från denna tid är över en vedbod med latrin till Bommens slussvaktarbostad, daterad 1837. Byggnaderna finns däremot avbildade på en teckning från 1850 och en målning från 1870-talet (Figur 30, Figur 31). Här syns bland annat en större byggnad, som kan ha fungerat som slussinspektorbostad, en mindre byggnad närmare kanalen och ett antal ekonomibyggnader. Det äldre byggnadsbeståndet såldes på auktion under 1890-talet.

Figur 27. 1844 års kanal i Brinkebergskulle på häradsekonomiska kartan från 1890-talet. Här syns Kullens sluss i norr och Bommeslussen i söder, markerade med gula cirklar, båda med intilliggande slussvaktarstuga. Slusskanalen vid Kullens sluss följer den ungefärliga sträckningen för greve Tessins sluss från 1750-talet.

Senare under 1800-talet uppfördes ett kanal-kontor strax sydost om Kullens sluss. Vid respektive sluss uppfördes en slussvaktarbostad och tillhörande ekonomibyggnader.

Byggnaderna ritades av Carl Gustaf Wallström. Wallström föddes på Ström vid Lilla Edet och var son till arbetschefen vid Trollhätte kanal, direktör Peter Wallström, och Anna Elisabeth Andersson. Carl Wallström

var elev vid ombyggnaden av Strömsholms kanal och vid bygget av Nils Ericsons sluss i Stockholm vid 1800-talets mitt, innan han utbildade sig till civilingenjör. 1857–1866 var han slussbyggmästare vid Nya Trollhätte kanal-bolag och senare mekanikus inom bolaget. Wallström ritade också flera av de byggnader som finns kvar i slussmiljön i Trollhättan.

Figur 28. Foto från 1910 som visar Kullens sluss sedd från syd. Kanalkontoret, som sedan flyttades söderut till dagens slussmiljö, till höger. Bilden är tagen precis innan Kullens sluss revs och arbetena med dagens sluss påbörjades. Sjöfartsverket.

Figur 29. Nöjestur vid Brinkebergskulle, 1910. Slussbyggnaderna på sina ursprungliga platser i bakgrunden. Ekonomibyggnaden längst till höger revs troligen i samband med 1916 års slussbygge. Vänersborgs museum.

Kanalkontoret, Kullens slussvaktarbostad och två ekonomibyggnader flyttades till sina nuvarande platser i samband med att 1916 års sluss byggdes.

1800-talet utgjorde en mycket intensiv tid för älvtrafiken. Vänersborg var en av landets ledande sjöfarts- och hamnstäder under 1800-talets mitt. Under 1860-talet var sjöfarten så omfattande att det lades fram förslag

för ytterligare en slussled i Göta älv. Detta avhjälpes emellertid av järnvägens etablering i landet. Fram till 1880-talet hade det varit mest segelfartyg, älvbåtar och större segelbåtar som hade gått på älven. Ångfartygens genombrott ställde allt hårdare krav på slussarna i älven. Även om de nya slussarna var betydligt större än sina 1700-talsmotsvarigheter, ansågs de snart vara för små och otidsenliga för att kunna tillgodose de ökande godsvolymer och större fartygen.

Figur 30. Samtida målning med motiv från 1870-talets slussmiljö i Brinkebergskulle. Bilden visar en båt som precis gått igenom Kullens sluss, den norra av 1800-talets två slussar. En del av det murparti som syns längst till höger i bild finns bevarat i dag. Nedre delen av Gustafs slussar från 1700-talet skymtar i bakgrunden, parallellt med kanalen i förgrunden. På höjden står det ståtliga slussinspektörshuset, som troligen uppfördes under sent 1850-tal och revs omkring 1890. Här framgår tydligt den parklika slussmiljöns "lövrika environger" som nämns på nästa sida. Bild hämtad från www.ericssonska.se.

KARLS GRAV & BRINKEBERGSKULLE PÅ 1870-TALET

År 1873 publicerades en skildring av en utflykt på Karls grav i Tidningen för Wenersborgs Stad och län, som berättar om hur området såg ut under den tiden. Författaren F.A Zettergren beskriver de "smakfulla och dyrbara villor" med vackra trädgårdar och parker som ersatt de "små lantliga hyddor" som förr kantade Karls gravs norra del, och som samsas med industrialiseringens miljöer: "Industrien har äfwen trängt sig hit, och från det skeppswarf, som upptäcktes när ångbåten passerat Gropbron, hafwa många wäldiga farkoster löpt ut för att sedan lefwa eller gå i qwaf på hafwen. För närwarande stod der på sin stapel ett fartyg, som wäntade på fullbordan, dop och namn, för att sedan börja sin wåta färd. Wid detta warf taga många arbetare sitt dagliga bröd, men egaren, wäl wetande, att 'människa lefwer icke allenast af bröd', har för arbetarnes barn uppfört ett skolkus der den wälbehöfliga andliga spisen får inhämtas. Gent öfwer Tengrenstorp ligger egendomen Nabbensberg med sitt, numera wäl uppdrifna tegelbruk."

Snart fortsätter turen ner mot slussarna, och läsaren får en bild av Brinkebergskulles karaktär och vyer under tiden: "Ångpipan ljuder och tillkännagifwer att wi lemnat den lilla segelleden 'Carlsgraf' - så benämnd emedan Carl IX här lät gräfwa detta dike, som sedan öppnat vägen till den öfre kanalen. - Brinkebergskulle med sina slussar, gröna planer och löfrika environger påminner mycket om Motala kanal [...] Efter det slussarne passerats har man till wenster landshöfdingeprebendet Restad, det ståtliga Nygård, stödjande sig mot det wördnasbjudande Hunneberg; till höger Onsjö Fideikomiss, med sin wäl wärdade park, wittnande om nyare tidens smak..."

Figur 31. Teckning från 1850. En båt kommer ut ut Kullens sluss, sedd från sydväst. Den höga byggnaden i bakgrunden är kronomagasinet som syns på Figur 24. Magasinet revs troligen under 1880-talet.

Figur 32. Kullens sluss sedd från sydöst. Gustafs slussar skymtar bakom fartygsskorstenen.

Trollhätte Kanal. Brinkebergskulle sluss.

Figur 33. Kullens sluss sedd från norr, tidigt 1900-tal. 1700-talets tegelssluss syns till höger i bild. Slussvaktarbostaden skymtar i vegetationen på holmen mellan de två slussarna. Vykort privat ägo.

Figur 34. Kullens sluss och slussvaktarbostad sedd från sydöst 1913, strax innan slussrivningen. Murpartiet närmast i bild finns kvar i dag. Byggnaden flyttades till miljön kring 1916 års sluss. Sjöfartsverket.

Figur 35. Kullens slusskammare 1915. Kanalkontoret med tillhörande byggnader syns här på dess ursprungliga placering innan de flyttades till dagens slussmiljö. Förutom ett murparti revs slussen i samband med att 1916 års farled byggdes. Sjöfartsverket.

Figur 36. Bommeslussen och Bommens slussvaktarbostad fotograferade omkring 1910. Slussvaktarbostaden flyttades troligen under 1950-talet till okänd plats. Vänerborgs museum (www.ericssonska.se)

Figur 37. Detalj ur karta från 1910 som visar 1800-talets kanal och slussmiljö i Brinkebergsskulle precis innan arbetena med dagens kanal inleddes, lagd över en karta som visar dagens förhållanden. Ovan syns 1880-talets slussbyggnader på deras ursprungliga plats vid Kullens sluss. Karta: Landsarkivet Göteborg.

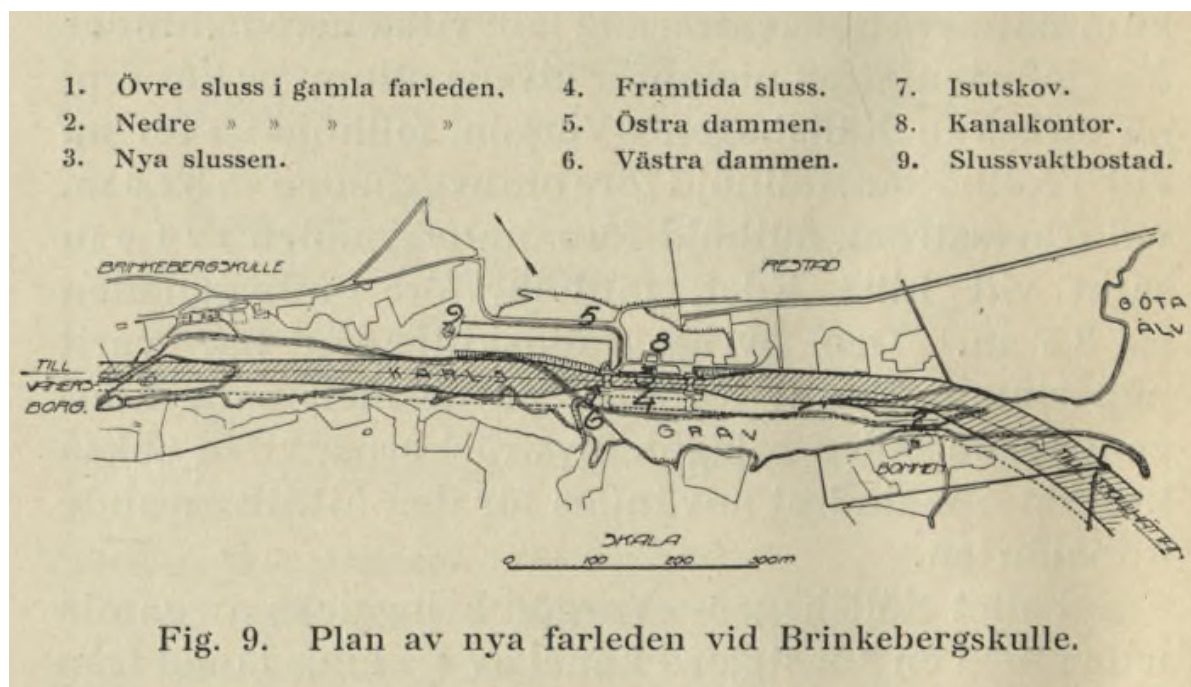
Figur 38. Utsnitt från samma karta som på föregående sida. Dagens sluss ligger på mark som 1910 utgjordes av jordbruksmark. Här syns Bommesslussen med tillhörande kanal med sin ursprungliga bredd och läge för slussvaktarbostaden.

2.8.4 1916 års slussar

På 1890-talet sköttes driften av Trollhätte kanal av Nya Trollhätte Kanalbolag. Då det blev tydligt att bolaget inte hade resurserna att ombesörja en utvidgad sluss- och kanal- led i Göta älv, köptes det upp av staten. 1905 inrättades det statliga verket Kungl. Trollhätte Kanal- och Vattenverk. 1909 gav riksdagen klartecken för en ny farled mellan Vänersborg och Göteborg.

Vid Brinkebergskulle breddades Karls grav. Den mark som togs i anspråk för förändringarna vid Brinkebergskulle ägdes redan till stor del av staten. Mark vid Tenggrenstorps och Fridhems tegelbruk liksom vid Onsjö behövde dock förvärvas. Arbetet med sprängningar utfördes vintertid när kanalen var stängd och tömd på vatten, vilket skedde genom avstängning vid Fridhems tegelbruk norr om slussarna.

De två 1800-talsslussarna ersattes med en ny sluss placerad på kanalens östra sida, ungefär mittemellan de tidigare. Större delen av Kullens sluss hamnade mitt i den nya farleden och revs därmed, med undantag för den östra muren. Bommeslussen bevarades till stor del. En del av Bommeslussens farledsränna fick nya funktioner som damm och isutskov till den nya slussen. Det innebar att rännan byggdes om och smalnades av, samt att en delad dammlucka placerades vid farledsrännans norra del. Ön som den ser ut i dag tillkom vid denna

Figur 39. Samtida plan över 1916 års sluss och slussområde i Brinkebergskulle. Notera att en "framtida sluss" planerats direkt väster om dagens sluss (nr. 3 respektive nr. 4 på bilden).

Figur 40. Karls grav utvidgas norr om slussen, 1913. Fridhems tegelbruk syns i horisonten. Notera dcauvillebanan samt lok uppe på berget. Sjöfartsverket.

Figur 41. Foto taget söderut från den nybyggda slussen, 1916. I bakgrunden, till höger om lyktstolpen, skymtar Bommeslussens vaktbostad och i fonden Göta älv. Sjöfartsverket.

tid, se kartor på sida 49. Det byggdes även en jorddamm på östra sidan om slussen. Syftet med dammarna var att vattenytan ovanför slussen skulle kunna uppdämmas i jämn nivå med Vänerens vattenstånd.

I samband med bygget av slussarna flyttades Kullens slussvaktarbostad och kanalkontoret några hundra meter söderut och placerades på den nya slussens östra sida. Mellan dem anlades en väg längs vilken en allé planterades. I kanalkontorets närhet placerades ett antal flyttade ekonomibyggnader från sent 1800-tal.

Vaktbostaden vid Bommeslussen kunde stå kvar och ska ha flyttats från platsen vid 1900-talets mitt. Husgrunden finns emellertid kvar på platsen. Ett likadant hus finns vid slussarna i Trollhättan (vaktbostaden på Kanalön).

Hösten 1916 invigdes den nya Trollhätte kanal under kunglig pompa och ståt. Brinkebergskulle sluss betecknades som sluss nr 1 i den nya sträckningen, den första slussen på sträckan från Väneren.

Figur 42. Höljan mellan 1800-talsslussarna sedd från syd, 1912. Kullens sluss skymtar längst bort i höljan. Sjöfartsverket.

Figur 43. Arbete med nedre delen av Karls grav, ca 1914. Kullens sluss och slussvaktarbostad skymtar i bakgrunden. Sjöfartsverket.

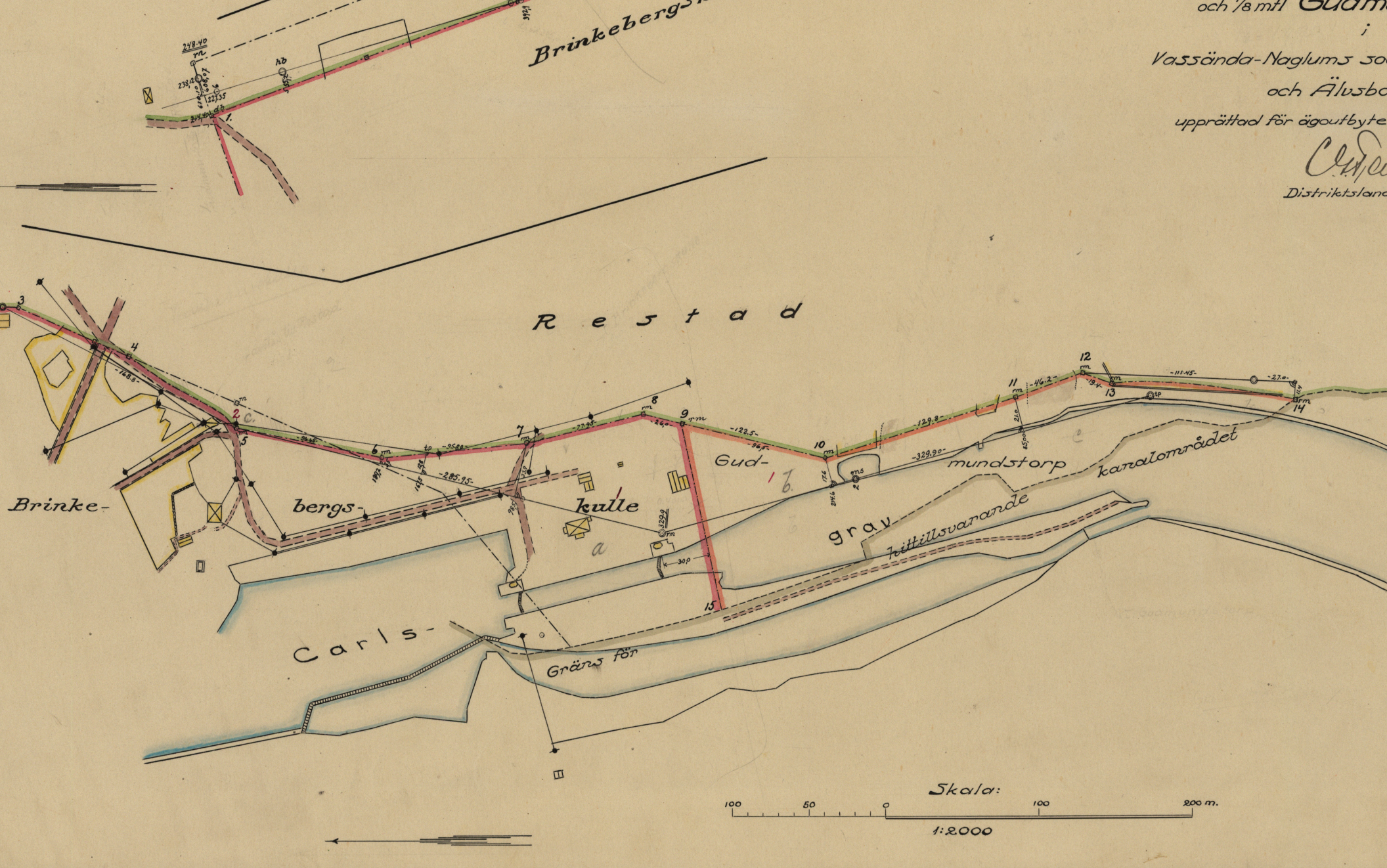
Figur 44. Rivning av Kullens sluss, 1915. Det bevarade murpartiet finns kvar än i dag (fornlämning L1963:1637). 1800-talets slussbyggnader syns på sina ursprungliga platser i bakgrunden. Sjöfartsverket.

Figur 45. Rivning av Kullens sluss sett från syd, 1915. Här syns det gamla murverket i genomskärning, och dess sammansättning har skrivits in för hand: åldad lera, gråstensmur i bruk samt ytbeklädnad. Sjöfartsverket.

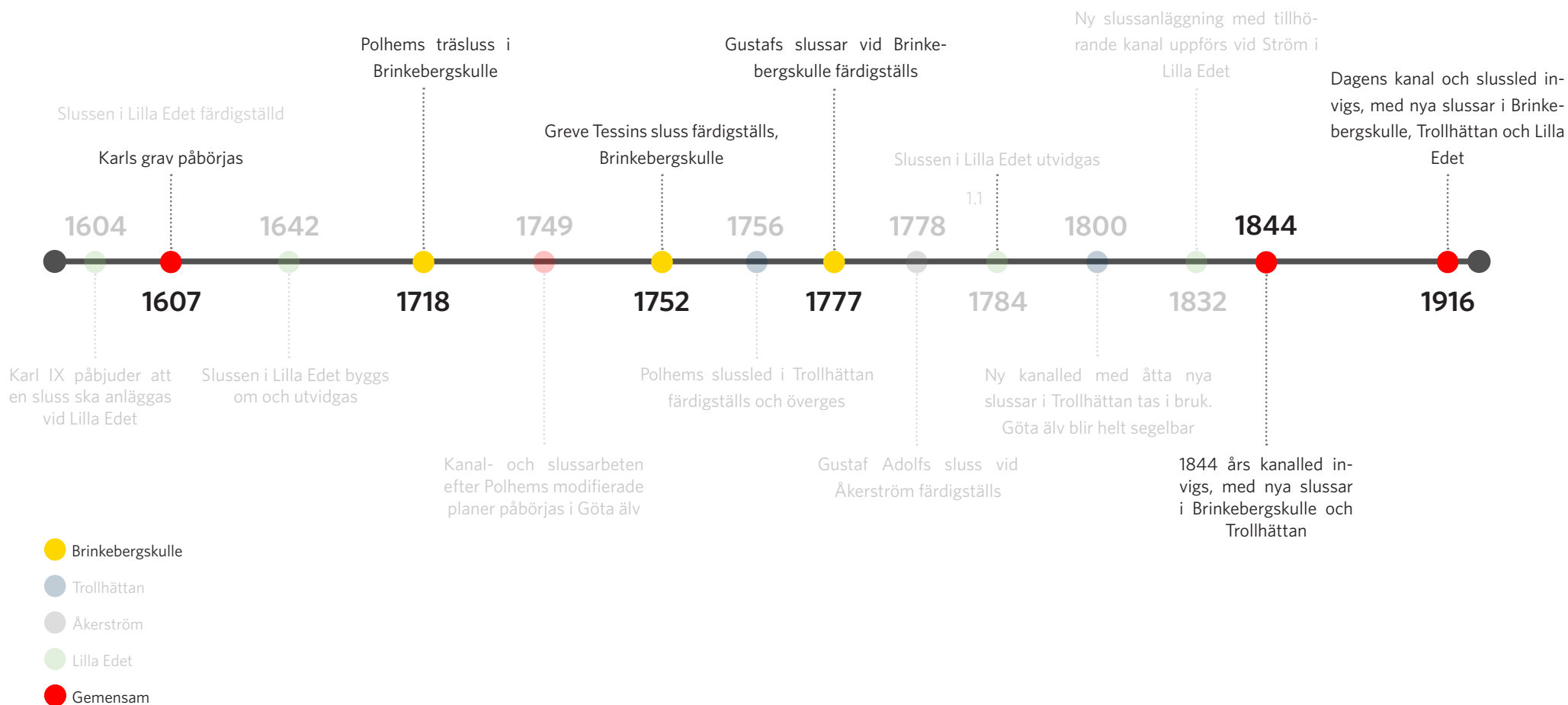

Figur 46. Foto från nya slussen nedströms, 1915. Här syns tydligt den färdigmurade dragvägen till vänster. Strömt vatten i Bommens gamla slusskanal till höger. Sjöfartsverket.

Figur 47. Fastighetskarta från 1922 som visar 1916 års slussområde då det var nyuppfört. Den grå linjen ("Gräns för hittillsvarande kanalområdet") visar den gamla strandlinjen (se Figur 38). 1880-talets slussbyggnader är på samma plats som i dag. Vid slusskanalen syns två små manöverhytter, varav den södra (höger) i dag är ersatt med den moderna manöverhytten. Landsarkivet Göteborg.

2.9 Tidslinje kanaler och slussar i Trollhätte kanal: Brinkebergskulle

Figur 48. Tidslinje över viktiga händelser i Brinkebergskulles slussars historia, med händelser i övriga Trollhätte kanals historia i bakgrunden.

Figur 49. 1800-talets slussmiljö. Kullens sluss till vänster benämns som "Nya slussleden". Kanalkontoret är inringat i rött. Nedanför Restad "begravningsplats" syns dammen som i dag är under mark. Notera bredden på farledsrännan vid Bommesslussen till höger. Landsarkivet Göteborg. Färgläggning av WSP.

Figur 50. Nutida karta över Brinkebergsskulle. Vid jämförelse med föregående karta syns hur kraftigt kanalen ändrades under 1916 års slussbygge. Restad kyrkogård har dock samma karaktäristiska form. Kanalkontoret, samma som på föregående karta men på ny plats, inringat i rött. Rännan vid Bommesslussen, nedanför dagens sluss, är i dag en smal kanal.

KANALER OCH SLUSSAR I BRINKEBERGSKULLE

1752 års slusskanal (Grev Tessins sluss)

Inga lämningar efter denna kanal har påträffats. Strax öster om Tessins sluss uppfördes Sohlbergs damm under 1760-talet, vars vall är delvis bevarad (L1963:967) och uppmärkt med ett bevarat minnesmärke rest 1770 (L1963:968).

1777 års slusskanal (Gustafs slussar)

De så kallade Gustafs slussar (L1963:1626) färdigställdes 1777. Slussbassängen uppfördes i tegel framställt i klinkerbruket som låg vid Tessins sluss. I dag är den norra änden av den långsträckt slussbassängen väl synlig ovan vattenytan. Rester av den nedre slusskammaren är bevarade men ligger i dag under vatten. En minnestavla (L1963:1558) sitter på den sydvästra slussväggen.

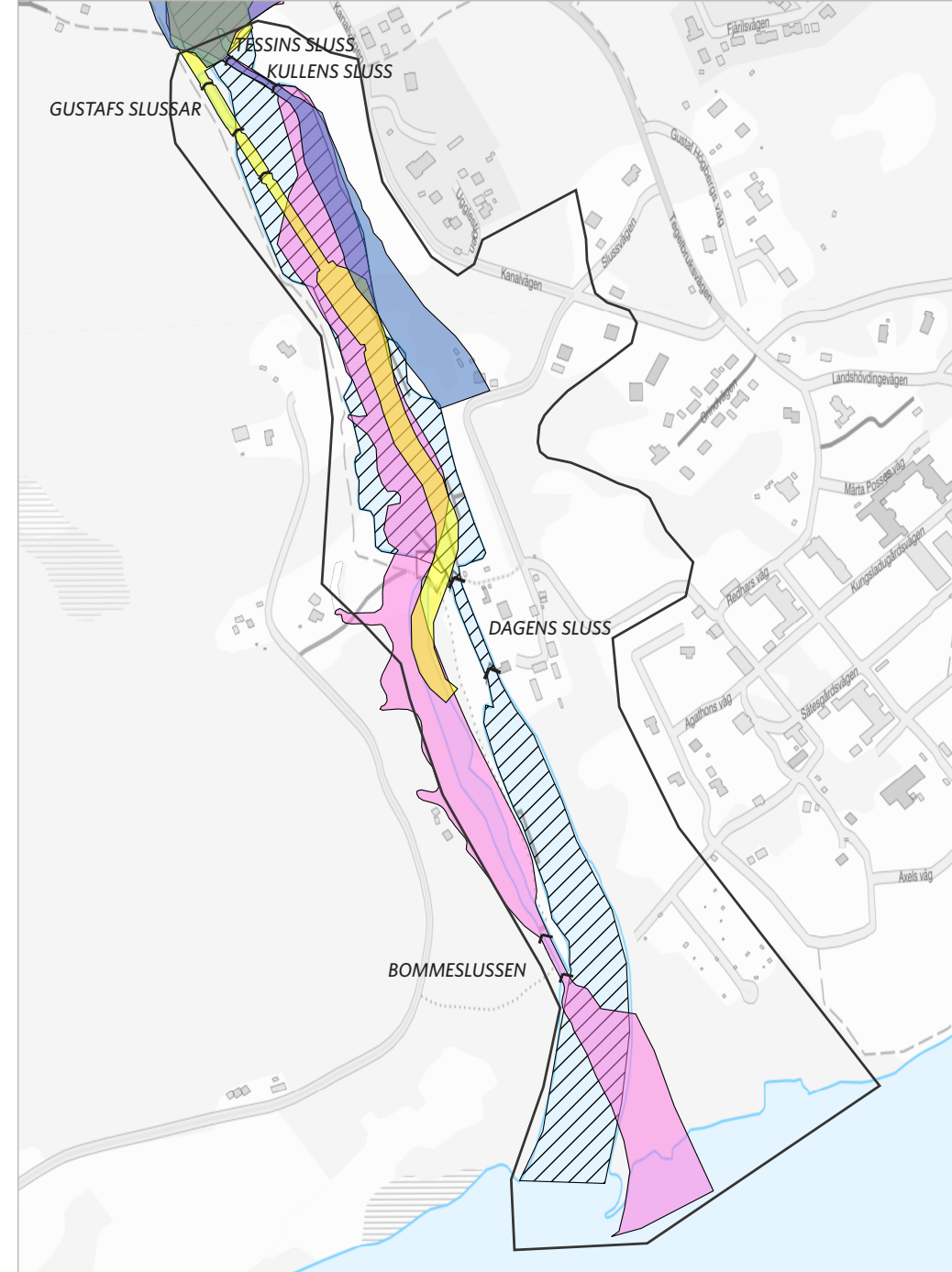
1840-talets slusskanal (Kullen & Bommen)

1840-talets slusskanal, färdigställd 1844, rymde två slussar: Kullens sluss i norr och Bommeslussen i söder. Kullens sluss byggdes på samma plats som Tessins sluss tidigare legat. I dag är muren till Kullens sluss östra sida bevarad och har lämningsnummer L1963:1637. Bommeslussen är, med undantag för portarna, i stort sett bevarad i sin helhet i dag, och är ett väl synligt inslag i dagens slussområde. Lämningsnummer L1963:970. Grunden till Bommens slussvaktarbostad är bevarad men är inte registrerad som kulturhistorisk lämning.

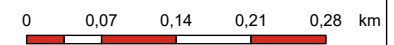
1916 års slusskanal

Dagens slusskanal.

Figur 51. Kartan illustrerar de olika generationer av slussleder som varit i bruk i Brinkebergskulle. 1752 års sluss är den enda som inte har synliga spår i miljön i dag. På grund av begränsat kartmaterial har hela 1752 års slusskanal inte kunnat rektifieras, och den del som lagts in i kartan är inte exakt.

Slussgenerationer Brinkebergskulle

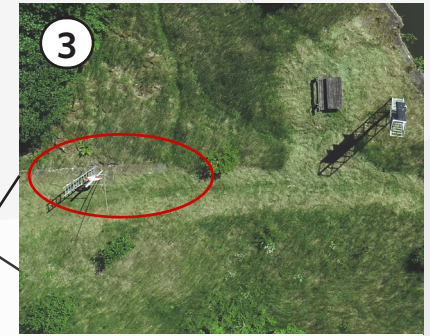
2.9.1 Bevarade uttryck för historiska slussmiljöer

Uttryck för historiska slussmiljöer

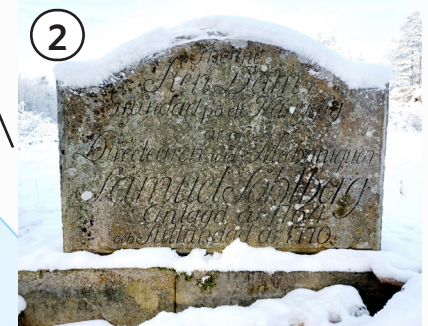
1770-tal

Figur 52. Gustafs slussar, övre delen.

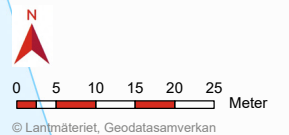
Figur 55. Dammvall, Sohlbergs damm.

Figur 54. Minnessten vid Sohlbergs damm.

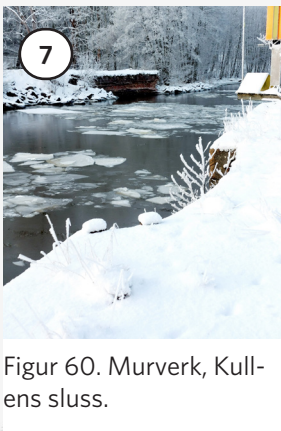

Figur 53. Gustafs slussar, nedre delen. Foto: Micael Eriksson.

Uttryck för historiska slussmiljöer

1844

Figur 60. Murverk, Kullens sluss.

Figur 61. Bommeslussen.

Figur 62. Spridda stenpollare längs dragväg.

Figur 57. Kullens f.d. slussvaktarbostad.

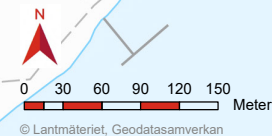
Figur 56. Kanalkontor.

Figur 59. Kompressorbod.

Figur 58. Ekonomibyggnad.

Uttryck för historiska slussmiljöer

1916

Figur 65. Manöverhytt 1916.

Figur 66. 1916 års sluss med dragvägar.

Figur 63. Minnessten.

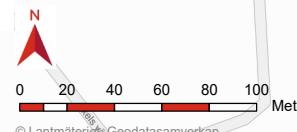
Figur 67. Allé.

Figur 64. Ställverksbyggnad.

Figur 68. Jordkällare.

1. Gustafs slussar (1770-tal). Fotona visar dels den övre delen av Gustafs slussar som är synlig i dag, dels den nedre delen som vanligen ligger under vatten, här fotograferad under en tömning av kanalen. Fornlämning L1963:1626.

2. Minnessten över Sohlbergs damm, rest 1770. ÖKL L1963:968.

3. Dammvall efter Sohlbergs damm. Fornlämning L1963:967.

4a. Gamla kanalkontoret, i dag privatbostad. Uppfört under 1880-talet.

4b. Kullens före detta slussvaktarbostad från 1880-talet.

5. Ekonomibygnad från 1880-talet.

6. Pannrum/kompressorbod, uppförd under 1880-talet.

7. Bevarat murparti från Kullens sluss, den norra av de två slussarna i 1844 års kanalled i Brinkebergskulle. Fornlämning L1963:1637.

8. Bommesslussens slusskanal, den södra av 1844 års slusskanal i Brinkebergskulle. Fornlämning L1963:970. Bevarad grund till Bommens slussvaktarbostad (ej registrerad som fornlämning).

9. Spridda stenpollare från 1844 års kanal längs den östra dragvägen, ditflyttade 1916.

10. Minnessten över de soldater som stupade i finska kriget 1808—1809 och begravdes i Brinkebergskulle. Den restes 1915 i samband med de fynd som gjordes under schaktningen för dagens kanal. ÖKL L1963:969.

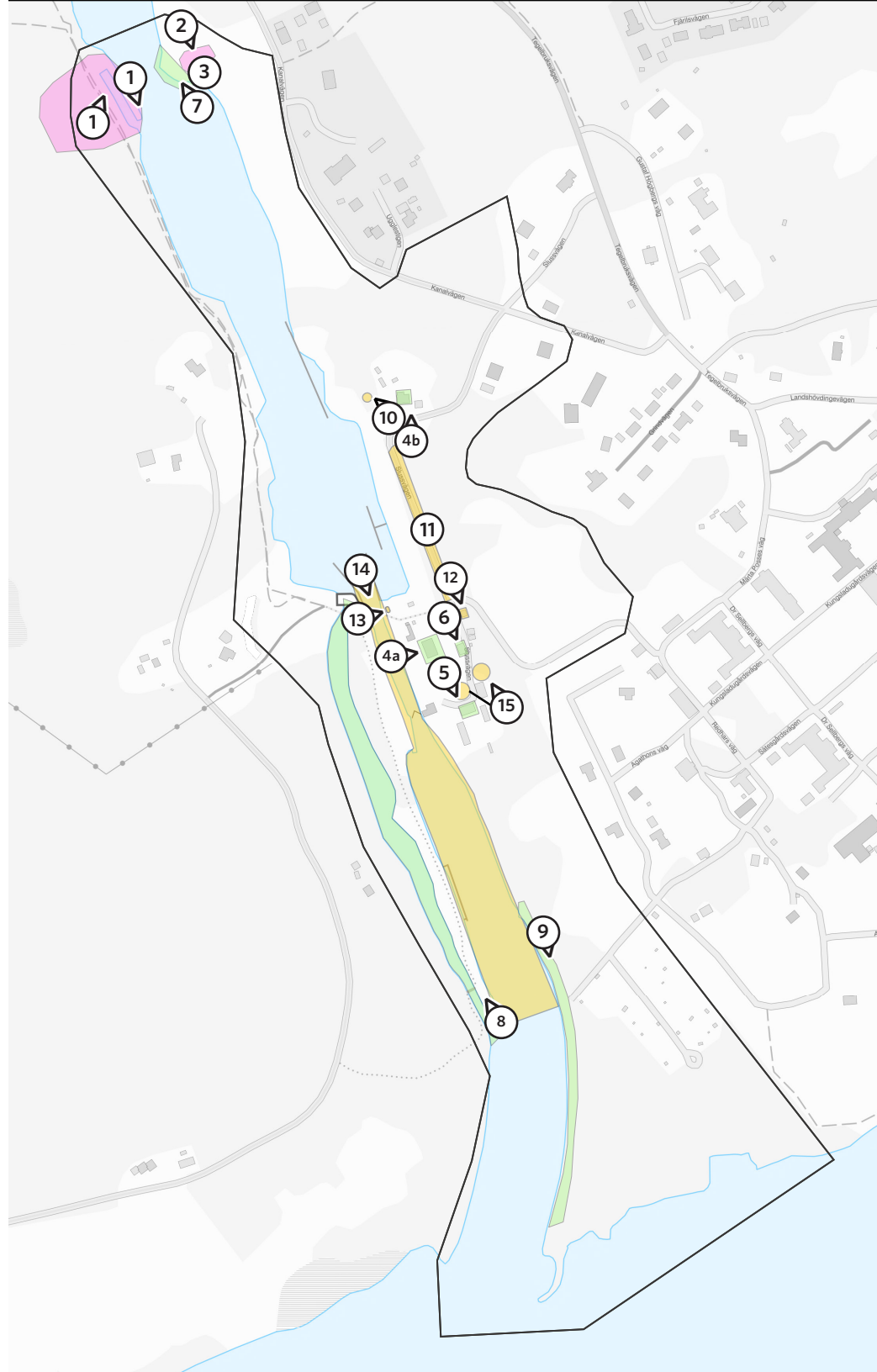
11. Allé som utgör entré till 1916 års slussmiljö.

12. Ställverksbyggnad från 1916.

13. Manöverhytt från 1916.

14. 1916 års sluss med bevarade anordningar, kajer och skoningar.

15. Två jordkällare i anslutning till kanalkontoret uppförda kring 1916.

Figur 69. Karta över bevarade karaktärsskapande spår efter historiska kanalprojekt. Pilarna indikerar vilken vinkel fotografierna på föregående uppslag är tagna från.

3. Särskilt väsentliga kulturmiljöer med känslighetsanalys

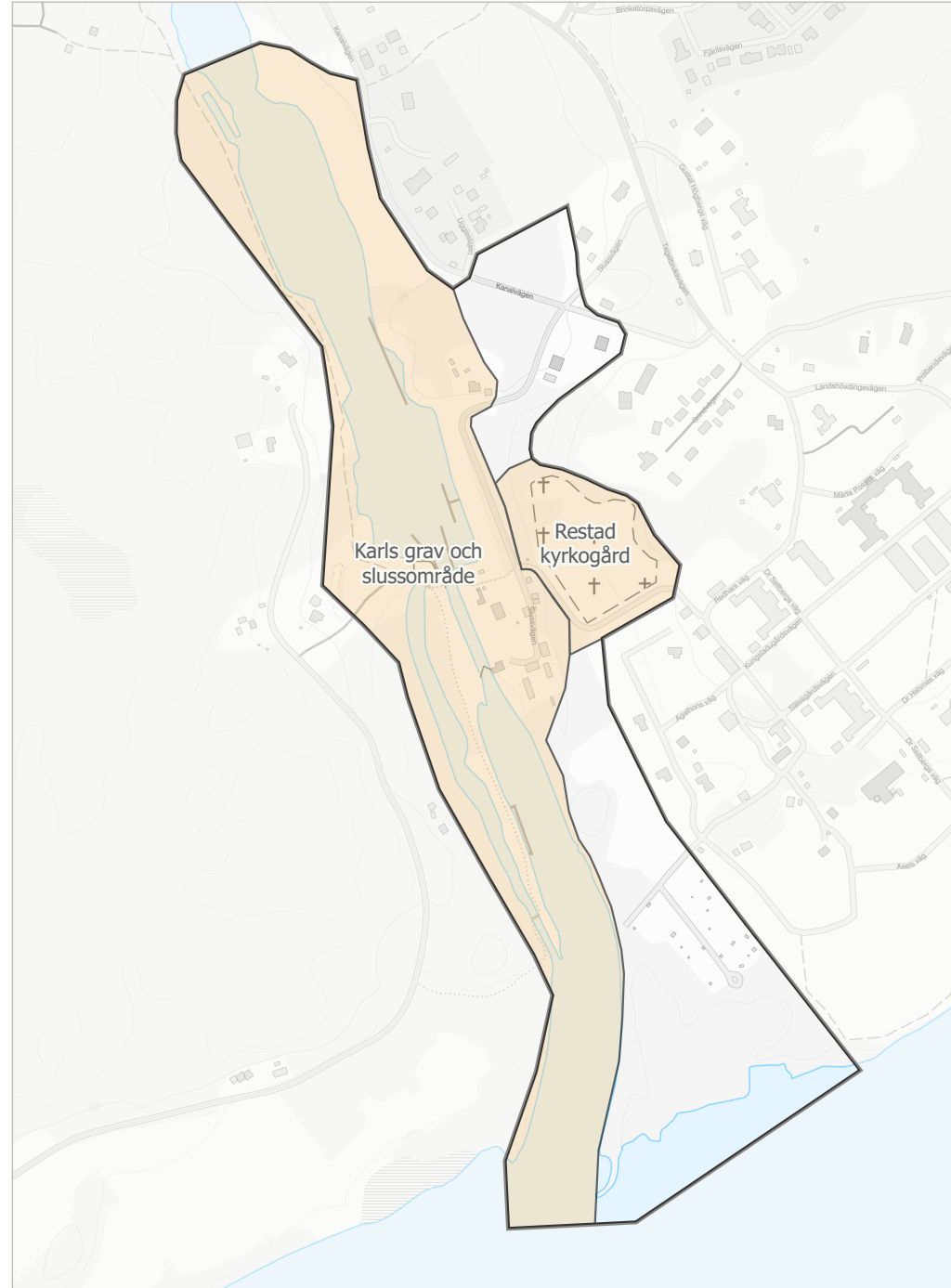
En ny slussanläggning kan komma att beröra följande identifierade kulturmiljöer:

1. Karls grav och slussområdet

Kanal med nuvarande sluss med tillhörande byggnadsverk och dragväg, lämningar från 1700-talets sluss och damm samt lämningar från 1840-talets slussar. Inom området finns också en soldatgrav från 1808–1809 års krig.

2. Restad kyrkogård

Kyrkogård tillhörande Restad sjukhus, vilken berättar om hur sjukhuset fungerade som ett eget slutet samhälle och människors olika livsvillkor under 1900-talet.

Figur 70. Karta över de särskilt väsentliga kulturmiljöerna Karls grav och slussområdet respektive Restad kyrkogård, med befintliga utpekanden för kulturmiljövården i utredningsområdet samt de byggnadsverk som identifierats som kulturhistoriskt värdefulla i denna kulturarvsanalys.

Särskilt väsentliga kulturmiljöer

- Utredningsområde
- Särskilt väsentlig kulturmiljö

0 75 150 225 300 m.

Figur 71. Vy över utredningsområdet sett från sydöst.

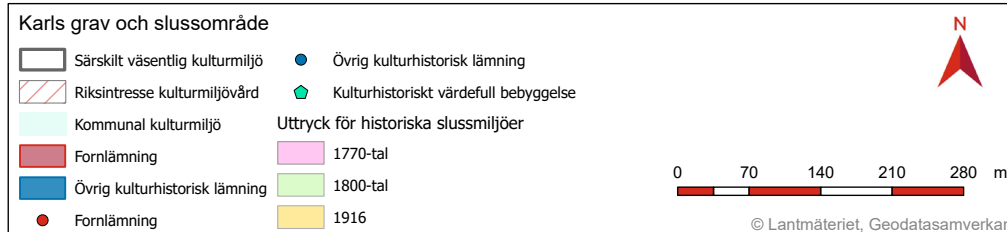
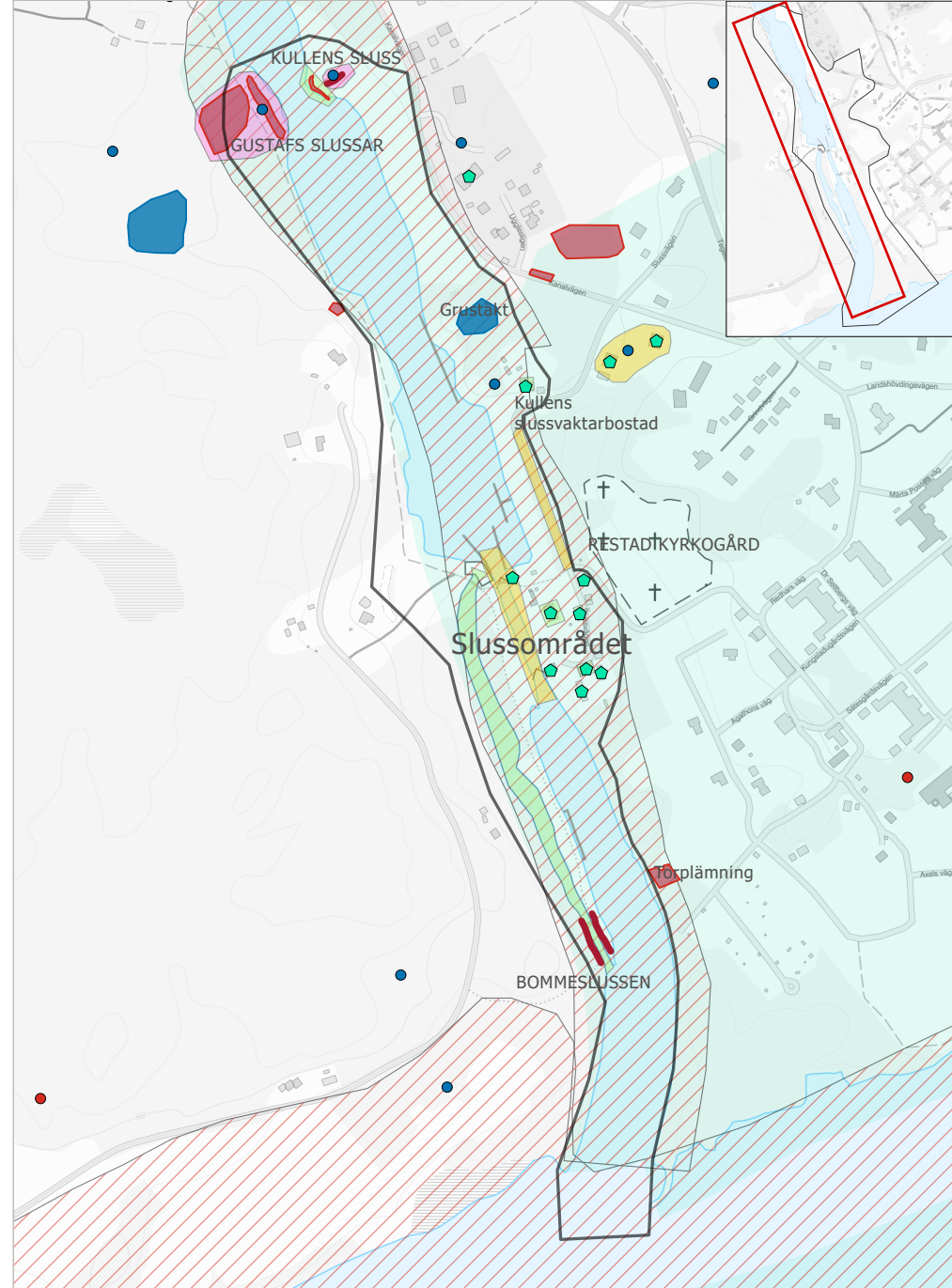
3.1 Karls grav och slussområdet

Karls grav sträcker sig från Vassbotten i norr till Göta älv i söder. Den södra delen av kanalen berörs av ny slussanläggning.

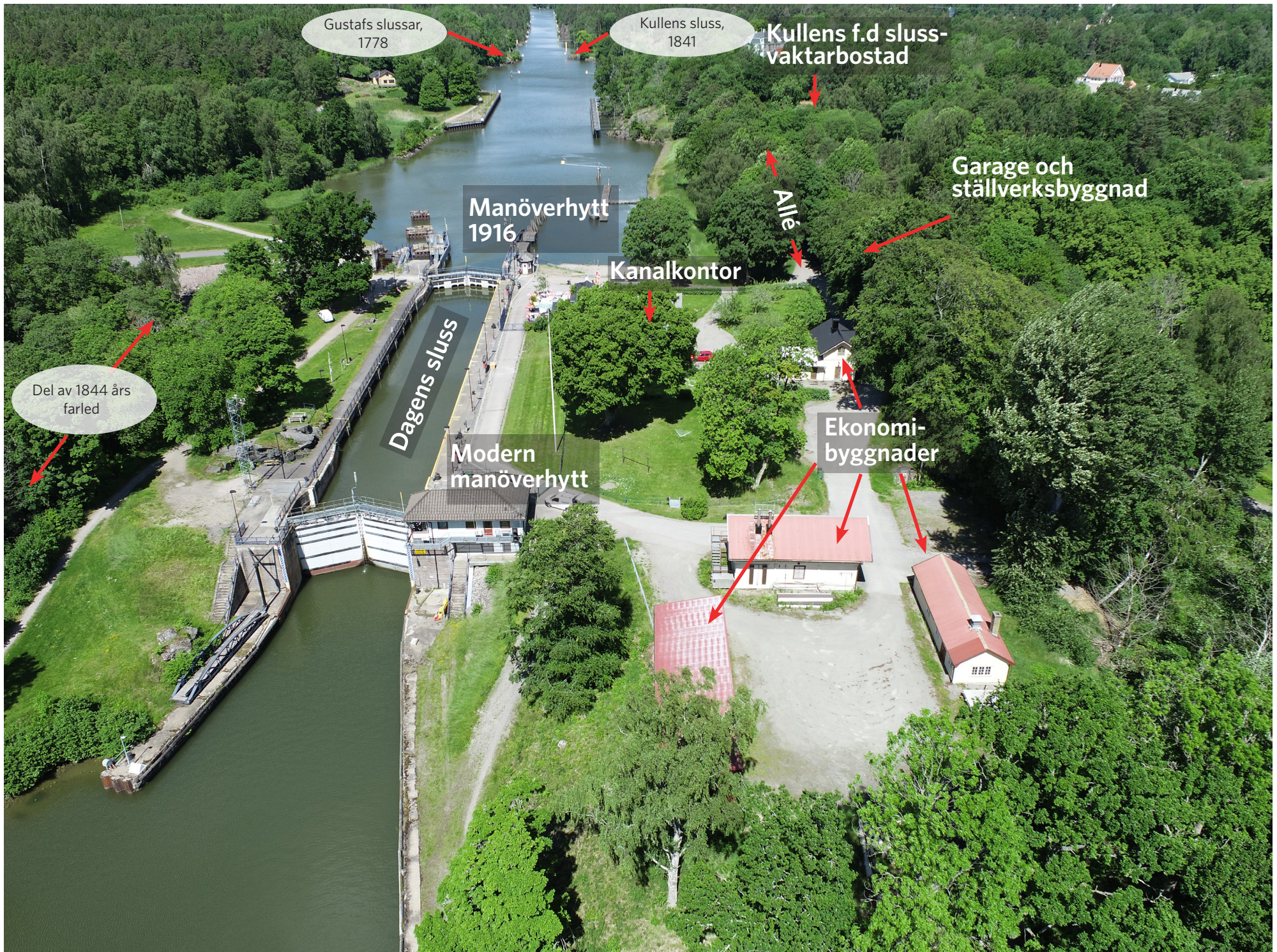
I området är Trollhätte kanals utveckling från 1600- till 1900-tal avläsbar genom Karls grav och tre synliga slussgenerationer.

I norr finns lämningar från Gustafs slussar som färdigställdes på kanalens västra sida år 1777. Slussarnas murar uppfördes av lokalt slaget tegel från det tegelbruk som uppfördes på andra sidan kanalen i just detta syfte. Murarna finns bevarade men är i relativt dåligt skick till följd av eftersatt underhåll. Intill slusslämningen finns en bebyggelse lämning (L1960:6610) som troligen är lämningar från bebyggelse som uppfördes i samband med slussbygget och det senare uppförda slussinspektörhuset. På andra sidan kanalen finns lämningar av den dammvall som färdigställdes år 1770. Här står en minnessten med texten: ”Thenne Sten Dam Grundad på ett Hängfly är af Directeuren wid Mechaniquen Samuel Sohlberg anlagd år 1764 och fulländad år 1770.”

Det finns även lämningar kvar efter de slussar som färdigställdes under 1840-talet. Lämningen av Kullens sluss i norr utgörs av en mur i granit på kanalens östra sida, intill 1700-talets dammlämning. Den södra slussens, Bommesslussen, murar finns bevarade på kanalens västra sida. En del av 1844

Figur 72. Karta över slussområdet med bebyggelse och övriga karaktärs-
skapande uttryck utmärkta.

Figur 73. Vy från söder över 1916 års slussområde med dess olika beståndsdelar markerade.

års farledsränna löper parallellt med dagens farled. Rännans nuvarande konstruktion, bredd, murar och strandskoning är ett resultat av ombyggnaden till damm och isutskov för den nya slussanläggningen 1916. Damm-säkerhetshöjande och stabliserande åtgärder har utförts senare. Rännan och dagens farled skiljs åt genom en långsmal ö över vilken en smal gångväg leder.

Grunden till Bommeslussens slussvaktarbostad finns bevarad ett tiotal meter väster om slusslämningen. Alla slusslämningar från 1700- och 1800-talen, med undantag för Bommeslussens slussvaktarbostad, är registrerade som fornlämningar. Till 1800-talets slussmiljö hör också ett antal granitpollare, varav flera i samband med bygget av 1916 års sluss fick nya placeringar längs den nya dragvägen.

1916 års slussmiljö utgörs av slussen med tillhörande bebyggelse samt pollare, dragvägar och ledverk. Flera av byggnaderna uppfördes intill 1844 års slussar under sent 1800-tal och flyttades till dagens lägen i samband med bygget av slussen på 1910-talet. Längs Slussvägen mellan det före detta kanalkontoret och Kullens slussvaktarbostad leder en allé, planterad på dammvallen. Miljön som skapades i samband med slussbygget 1916 är till stor del bevarad i dag. Samtliga slussanknutna byggnadsverk redovisas mer ingående i nästföljande avsnitt.

Själva slussen från 1916 är mycket välbevarad. Kontinuerliga underhållsarbeten under årens lopp innebär att delar bytts ut, men dess ursprungliga funktion och utseende är i stort sett intakt. Den har därmed höga teknikhistoriska värden som ett tidsdokument över uppförandetidens tekniska landvinningar och ingenjörskonst med kontinuitet i över hundra år. Detta värde förstärks av den bevarade bebyggelsen kopplad till slussen, som berättar om funktioner och tekniska samband i miljön samt om arkitektoniska ideal under 1880-, 1910- respektive 1980-talet då byggnaderna uppfördes.

Slussmiljön är belägen i direkt anslutning till Karls grav. Den relativt smala, grävda kanalen med till stor del skogbeklädd kuperad mark på bägge sidor bildar ett slutet rum i jämförelse med slussmiljöerna i Lilla Edet och Trollhättan. Här kan de olika etapperna av Trollhätte kanal, från 1600- till 1900-tal, upplevas inom en begränsad yta. Åt söder finns vyer över Göta älv.

I Brinkebergskulle finns flera etapper av Trollhätte kanal, från 1600- till 1900-tal, avläsbara inom en begränsad yta, vilket har mycket höga pedagogiska, teknik- och kommunikationshistoriska värden. Respektive sluss eller slusslämning har höga teknikhistoriska och hantverksmässiga värden. Tillsammans med Karls grav berättar de om Trollhät-

te kanals utbyggnad och ingenjörskonstens utveckling under mer än 300 år.

Genom utformningen av 1916 års sluss och de typutformade manöverbyggnaderna från 1916 och 1980-tal finns en kontinuitet i kanalupplevelsen och ett tydligt läsbart samband mellan de tre slussområdena i Brinkebergskulle, Trollhättan och Lilla Edet.

Vid bygget av 1916 års sluss påträffades 150–200 av de totalt 654 soldater som begravdes på platsen i samband med 1808–1809 års krig. Det innebär att 450–500 soldater troligtvis fortfarande ligger begravda i anslutning till slussmiljön.

Figur 74. Vy över Karls grav norrut från slussen.

Figur 75. Slussens bebyggelsemiljö är koncentrerad öster om slussen och omges av lövträd.

Figur 76. Vyn söderut från slussen. Kanalens krökning mot Göta älv ger ett något slutet intryck

Figur 77. Området väster om slussen präglas av tätvuxna lövträd som skymmer sikten mot 1800-talets slusskanal.

Figur 78. Bommeslussen (1840-tal) med bevarade murar fotograferad söderifrån.

Figur 79. Mur från Kullens sluss (1840-tal) i förgrunden och murrester från Gustafs slussar (1770-tal) på andra sidan kanalen.

Figur 80. Bevarad mur från Gustafs tegelssluss (1770-tal).

Figur 81. Allén mellan kanalkontoret och Kullens slussvaktarbostad. Fotograferad från söder.

Figur 82. En av de granitpollare med ursprung i 1840-talets slussmiljö som i dag kantar 1916 års kanalled.

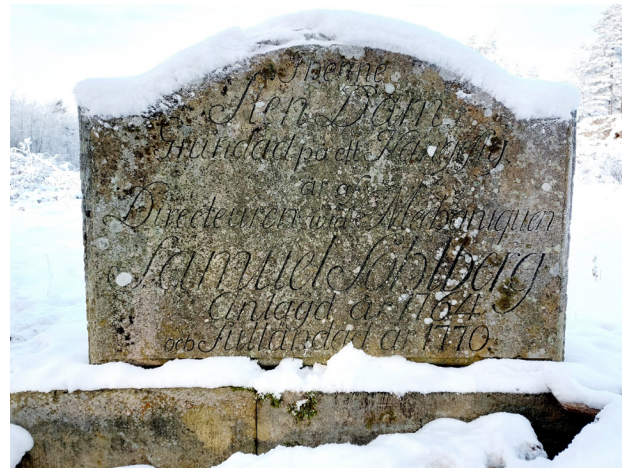
Figur 83. 1916 års isutskov och del av 1844 års farledsränna.

Figur 84. Strandskoning längs 1844 års kanalled, ombyggd under 1910-talet.

Figur 85. Grunden till den nu rivna slussvaktarbostaden vid Bommeslussen är fortfarande synlig.

Figur 86. Minnessten vid Sohlbergs damm (1770-tal).

Figur 87. Detalj över mätning av vattennivån i Bommeslussens murverk (1840-tal).

VÄRDEBÄRANDE KARAKTÄRSDRAG

KARLS GRAV OCH SLUSSOMRÅDE

Karls grav med slussar som del i Trollhätte kanal

- Karls grav med sträckning mellan Vassbotten och Göta älv
- Tre generationer avläsbara slussar inom ett avgränsat område
- Lämningar från 1770-talets sluss och damm samt bebyggelselämning kopplad till slussen. Tillhörande minnessten och minnesplatta
- Lämningar från 1840-talets slussar och kanal. Granitpollare. Husgrund tillhörande Bommens slussvaktarbostad
- 1916 års sluss och slussmiljö med byggnader med specifika funktioner, varav manöverhytt, jordkällare och ställverk är typbyggnader som finns på andra platser längs kanalen
- Slussarnas utformning och tekniska lösningar
- Modern manöverhytt - det senaste tillägget i slussmiljön och en typbyggnad som finns även vid de andra slussarna längs kanalen
- Dragväg längs kanalen

1916 års kanalprojekt och hur det tagit sig uttryck i Brinkebergskulle:

- 1916 års sluss uppförd i material med hög kvalitet. Om-sorgsfullt hantverk i murarbeten, stenhuggeri och betongarbeten
- Slussens tekniska lösningar och dess samband med omgivande teknisk bebyggelse
- 1800-talets slussanknutna bebyggelse som flyttats till nuvarande placeringar. Mindre ekonomibyggnader för olika ändamål är typiskt för uppförandeperioden och viktiga för helhetsmiljön
- Slussanknutna byggnadsverk från 1916, varje byggnad med sin specifika funktion och i tydligt läsbart sammanhang (respektive byggnadsverk redovisas ingående på nästföljande sidor)
- Allé mellan kanalkontor och slussvaktarbostad. Äldre lövträd kring slussmiljön

Verksamheter omkring slussmiljön:

- Soldatgrav från 1808—1809 med tillhörande minnessten som berättar en del av områdets historia
- Bebyggelselämningar efter bostäder och verksamheter i området

RÅD TILL NÄSTA SKEDE

Det ska i framtiden vara möjligt att förstå och uppleva de olika slussgenerationerna i Brinkebergskulle, liksom att förstå slussarna och Karls grav som en del i stråket Trollhätte kanal.

Karls grav och slussar i Brinkebergskulle har förändrats vid flera tillfällen sedan kanalens tillkomst. Ny slussanläggning placeras och utformas med hänsyn till kulturmiljön och kan på så sätt bli ett tillägg i slussmiljön som bygger vidare på läsbarheten av det kulturhistoriska sammanhanget. Ett bevarande i någon grad av 1916 års sluss tillsammans med tidigare slussgenerationer och den planerade slussen skulle innebära fyra synliga slussgenerationer i Brinkebergskulle.

1916 års sluss liksom fornlämningar i området bör fortsatt vara tillgängliga för allmänheten.

Det ska även fortsättningsvis gå att förstå och uppleva 1916 års slussmiljö. Om den slussanknutna bebyggelsen berörs direkt av ny slussanläggning bör kanalkontor och ekonomibyggnader från sent 1800-tal flyttas till nya slussnära lägen. För detta krävs en mottagare och nya funktioner för byggnaderna.

De olika generationerna slussar i Trollhätte kanal har utförts med tekniker, metoder och material i framkant för respektive tid. Materialvalen har anknutit både till tidens ingenjörskonst och traditionellt lokalt hantverk, som exempelvis slussarna från 1916 som uppförts med både storskaligt betonggjuteri och stenarbete med lokal bohustrukt. Ny sluss bör ges en samtida utformning med inslag av traditionella material för att bli en tydlig årsring som bygger vidare på denna tradition.

I gestaltning av ny slussmiljö ska stor vikt läggas vid Brinkebergskulle sluss som en av flera slussar längs stråket Trollhätte kanal.

Lämningarna efter 1700- och 1800-talens sluss- och dammlämningar är registrerade som fornlämningar. Alla markingrepp inom eller i anslutning till fornlämningen kräver tillstånd i enlighet med KML kap 2. Soldatgraven är en potentiell fornlämning och intrång i den ska samordnas med länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

3.1.1 Slussområdets bebyggelse

Här följer beskrivningar av de byggnadsverk som ligger i direkt närhet till den nya slussen.

Sluss

Särskilt värdefullt byggnadsverk

Beskrivning:

Slussen är en kammarsluss, vilket är den vanligaste slusstypen, och består av en bas-säng mellan vertikala sidomurar och portar i ändarna. I sidomurarna finns omloppskanaler där vatten kan till- eller avföras. Den övre omloppskanalen mynnar ut i en krypta under den övre portkammaren, från vilken en bottenkanal går under slussen. Därifrån leds vatten ut i slussen.

Slussen är byggd i berg, vilket är synligt på vissa ställen. Murverket är uppfört i betong med granitbeklädning ner till ungefär 0,8 meter under lågvattenytan. I kryptor och omloppskanaler utfördes beklädningen i klinker.

Slussportarna utfördes som stämpportar och var, liksom luckorna, redan från början elektriskt drivna. Maskineriet för det fanns placerat i sidomurverken och nedsänkta under slussplanet. Slussportarna är utbytta.

Infällda i sidomurarna finns stegar på varje sida, varav en stege når ner till slussens botten. Stegarna är utförda i plattjärn med steg

Figur 88. 1916 års sluss.

av fyrkantsjärn. I sidomurarna finns också så kallade anhaltsnockar i smidesjärn för fartygens avhåll vid slussning. De är placerade i tre horisontella rader och i sidled med ett avstånd på 15 meter. Trappor till och från slussarna är utförda i granit. Räckena är senare tillkomna.

Stängsel längs slussen är senare tillkomna, men det finns bevarade äldre räckena vid trapporna.

Historik:

Slussen i Brinkebergskulle uppfördes som sluss nr 1 av de sex nya slussar som invigdes längs Trollhätte kanal år 1916. Den placerades ungefär mitt emellan de två 1840-talsslussarna som den ersatte.

De ursprungliga slussportarna bestod av en stomme av horisontella balkar mellan en inre vrid- och en yttre slagståndare. Bordläggningen var av 10 mm plåt. Gångbanan över

slussportarna var försedd med ett rörligt räcke som automatiskt stod upprätt när portarna var stängda, men fälldes ned i gångbanan när portarna öppnades för att fartygens förtöjningslinor skulle kunna framföras obehindrat.

Murverket uppfördes av AB. Skånska Cementgjuteriet, som även gjorde en mängd andra arbeten vid kanalbygget. Slussportarna levererades av J. C. Petersens Gjuteri och Mek. Verkstad i Trelleborg och slussportarnas elektriska spel, en modifikation av det spel som användes i Panamakanalens slussar, levererades av Holmens Gjuteri & Mekaniska Verkstad med Allmänna Svenska Elektriska Aktiebolaget som underleverantör för den elektriska utrustningen.

Kulturhistorisk värdering:

1916 års sluss är mycket välbevarad. Dess ursprungliga funktion och utseende är i stort sett intakt. Den har höga teknikhistoriska värden som ett tidsdokument över uppförandetidens tekniska landvinningar och ingenjörskonst med kontinuitet i över hundra år. Vidare finns hantverksmässiga värden i bland annat det mäktiga murverket.

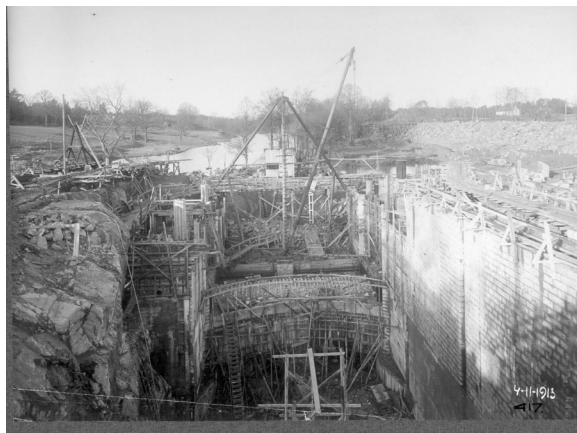
Slussen är i stort utformad likadant som övriga fem slussar längs 1916 års kanalsträckning, vilket ger en kontinuitet i kanalupplevelsen och ett tydligt läsbart samband mellan de tre slussområdena.

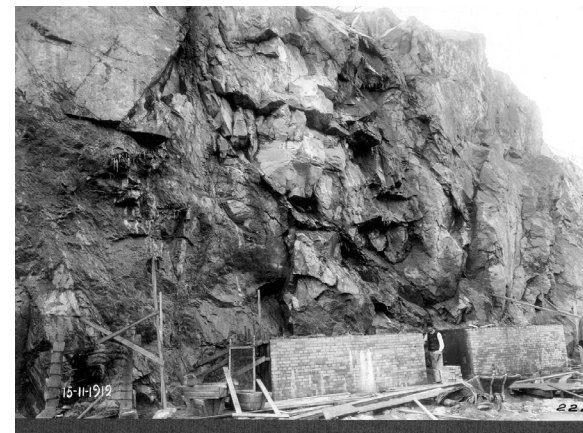
Figur 89. Sprängningen av slussbassängen påbörjad, 1912. Sjöfartsverket

Figur 90. Övre portkammarens östra sida under uppbyggnad, 1913. Sjöfartsverket

Figur 91. Övre portkammaren med krypta, 1913. Sjöfartsverket

Figur 92. Den västra slussmuren har påbörjats, 1912. Notera muraren i bildens nederkant och bergsprängningens djup. Sjöfartsverket

Figur 93. Slussens västra mur muras. Sjöfartsverket.

Figur 94. Glacisläggning söder om slussen, ca. 1914. Sjöfartsverket.

Figur 95. Arbeten vid 1916 års sluss. På fotot syns de ursprungliga slussportarna och avstängningsanordning vid slussens nedre del. Sjöfartsverket.

Figur 96. Vykort över Brinkebergskulles slussmiljö. Vykortet postgånget 1932. Järnvägmuseet.

Figur 97. Till slussens kulturmiljövården hör bevarade murar, trappor, handledare och räcken, pollare samt teknisk utrustning. Avstängningsanordningen på kajen i bild är bevarad sedan uppförandetiden och syns på flera historiska foton (se exempelvis Figur 95).

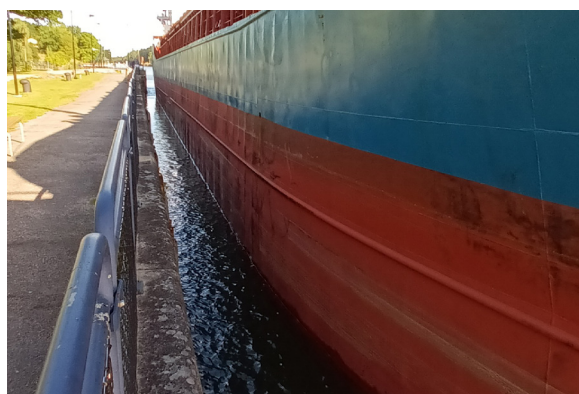
VÄRDEBÄRANDE KARAKTÄRSDRAG

SLUSS

- Funktionen som sluss
- Monumental betongstomme, mycket modern för uppförandetiden, under granitbeklädanden
- Slussens murverk och trappor i granit som är hantverksmässigt utförda
- Slussens konstruktion och tekniska lösningar
- Bevarade stegar, räcken och handledare, anhaltsnockar, gjutjärnspollare och avstängningsanordning
- Samband med manöverhytt, manöverbyggnad och kanalkontor
- Slussen som en del i 1916 års kanalprojekt, och dess samband och gemensamma utformning med slussarna i Trollhättan och Lilla Edet

Figur 98. På slussens västra sida syns att den är placerad i berg.

Figur 99. När 1916 års kanal byggdes angavs maximal fartygsbredd till 12,5 meter. I dag är de fartyg som kallas Vänermax 13,4 meter breda, vilket lämnar små marginaler vid slussning.

Figur 100. Stentavla med texten "Sluss no 1. Brinkebergskulle." i slussens nedre murverk.

Kanalkontor

Särskilt värdefull byggnad

Beskrivning:

Kanalkontoret är beläget på slussens östra sida och utgörs av en timmerbyggnad i 1,5 våningar vilande på naturstensgrund. Byggnaden är kraftigt förändrad. Fasaden är klädd med eternit i ljus kulör. Fönstren, som är utbytta, har korspost och vitmålade bågar och karmar. Ett fåtal småspröjsade originalfönster finns kvar på gavlarnas övre våning och vindsvåning. Entréer finns i alla fyra väderstreck. Bägge gavelingångarna är senare tillkomna. Mot slussen omges entrén av en mindre veranda, som bär upp en balkong med smidesräcke. Mot gårdsplanen finns en farstukvist med ett sadeltak, betongtrappa och enkla smidesräcken. Den södra gavelns entré har en farstukvist under skärmtak. På den norra gaveln finns en ytterdörr under ett skärmtak. Ytterdörrarna är från omkring 1900-talets mitt, i mörkbrun kulör och med fönster utan spröjs. Dörren mot slussen är vitmålad. Snickerier vid entréerna är enkla och färgsatta i vitt och mörkbrunt.

Den ursprungliga snickarglädjen är borta med undantag för de profilsågade taktassarna och vindskivorna. Mot slussen finns en frontespis och mot gårdsplanen finns en takkupa. Byggnaden täcks av ett brant skiffertäckt sadeltak, vilket är det ursprungliga materialet.

Figur 101. Kanalkontoret sett från slussen.

Det finns en skorsten i tegel med utkragat krön.

Trädgården omgärdas av ett vitmålat spjälstaket och stängsel mot slussen samt stängsel eller häck åt övriga väderstreck. I trädgården finns bland annat fruktträd och stora lövträd.

Historik:

Kanalkontoret uppfördes under 1800-talets slut efter ritningar av Carl Wallström, daterade 1888. Byggnaden stod ursprungligen strax sydost om 1840-talets övre sluss, Kullen, och

flyttades till sin nuvarande plats i samband med bygget av 1916 års sluss. Kanalkontoret fick samma funktion på den nya platsen och har också varit bostad för bland annat kanalinspektör och kanalmästare. På övervåningen fanns ursprungligen bostadsrum medan nedervåningen innehöll två rum för uppborrskontor, kök och matsal.

Exteriört var byggnaden ursprungligen klädd med träpanel, omväxlande liggande och stående, med utsmyckningar i snickarglädje. Färgsättningen var ljusare på nedervåningen

Figur 102. Bebyggelse i 1916 års slussmiljö: kanalkontoret, ekonomibygnad och jordkällare.

Figur 103. Kanalkontoret fotograferat från öster. I trädgården finns fruktträd och stora lövträd.

och mörkare på övervåningen. Fönstren var småspröjsade.

När byggnaden återuppfördes på nuvarande plats gjordes ett antal förändringar. Bland annat ersattes den tidigare tvådelade naturstenstrappan i väster av en enklare utformad trappa. En farstukvist som bär upp en balkong tillkom på denna fasad. En skorsten togs bort. Den norra gavelentrén tillkom troligen.

Ytterligare förändringar genomfördes omkring 1900-talets mitt. Den ursprungliga

träpanelen syns på foton från 1960-talets mitt, vilket innebär att dagens eternitfasad troligen tillkom under sent 60-tal eller under 1970-talet.

Kulturhistorisk värdering:

Kanalkontoret är, genom sin synlighet och ursprungliga funktion, en symbolbyggnad vid Brinkebergskulle sluss och en mycket viktig del av bebyggelsemiljön. Tillsammans med slussvaktarbostaden bildar den ett sammanhang som visar arbetets och boendets organisation kring slussen. Dess närhet sinsemellan

visar att slussvakten snabbt behövde kunna vara på plats, vilket ger en idé om slussningarnas frekvens förr. Sambandet synliggörs genom den allé som leder mellan bostadshus och kontor.

Byggnaden har genomgått flera förändringar men är bevarad avseende form, branta takfall, takkupor och fönstersättning.

Figur 104. Kanalkontoret med en tillhörande ekonomibygnad på ursprunglig plats. Sjöfartsverket.

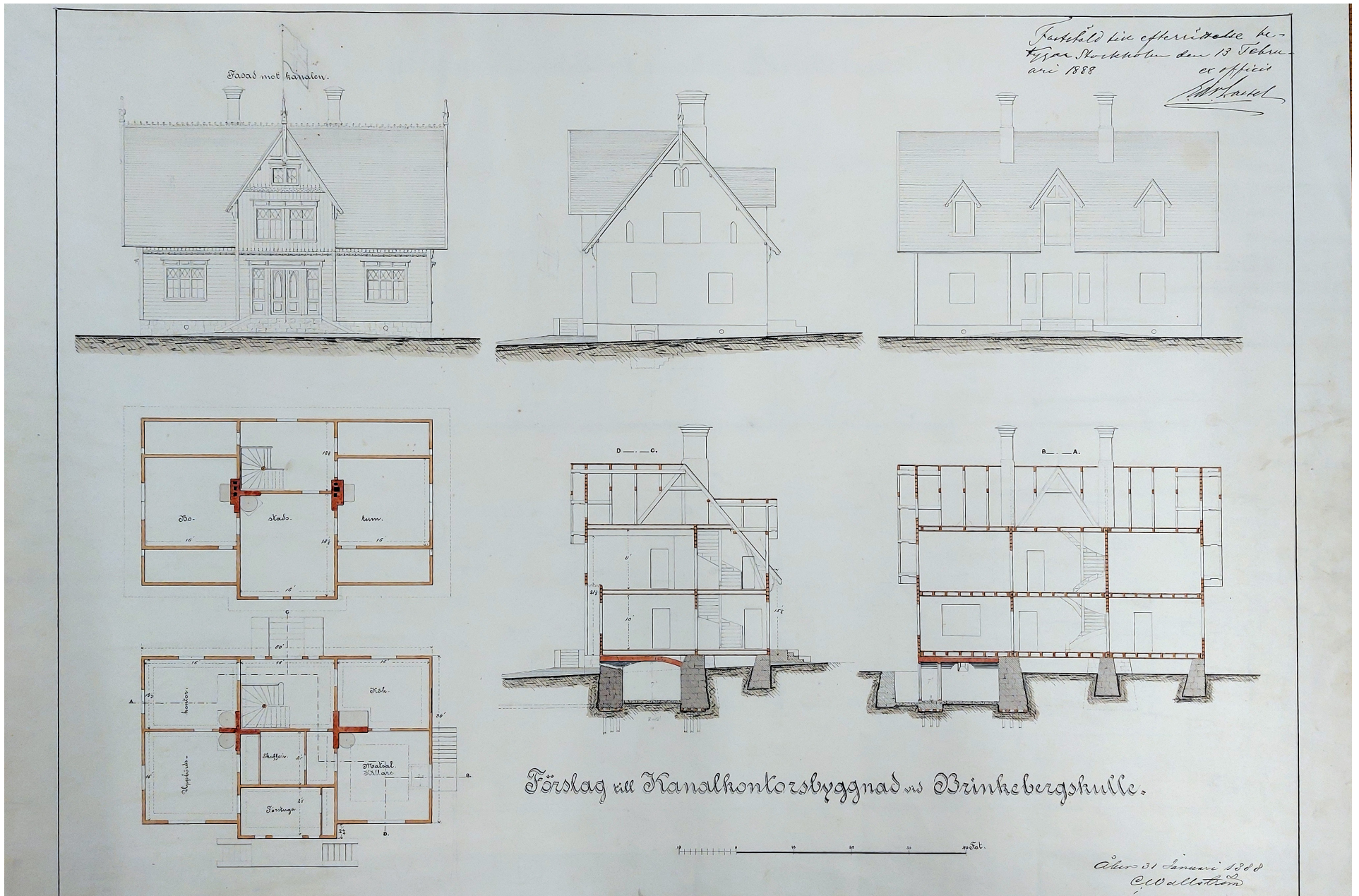
Figur 106. Kanalkontoret och ekonomibygnader på ursprunglig plats 1915, strax innan flytten. I förgrunden syns Kullens sluss. Sjöfartsverket.

Figur 105. Kanalkontoret under uppbyggnad 1915 på sin nya plats intill slussen. Sjöfartsverket.

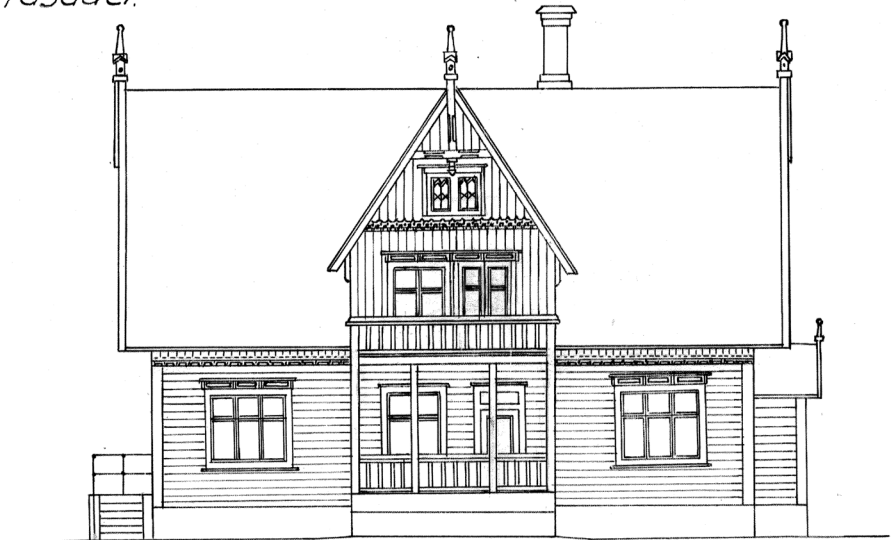

Figur 107. Kanalkontoret 1915. Jämfört med Figur 104 syns att byggnaden fått en ny entréutformning åt väster med balkong och farstuvist. Sjöfartsverket.

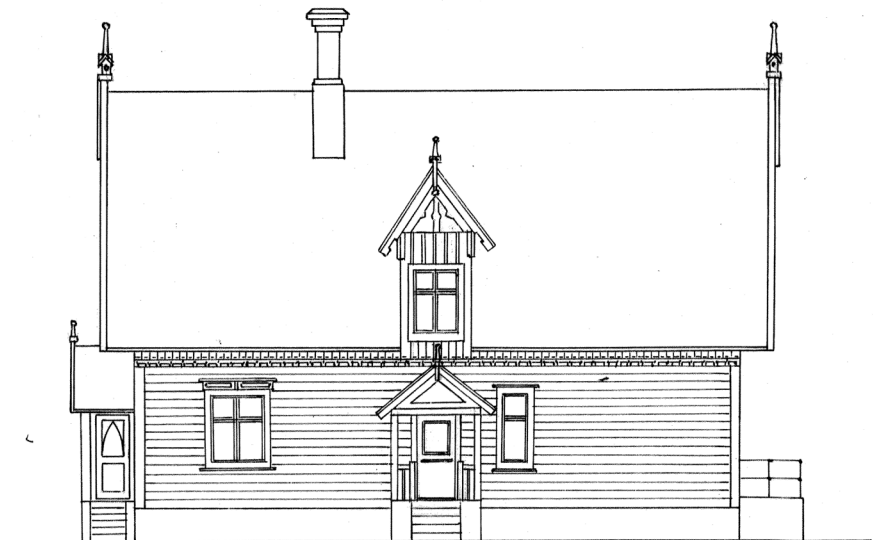

Figur 108. Förslag till kanalkontorsbyggnad vid Brinkebergskulle, 1888. Arkitekt: C. Wallström. Landsarkivet Göteborg.

Kontor och bostadshus vid Brinkebergskulle
Fasader.

Fasad mot slussen.

Fasad mot öster.

Skala 1:100.

B-22004

9p. 1228

TROLLHÄTTE KANALVERK
TROLLHÄTTAN DEN 14/7 1919

RITNING: Nr. 6571	KONSTRUKTOR:
AM	GRANSKAD:
	GODKÄND:

Figur 109. Fasadritning över kanalkontoret med balkong och verandor. Sjöfartsverket.

VÄRDEBÄRANDE KARAKTÄRSDRAG

KANALKONTOR

- Starkt framträdande placering vid 1916 års sluss, som gör dess tidigare funktion och samband med slussarna avläsbart
- Byggnadens form, takform, frontespisen och takkupans placering och storlek
- Naturstensgrund
- Fönsterplaceringar och det fåtal äldre fönster som finns bevarade
- Sadeltak täckt med skiffer
- Bevarade profilsågade detaljer som taktassar och vindskivor
- Ingår tillsammans med slussvaktarbostaden och jordkällare i ett tydligt läsbart bebyggelsemässigt sammanhang, som visar arbetets och boendets organisation för slussvakten
- Sambandet med slussvaktarbostaden förstärks av allén som löper mellan de båda byggnaderna
- Placeringen tillsammans med ekonomibyggnader skapar en helhetsmiljö intill slussen
- Trädgård med äldre lövträd och fruktträd. Trädgården kan dels

berätta att kanalkontoret även fungerade som bostad och delvis hade nyttokaraktär, dels fungera som prydnadsträdgård sett från kanalen

Jordkällare

Särskilt värdefulla byggnader

Beskrivning:

I anslutning till kanalkontoret och 1800-talets ekonomibebyggelse finns två jordkällare, en på var sida om Slussvägen. Källarna är förhållandevis svåra att uppfatta som byggnadsverk i miljön då de är övervuxna med gräs. Ingångarna utgörs av järndörrar i betong, omslutna av gråstensmurar med tunnvalv.

Historik:

Jordkällarna är samtida med 1916 års sluss och uppfördes sannolikt för slusspersonalens hushållsbehov. Det finns en ritning över en snarlikt källare som ska ha uppförts under 1880-talet åt brovaktarbostaden vid Gropbron i Vänersborg (i dag riven). Källarna i Brinkebergskulle kan vara uppförda med denna som förebild.

Kulturhistorisk värdering:

Jordkällarna vid slussen berättar om slussen som boendemiljö, och är en bevarad del av det ursprungliga byggnadsbeståndet från tiden kring 1916. Likadana källare finns vid slussen i Lilla Edet, och de utgör således en bebyggelsemässig länk mellan slussområdena som bidrar till förståelsen av Trolhätte kanal som ett större stråk.

Figur 110. Östra jordkällaren. Pannhuset/kompressorboden syns i bakgrunden.

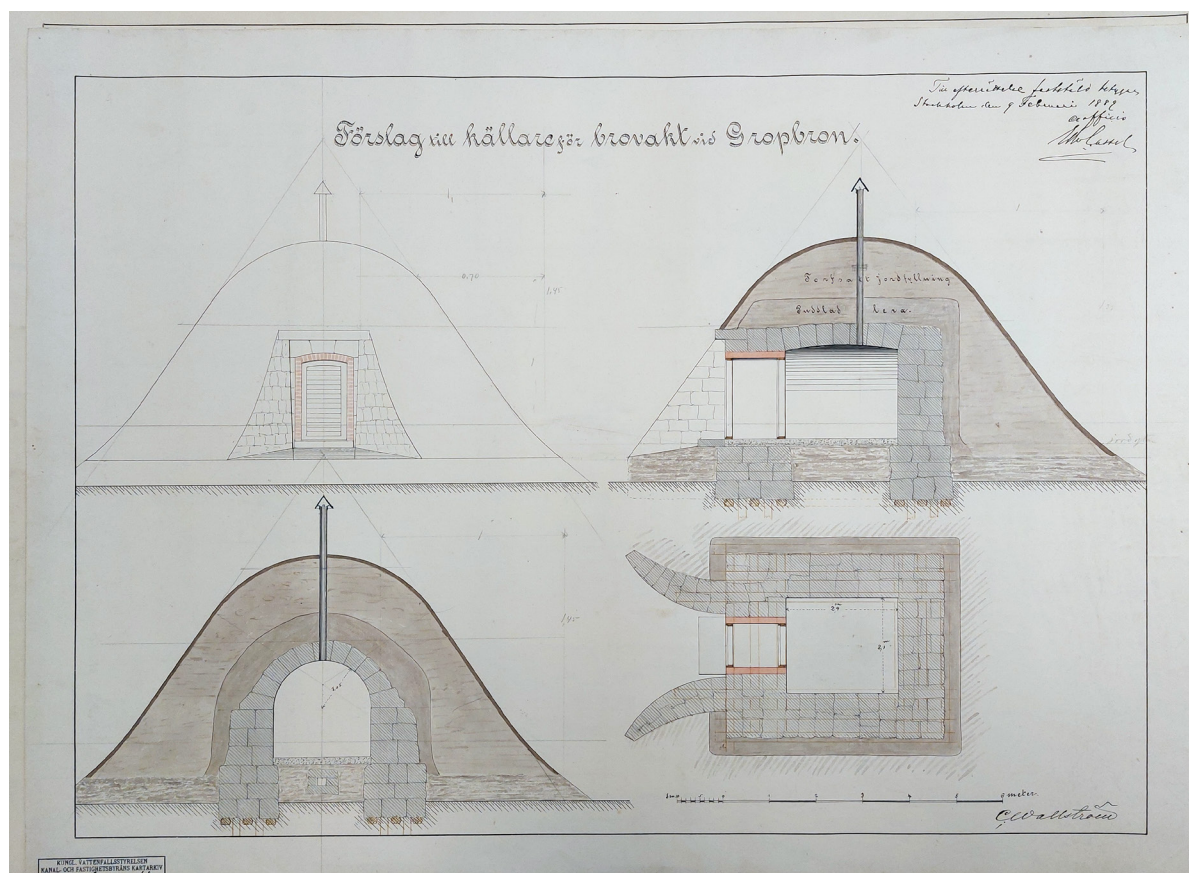

Figur 111. Västra jordkällaren, med öppning mot norr. Armaturen över dörren kan vara ursprunglig.

VÄRDEBÄRANDE UTTRYCK

JORDKÄLLARE

- Källare troligen avsedda för slusspersonalens hushållsbehov i Brinkebergskulle
- Murverk och tunnvalv i gråsten
- Ingår tillsammans med slussvaktarbostaden och kanalkontoret i ett tydligt läsbart bebyggelsemässigt sammanhang som visar arbetets och boendets organisation för slussvakten
- Ingår tillsammans med ekonomibebyggelsen i en miljö som präglas av funktionsseparerade byggnader. Utgör en del av det ursprungliga bebyggelsebeståndet från 1916 års kanal
- Har motsvarigheter vid slussen i Lilla Edet, och utgör därmed en bebyggelsemässig länk mellan slussområdena som bidrar till förståelsen av Trolhätte kanal som ett större stråk

Figur 112. Förslag till källare för brovakt vid Gropbron, fastställd 1889. Arkitekt: C. Wallström. Troligen uppfördes källarna i Brinkebergskulle efter liknande ritningar.

Pannrum/kompressorbod

Särskilt värdefull byggnad

Beskrivning:

Byggnaden ligger placerad som en flygel till kanalkontoret och består av en högre och en lägre byggnadskropp i en respektive en och en halv våning. Byggnaden har en naturstenssockel och fasad klädd med ljusgul liggande spontad panel på nedervåningen och stående locklistpanel på övervåningen. Övervåningens panel har dekorativt spetsågade avslut på bottenbräderna likt 1800-talets slussbebyggelse i Trollhättan. Ett flertal ingångar finns, de flesta med enkelt utformade trädörrar med liggande panel och dekorativa dörrfoder. I norr finns en entré med naturstenstrappa. Ett antal småspröjsade ursprungliga fönster finns bevarade, bland annat med karaktäristisk krysspröjs. Den lägre byggnadskroppen har ett sadeltak täckt med trapetskorrugerad plåt och den högre byggnadskroppen täcks av takpapp. En plåtklädd skorsten finns på den högre byggnadskroppens västra takfall. Åt öster finns en takkupa.

Historik:

Byggnaden uppfördes 1888–1890 efter ritningar av Carl Wallström. På en ritning syns en likadan byggnad benämnd som ”förslag till sammanbyggd bak- och tvättstuga samt smedja och vedbod vid Ström”, godkänd år 1883 av Nya Trollhätte kanalbolag.

Figur 113. Pannrum/kompressorbod fotograferad från syd. Byggnaden utgör ett mycket välbevarat exempel på kanalbebyggelsen från 1800-talets senare hälft.

Byggnaden var ursprungligen placerad intill kanalkontoret på kanalens östra sida, strax söder om Kullens sluss. Den lägre byggnadskroppen fungerade som bak- och tvättstuga, och den högre byggnadsdelen rymde drängstuga med ett litet rum och kök. Dessa funktioner var enligt brandförsäkringsdokumentation bevarade fram till åtminstone år 1937.

På historiska foton från 1910-talet syns att byggnaden var målad i den för Trollhätte kanal typiska tvådelade färgsättningen, med mörk övervåning och ljus bottenvåning. Även

fönsteromfattningar var målade i den mörkare kulören. Taket var ursprungligen klätt med skiffer.

Kulturhistorisk värdering:

Byggnaden är välbevarad och har en utformning typisk för sin tillkomsttid under 1800-talets andra hälft och för byggnaderna som uppfördes längs Trollhätte kanal vid denna tid. Byggnaden kan både berätta om den miljö som fanns runt 1840-talets slussar och om den slussmiljö som byggdes upp kring 1916 års sluss genom att byggnader flyttades hit.

Figur 115. Pannrum/kompressorbod fotograferad från norr. Panelen, fönster- och dörrfodren samt de kryssspröjsade fönstren är karaktäristiska för 1800-talsbebyggelse kopplad till Trollhätte kanal.

Figur 116. Byggnaden fotograferad från öster.

Figur 114. Ekonomibygnaden på ursprunglig plats intill Kullens sluss, 1915. Sjöfartsverket.

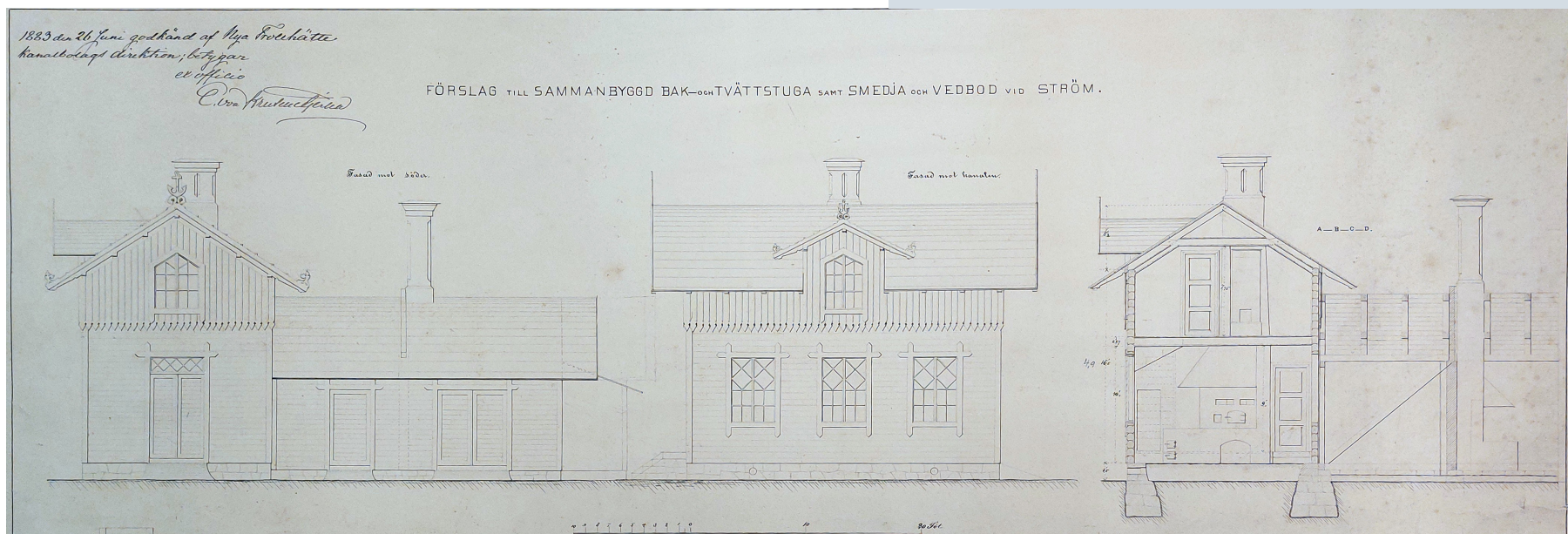

Figur 117. Byggnaden flyttad till sin nuvarande plats vid 1916 års sluss. Sjöfartsverket.

VÄRDEBÄRANDE KARAKTÄRSDRAG

PANNRUM/KOMPRESSORBOD

- Mycket välbevarad byggnad som berättar om både 1800-talets och 1916 års slussmiljö
- Byggnadens placering intill före detta kanalkontoret och slussen, som gör dess ursprungliga funktion som ekonomibygnad och samband med slussarna avläsbart
- Byggnadens tidstypiska utformning med bland annat panelarkitektur, och för kanalbyggnaderna under 1800-talets andra hälft karaktäristiska detaljer och ornamentik
- Byggnadens karaktär av ekonomibygnad med bland annat flera dörrar och få fönster
- Anknyter stilmässigt till kanalbebyggelsen i Trollhättan och bidrar därmed till förståelsen för Trollhätte kanal som ett större stråk

Figur 118. Ritning till sammanbyggd bak- och tvättstuga samt smedja och vedbod vid Ström, godkänd 1883. Byggnaden i Brinkebergskulle uppfördes troligen efter samma ritning. Landsarkivet Göteborg.

Ekonomibyggnad

Särskilt värdefull byggnad

Beskrivning:

Ekonomibyggnad uppförd i stolpverk i en och en halv våning och med rektangulär planform. Övervåningen är något utkragad. Byggnaden står på en låg naturstenssockel. Fasaden är klädd med liggande träpanel målad i samma ljusgula kulör som pannboden. Taktassar, konsoler och andra snickerier är profilsågade. Vindskivor, fönsterspröjs och ytterdörrar är målade i brunt. De småspröjsade fönstren är ursprungliga. Åt norr finns två brunmålade portar i trä och på den östra gaveln ytterligare en, samtliga troligen ursprungliga. På den västra gaveln leder en senare tillkommen trappa upp till övervåningen där en ingång finns. Dörren är troligen från 1900-talets mitt. Intill sitter ett ursprungligt fönster. Sadeltaket täcks av röd trapetskorrugerad plåt. Det finns flera senare tillkomna installationer, don och ventilationsgaller, vilka inte har anpassats efter byggnadens karaktär och kulturhistoriska värde.

Historik:

Byggnaden uppfördes som förråd efter ritningar signerade Carl Wallström. Byggnaden är troligen samtida med övriga byggnader i miljön, alltså uppförd under 1880–90-tal. Byggnaden flyttades till sin nuvarande plats i samband med bygget av 1916 års sluss.

Figur 119. Ekonomibyggnadens norra fasad.

På historiska foton från 1910-talet syns att byggnaden var målad med samma tvådelade färgsättning som pannboden.

Kulturhistorisk värdering:

Trots flera senare tillkomna installationer, don och ventilationsgaller är byggnadens ursprungliga utformning tydligt avläsbar. Byggnaden har en utformning typisk för sin tillkomsttid under 1800-talets andra hälft och för byggnaderna som uppfördes längs

Trollhätte kanal vid denna tid. Byggnaden kan både berätta om den miljö som fanns runt 1841 års slussar och om den slussmiljö som byggdes upp kring 1916 års sluss genom att byggnader flyttades hit.

Figur 120. Ekonomibygnaden fotograferad från nordväst.

Figur 121. Ekonomibygnadens södra fasad.

Figur 122. Byggnadens östra gavel.

Figur 123. Olika teknikdon och en icke anpassad trappa förvanskar byggnaden, som i övrigt är mycket välbevarad.

Figur 124. Bevarad äldre dörr. Kryssen i speglarna går igen i fönstrens spröjsar.

Figur 125. Ursprungligt fönster med för Trollhätte kanal karaktäristisk krysspröjs och dekorativ omfattning.

Figur 126. Ekonomibyggnaden på ursprungligt läge på västra sidan om Kullens sluss, ca. 1914. Sjöfartsverket.

Figur 128. Ekonomibyggnaden fotograferad år 1914. Sjöfartsverket.

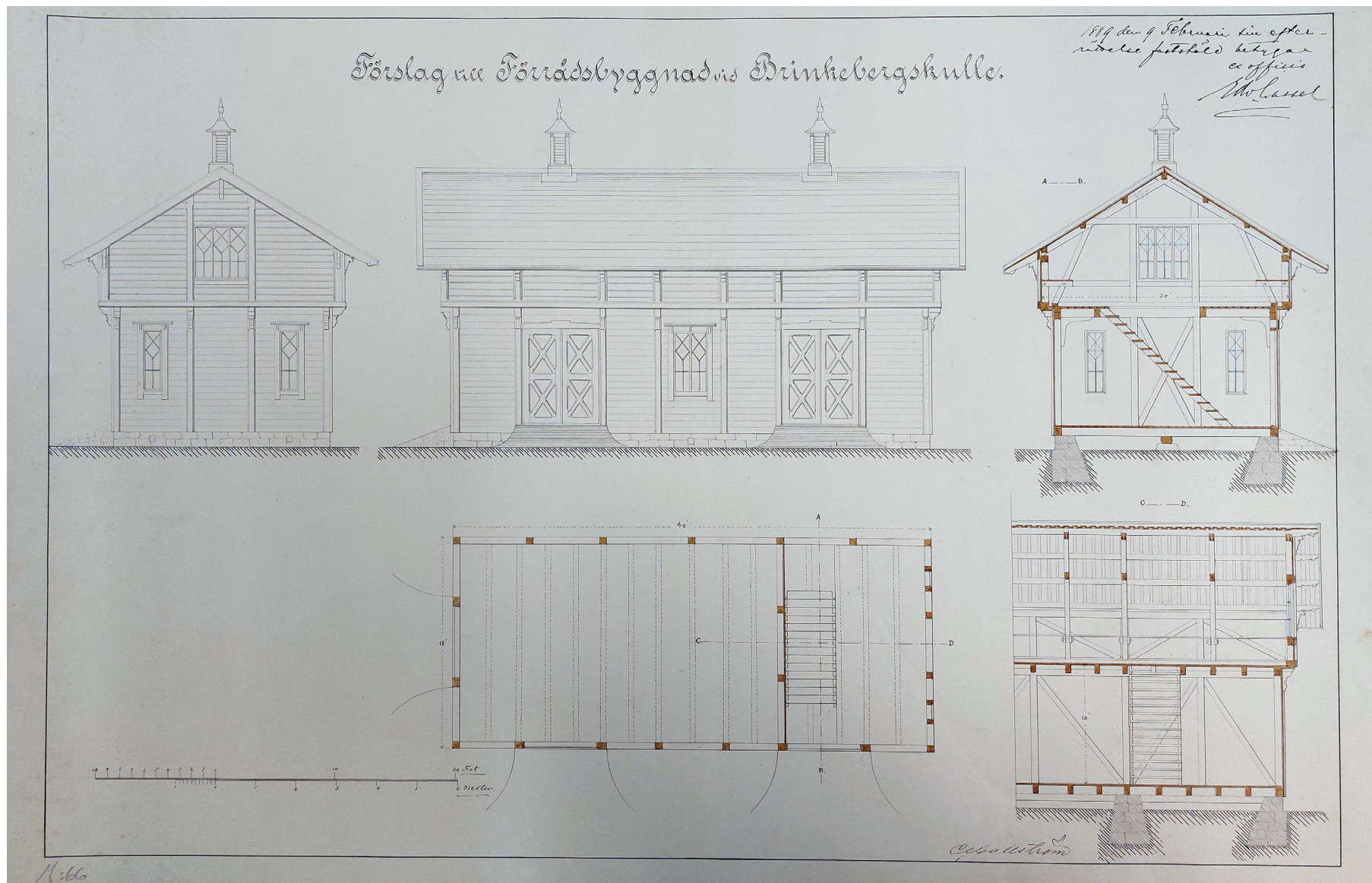
VÄRDEBÄRANDE KARAKTÄRSDRAG

EKONOMIBYGGNAD

- Mycket välbevarad byggnad som berättar om både 1800-talets och 1916 års slussmiljö
- Byggnadens placering intill det före detta kanalkontoret och slussen, som gör dess funktion som ekonomibyggnad och samband med slussarna avläsbart
- Byggnadens tidstypiska utformning med bland annat panelarkitektur, och för kanalbyggnaderna under 1800-talets andra hälft karaktäristiska detaljer och ornamentik
- Byggnadens karaktär av ekonomibyggnad med bland annat flera dörrar av uthuskaraktär och fåtal fönster
- Anknyter stilmässigt till kanalbebyggelsen i Trollhättan och bidrar därmed till förståelsen för Trollhätte kanal som ett större stråk

Figur 127. Ekonomibyggnaden på ursprunglig plats år 1915, med pågående slussarbete i förgrunden. Sjöfartsverket.

Figur 129. Förslag till förrådsbyggnaden vid Brinkebergskulle, signerad C. Wallström och godkänd 1889. Landsarkivet Göteborg.

Ställverk

Särskilt värdefull byggnad

Beskrivning:

Mindre rektangulär byggnad i en våning uppförd i tegel. På den norra gaveln finns ingång med en sentida dörr. På södra gaveln finns två höga småspröjsade fönster. Fönster- och dörröppningar kröns av dekorativt stående skift. Det hårdbrända fasadteglet är mörkt rödbrunt i kulören och murat i blockförband. Takfoten är dekorativt murad i rullskift. Saldeltaket är klätt med tvåkupigt tegel.

Ställverket har gestaltningsmässigt mycket gemensamt med andra ställverk uppförda längs kanalen men har en lägre detaljeringsnivå.

Historik:

Byggnaden uppfördes troligtvis som transformatorhus i samband med 1916 års slussbygge, där den transformerat el till lägre spänning. Ställverken är uppförda under den första stora elektrifieringsvågen i Sverige, där Trollhätte kanal spelade en avgörande roll i och med anläggandet av Sveriges första vattenkraftverk i Trollhättan (Olidan). Vid 1916 sträckte sig Vattenfalls enda kraftnät i södra Sverige från Göteborg längs älven norrut till Trollhättan, för att där vika av mot slutpunkten i Skövde. En sekundärlinje fortsatte till Vänersborg.

Figur 130. Ställverket.

Byggnaden i Brinkebergskulle är mindre och har enklare utformning än de ställverk som uppfördes i Trollhättan, vid Gropbron i Vänersborg och i Lilla Edet. Byggnaden är sannolikt ritad av Svante Dyhlén, som var arkitekten bakom de andra ställverken.

Kulturhistorisk värdering:

Ställverksbyggnaden utgör en liten men betydelsefull del av bebyggelsemiljön kring Brinkebergskulle sluss, med ett teknikhisto-

riskt och industrihistoriskt värde. Arkitekturen och byggnadsmaterialet tegel är typiskt för teknikbyggnader vid denna tid.

Den ursprungliga funktionen berättar om platsens sammankoppling med Olidestationen i Trollhättan, och införlivar den därmed i ett större samhällshistoriskt sammanhang. Sammantaget betraktas byggnaden som kulturhistoriskt särskilt värdefull.

Figur 131. Ställverkets norra gavel med modern dörr.

Figur 132. Ställverkets södra gavel med karaktäristiska småspröjsade fönster. Dekorativ takfot murad i rullskift.

VÄRDEBÄRANDE KARAKTÄRSDRAG STÄLLVERK

- Välbevarad byggnad med utformning och material typiska för teknikbyggnader vid denna tid och för de ställverksbyggnader som uppfördes längs Trollhätte kanal
- Ingår i ett större bebyggelsemässigt sammanhang i helhetsmiljön kring Brinkebergskulle sluss
- För uppförandetiden typiskt nationalromantiskt utseende med mörk tegelfasad och småspröjsade fönster
- Placeringen lite avsides om slussområdet berättar om byggnadens roll som renodlad funktionsbyggnad
- Anknytningen till liknande ställverk i Trollhättan respektive Lilla Edet gör byggnaden till en bebyggelsemässig röd tråd som bidrar till förståelsen av Trollhätte kanal som större sammanhängande stråk

Manöverhytt 1916

Särskilt värdefull byggnad

Beskrivning:

Manöverhytten är placerad direkt öster om de norra slussportarna. Hytten är en liten rektangulär byggnad med fasade hörn. Fasaden liksom taket är genomgående täckt med tjärade stavspån. En vit dörr i modernt utförande finns på södra gaveln. På övriga fasader finns fönster. Fönstren är liksom dörrarna vita och av sentida utförande i en luft utan spröjs.

Historik:

Byggnaden är en av två manöverhytter som uppfördes i Brinkebergskulle i samband med slussbygget 1916. Den andra hytten revs någon gång under 1900-talet, möjligen i samband med uppförandet av nuvarande manöverbyggnad.

1916 års manöverhytt är uppförd efter en typritning som tillämpades även för manöverhytterna i Lilla Edet och Trollhättan. De ursprungliga fönstren var i jugendstil, med småspröjsade rutor över en stickbåge. Bytet till modernare, ospröjsade fönster skedde troligtvis omkring 1960. Den ursprungliga dörren var klädd med snedställd träpanel.

Kulturhistorisk värdering:

Manöverhytten är både unik och representativ. Uniciteten ligger i byggnadstypen, som är mycket ovanlig ur ett nationellt perspektiv. Samtidigt är den arkitektoniskt representativ för sin uppförandetid. Detta uttrycks särskilt i de tjärade tak- och fasadspånen, som anknyter till nationalromantikens idé om "äkta" och rejäla material i företrädelsevis mörka kulörer.

Som typbyggnad har den en stark anknytning till motsvarande hytter i Lilla Edet och Trollhättan, vilket ger en kontinuitet till kanalupplevelsen och ett tydligt läsbart samband mellan de tre slussområdena.

Det höga arkitektoniska värdet i kombination med det kanalthistoriska värdet gör att manöverhytten betraktas som kulturhistoriskt särskilt värdefull.

Figur 134. Manöverhyttens interiör med bevarad inredning.

Figur 135. Manöverhyttan är den första byggnaden som möter slussande som färdas från norr.

Figur 133. Manöverhyttan fotograferad från sydost. Utbytt fönster och dörr är inte anpassade till byggnadens karaktär.

Figur 136. Slussvakt i manöverhytten, 1915. Sjöfartsverket.

Figur 137. Manöverhytten i slussmiljön 1916. De ursprungliga karaktäristiska fönstren byttes ut senare på 1900-talet. Sjöfartsverket.

Figur 138. Manöverhytten placerades intill slussportarna. Notera ursprunglig dörr. Sjöfartsverket.

VÄRDEBÄRANDE KARAKTÄRSDRAG

MANÖVERHYTT 1916

- Typbyggnad från 1916 års kanalprojekt, och den enda kvarstående bevarade manöverhytten från 1916 i Brinkebergskulle
- Ingår i ett större bebyggelsemässigt sammanhang i slussmiljön från 1916
- Byggnadens placering vid slussportarna berättar om dess historiska funktion och gör den särskilt framträdande för för slussande båtar
- För uppförandetiden typiskt nationalromantiskt utseende med fasad och tak täckt med tjärade spån
- Säregen byggnadsvolym med fasade hörn och valmat tälttak
- Delvis bevarad interiör med golv, vägghpaneler, räcke. Trappan ner i slussen som visar en tidigare viktig funktion för byggnaden
- Manöverhytten har motsvarigheter i Lilla Edet och Trollhättan, vilket ger ett kontinuitetsvärde och väl läsbara samband för 1916 års kanalled

Kullens slussvaktarbostad

Särskilt värdefull byggnad

Beskrivning:

Från 1916 års slussanläggning leder en väg norrut vilken kantas av en allé. I slutet av allén ligger Kullens slussvaktarbostad placerad på en höjd. En stentrappa och grusgång leder upp till huset från gatan.

Byggnaden är i en och en halv våning med källare och står på en naturstenssockel. Fasaden är klädd med liggande spontad panel på nedervåningen och stående locklistpanel på övervåningen, bägge i en ljusgul kulör. Övervåningens panel har dekorativt spetsågade avslut på bottenbrädorna typiskt för 1800-talets bebyggelse kopplad till Trollhätte kanal. Åt söder finns huvudentrén med farstukvist, som bär upp en balkong. På bägge långsidor finns en frontespis. Fönstren har ursprunglig utformning med dekorativt utformad kryssspröjs, målade i rött. Fönsteromfattningarna är dekorativt sågade i samma utseende som på flera andra slussbyggnader från samma tid. Byggnaden täcks av ett tegelklätt sadeltak. En skorsten finns vidnock.

Trädgården omges av en häck och stenmur mot gatan. I miljön finns också ett antal mindre ekonomibyggnader.

Figur 139. Kullens slussvaktarbostad.

Historik:

Byggnaden uppfördes som slussvaktarstuga för två hushåll vid Brinkebergskulle. Ritningen är daterad 1882 men inte signerad. Troligen ritades byggnaden av samma arkitekt som ritade de andra byggnaderna i slussmiljön, Carl Wallström.

Byggnaden stod tidigare mitt i dagens farled intill 1840-talets övre sluss, Kullens sluss.

Byggnaden flyttades till sin nuvarande plats i samband med bygget av 1916 års sluss. Ursprungligen täcktes byggnadens tak av skiffer.

På historiska foton från 1913 syns att fasaden vid denna tid var ljusmålad nertill och mörkare overtill, precis som de samtida ekonomibyggnaderna tvättstugan och kompressorboden. Mot slussen fanns skyltar med texterna "Sluss-wakt" och "Kullen". På gavelkrönen

fanns dekor med ankare. Byggnaden fungerade vid denna tid som kontor och bostad åt underingenjör.

Kulturhistorisk värdering:

Slussvaktarbostaden är en mycket viktig del av bebyggelsemiljön kring Brinkebergskulles sluss. Tillsammans med miljön kring kanal-kontoret, som binds samman med slussvaktarbostaden av en väg och allé, bildar den ett tydligt läsbart sammanhang som visar arbetets och boendets organisation för slussvakten. Dess närhet sinsemellan visar att slussvakten snabbt behövde kunna vara på plats, vilket ger en idé om slussningarnas frekvens förr.

Arkitektoniskt anknyter byggnaden till övrig slussbebyggelse längs Trollhätte kanal från samma tid, vilket bidrar till förståelsen av kanalen som ett större sammanhängande stråk.

Figur 140. Kullens slussvaktarbostad samt senare uppfört garage, fotograferade från sydväst.

Figur 141. Kullens slussvaktarbostad i slutet av allén som leder från 1916 års sluss.

Figur 142. Kullens slussvaktarbostad på ursprunglig plats intill Kullens sluss. 1913. Sjöfartsverket.

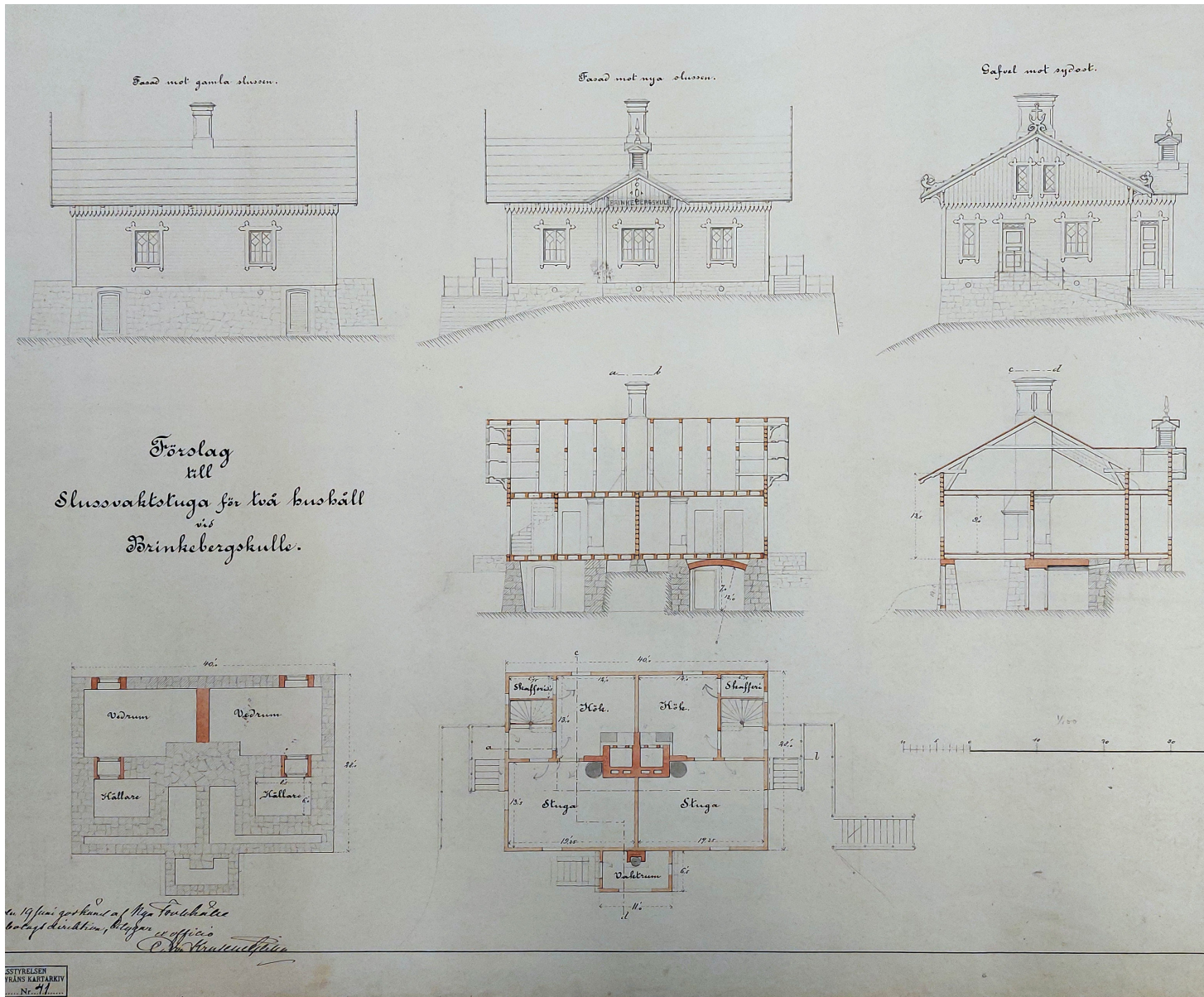
Figur 144. Kullens sluss och slussvaktarbostad fotograferade från norr.

Figur 143. Byggnaden på ursprunglig plats med jordschakt i förgrunden. Sjöfartsverket.

Figur 145. Byggnaden på nuvarande plats, 1915. Notera minnesstenen efter de stupade soldaterna som ännu inte rests, liggande på bergknallen till vänster i bild. Sjöfartsverket.

Figur 146. Förslag till slussvaktstuga för två hushåll vid Brinkebergskulle, godkänd 1882. Landsarkivet Göteborg.

VÄRDEBÄRANDE KARAKTÄRSDRAG KULLENS SLUSSVAKTARBOSTAD

- Välbevarad timmerbyggnad från 1800-talets andra hälft, på den plats den flyttades till i samband med byggandet av 1916 års sluss
- Tidstypisk utformning för sin uppförandetid och funktion
- Synlig naturstensgrund
- Omväxlande stående och liggande fasadpanel med dekorativa inslag
- Byggnadens form och takform
- Krysspröjsade fönster med dekorativa foder
- Tillhörande trädgård och ekonomibyggnader
- Ingår tillsammans med kanalkontoret i ett tydligt läsbart bebyggelsemässigt sammanhang, som visar arbetets och boendets organisation för slussvakten
- Sambandet med kanalkontoret förstärks av den allékantade vägen som löper mellan de båda byggnaderna
- Anknyter arkitektoniskt till övrig slussbebyggelse längs Trollhätte kanal från samma tid, vilket bidrar till förståelsen av kanalen som ett större sammanhängande stråk

Modern manöverbyggnad

Särskilt värdefull byggnad

Beskrivning:

Den moderna manöverhytten, som också fungerar som kanalkontor, ligger vid slussbassängens östra sida. Byggnaden är indelad i två kroppar, varav den västra inrymmer själva manöverdelen, med stora snedställda fönster som ger god sikt över slussbassängen. Snedställda fönster förekommer ofta på byggnader med liknande funktioner, exempelvis flygledartorn. Den östra byggnadskroppen rymmer personalutrymmen. Byggnaden har ett funktionellt, modernt formspråk, är iklädd ljus lockpanel och avslutas i ett valmat tak klätt med betongpannor.

Historik:

Manöverhytten uppfördes på 1980-talet efter ritningar av SLH Byggkonsult i Trollhättan och är i princip oförändrad sedan dess. Byggnaden är en typmodell som även finns vid slussarna i Lilla Edet och Trollhättan.

Kulturhistorisk värdering:

Manöverhytten, i egenskap av både manöverhytt och kanalkontor, är den i dag viktigaste byggnaden vid Brinkebergskulles sluss sett till funktion. Dess läge vid slussbassängen och funktion gör att den har en särställning för de som färdas genom slussen.

Figur 147. Den moderna manöverhytten, placerad på en avsats vid den södra slussporten.

Manöverhytten synliggör moderniseringen av slussvakten/lotsens arbetsmiljö, och visar tillsammans med den närliggande äldre manöverhytten den tekniska och arkitektoniska utveckling som ägt rum i slussmiljön. Att båda generationers manöverhytter ligger sida vid sida ökar läsbarheten av denna utveckling.

De likadana manöverhytterna längs Trollhätte kanal ger en känsla av kontinuitet och bidrar till förståelsen för kanalen som större sammanhängande stråk.

Detta sammantaget bedöms den moderna manöverhytten vara särskilt värdefull.

Ekonomibyggnad

Beskrivning:

En av tre ekonomibyggnader som är placerade i grupp på en höjd sydost om slussen. Ekonomibyggnaden är delvis öppen mot gårdsplanen, delvis klädd med faluröd träpanel. Pulpettaket är plåttäckt .

Historik:

Uppförd som ekonomibyggnad under 1900-talets mitt.

Kulturhistorisk värdering:

Byggnaden har ett miljöskapande värde i miljön kring slussen. Det kulturhistoriska värdet bedöms som måttligt.

Figur 149. Del av ekonomibyggnaden fotograferad från sydost.

Ekonomibyggnad

Beskrivning:

En av tre ekonomibyggnader som är placerade i grupp på en höjd sydost om slussen. Mindre byggnad i en våning, klädd med träpanel målad i samma ljust gula kulör som flera av de andra byggnaderna inom slussområdet. Plåttäckt sadeltak. På taket finns en tegelskorsten och en ventilationshuv.

Historik:

Uppförd under 1900-talets mitt.

Kulturhistorisk värdering:

Byggnaden har ett visst miljöskapande värde i miljön kring slussen. Byggnadens kulturhistoriska värde bedöms som måttligt.

Figur 150. Ekonomibyggnaden fotograferad från sydväst.

Garage (2 stycken)

Beskrivning:

Två garage placerade längs Slussvägen. Sadel-tak klädda med trapetskorrugerad plåt. Fasa-dera är klädda med stående lock- respektive locklistpanel. Portar finns mot Slussvägen. Fönster finns på de östra gavlarna. Åt öster är byggnaderna placerade i sluttning och har naturstensgrunder. På den större byggnaden finns också två dörrar åt öster.

Historik:

Byggnaderna uppfördes troligtvis som garage under 1900-talets mitt.

Kulturhistorisk värdering:

Byggnaderna bedöms ha låga kulturhistoriska värden.

Figur 151. Garagen fotograferade från Slussvägen.

3.2 Restad kyrkogård

Restad kyrkogård ligger strax öster om slussmiljön. Dammvallen skapar en barriär mellan de olika miljöerna. En gångväg och en bäck går mellan vallen och begravningsplatsen.

Kyrkogården tillhörde det intilliggande Vänersborgs hospital och asyl, senare Restads sjukhus, som invigdes år 1905. Begravningsplatsen togs i bruk redan året efter. Den planerades av trädgårdsdirektör Agathon Sundius som även ritade sjukhusets centrala park.

Ursprungligen fanns fler gångar och tydligt indelade gravkvarter. Begravningsplatsen ska också ha utvidgats på 1930-talet.

Mellan åren 1906 och 1957 begravdes närmare 2000 personer här, både intagna och personal på sjukhuset samt från det närliggande Källshagens mentalsjukhus. På begravningsplatsen ligger också de 150–200 soldater som påträffades i den intilliggande soldatgraven från 1808–1809 års krig i samband med byggandet av 1916 års sluss.

Begravningsplatsen omgärdas av en låg häck, längs vilken rader av små likadant utformade gjutjärns-kors står placerade i öster och söder. Gjutjärnskorset är resta över de som var intagna på sjukhuset och har varken namn eller årtal, utan endast ett nummer och ett K eller M som markerar den avlidnes kön. Gravplatserna finns över hela kyrkogården,

Figur 152. Karta över Restad kyrkogård.

Figur 153. Restad kyrkogårds södra del med en lång rad järnkors och stora lövträd. Till höger i bild syns bebyggelse tillhörande Restads sjukhus.

Figur 154. Området mellan Restad kyrkogård (till vänster) och slussmiljön (till höger) utgörs av en gångstig och ett dike.

och var ursprungligen markerade med träkors. Under 1960-talet flyttades gravvårdarna till nuvarande placeringar, för att göra kyrkogårdens gräsmattor mer lättskötta. Troligtvis lades grusgångar igen vid samma tid.

En smal gång går runt begravningsplatsens centrala delar, innanför vilken flera lövträd står. En ceremoniplats med stenbeläggning finns på kyrkogårdens mittersta del. Gravarna över de som arbetade på sjukhuset markeras av tidstypiskt utformade gravvårdar i sten. I inskriptionerna finns titlar som överskötare, sjuksköterska och hospitalsläkare.

Västra Götalandsregionen reste år 2009 en minnessten över de som anonymt har begravts här. Begravningsplatsen förvaltas av Vänersborg och Väne-Ryrs församling.

Restad kyrkogård har ett högt kulturhistoriskt värde. Det är i hög grad kopplat till dess funktion som begravningsplats inom Restad sjukhus. Kyrkogården kan dels berätta om hur Restads sjukhus fungerade som ett eget slutet samhälle med egen begravningsplats, dels kan gravvårdarnas utformning belysa människors olika livsvillkor under 1900-talet.

Restad kyrkogård är skyddad som kyrkligt kulturminne enligt kulturmiljölagen.

Figur 155. De små järnkorsen i långa rader är utmärkande för Restad kyrkogård.

Figur 156. Kyrkogården med stora lövträd och gångar. Gravvårdar i sten markerar sjukhuspersonalens gravplatser.

Figur 157. Kyrkogårdens entré i sydost.

Figur 158. Gravvårdar i olika material, storlekar och inskriptioner berättar om människors olika livsvillkor under 1900-talet.

Figur 159. Enkel gravvård över anonym patient.

Figur 160. Minnessten som restes 2009 över de som begravts anonymt på kyrkogården.

KOMMUNAL KULTURMILJÖ

Ur Kulturhistorisk byggnadsinventering nr 38: Väne-Ryrs socken och del av Vänersborgs stad:

Kyrkogården ligger inom den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsemiljön *Restads f.d sjukhus och slussområdet vid Brinkebergskulle*. Restad kyrkogård nämns inte mer specifikt.

UR ÖVERSIKTSPLAN (2017):

Restads f.d. sjukhus och slussområdet vid Brinkebergskulle är en skyddsvärd kulturmiljö. Generellt för områden med stora kulturhistoriska värden "bör inga förändringar tillåtas som förvanskar områdets karaktär. Varje områdes förutsättningar ska utredas innan förändringar tillåts. Landskap och byggnader ska förvaltas på ett ansvarsfullt sätt så att kulturvärden upprätthålls."

UR FÖRDJUPAD ÖVERSIKTSPLAN RESTAD-BRINKETORP (2004):

" Kyrkogården vårdas och underhålls. Omgivande naturmark sköts med hänsyn till kyrkogårdens närhet."

VÄRDEBÄRANDE KARAKTÄRSDRAG

- Miljöns koppling till Restads sjukhus som präglat platsen sedan tidigt 1900-tal. Begravningsplatsen belyser hur sjukhuset fungerade som ett eget slutet samhälle, med egen begravningsplats
- Begravningsplatsen ritades av Agathon Sundius, framstående trädgårdsdirektör. Kvarvarande strukturer som bevarade gångar och befintliga träd
- Trots närhet till både slussmiljön och Restad gård skapas en avskild miljö genom begravningsplatsens läge och dammvallen samt avgränsningen genom häckar
- Begravningsplatsens lågmälda, enkla karaktär utan övriga utsmyckningar eller planteringar
- Gravvårdarnas utformning, från enkla kors utan namn till de större gravvårdarna i sten med längre inskriptioner, som belyser människors olika livsvillkor under 1900-talet
- Tidstypiska gravvårdar från 1900-talets olika decennier
- Gravvårdar med titlar kopplade till Restads sjukhus
- Ceremoniplatsen
- Smidesgrind mellan granitstolpar samt dess placering mot sjukhusområdet
- Minnessten över de gravsatta

RÅD TILL NÄSTA SKEDE

Intrång på kyrkogården ska undvikas. Vid åtgärder som påverkar begravningsplatsen ska dess lagskydd enligt både kulturmiljölagen och begravningslagen beaktas.

Miljön är känslig för förändringar som minskar det fysiska och visuella sambandet med Restad sjukhus.

Övergången mellan slussmiljö och begravningsplats ska vara medvetet gestaltad och ta hänsyn till begravningsplatsens enkla, småskaliga, lågmälda karaktär och funktion som begravningsplats.

Referenser

Arkiv

Krigsarkivets ritningssamlingar

Landsarkivet, Göteborg

Lantmäteriets historiska kartor

Lantmäteriets historiska ortofoton

Regionarkivet, Göteborg

Sjöfartsverkets arkiv

www.digitaltmuseum.se

Tidigare framtagna underlag

Fördjupad översiktsplan för Restad- och Brinketorp, 2004, Vänersborgs kommun <https://www.vanersborg.se/bygga-bo-och-miljo/oversiktsplan-och-detaljplaner/oversiktsplanering/antagna-oversiktsplaner>

Kulturhistorisk byggnadsinventering nr 38: Väner-ryrs socken och del av Vänersborgs stad, Vänersborgs kommun. Älvsborgs länsmuseum, 1995.

Lazarides, A. & Eriksson, R. Arkeologisk

utredning vid Brinkebergskulle: Arkeologisk utredning steg 1, L1966:6610, L1963:1626 och L1963:970, Vänersborg socken, Vänersborg kommun. KU arkeologisk rapport 2022:10, Lödöse museum/Förvaltningen för kulturutveckling.

Lenblad, A. Lägenhetsbebyggelse vid Brinkebergskulle: Arkeologisk utredning, steg 2, Fastighet Karls grav 1 :1 m.fl. Vänersborgs socken, Vänersborgs kommun. KU arkeologisk rapport 2022:22, Lödöse museum/Förvaltningen för kulturutveckling.

Riksintressen för kulturmiljövården: Västra Götalands län (O), Riksantikvarieämbetet, https://www.raa.se/app/uploads/2022/11/V%C3%A4stra-G%C3%B6taland-O_riksintressen.pdf

Översiktsplan 2017, Vänersborgs kommun <https://www.vanersborg.se/bygga-bo-och-miljo/oversiktsplan-och-detaljplaner/oversiktsplanering/antagna-oversiktsplaner>

Litteratur

Björklund, Bo, *Göta älvdalen: berättelser och bilder*, Acta Risvedensis, Älvängen, 2016

Claesson, Pia (red.) *Bosättning vid älven: Boplatser och kokgropar i Göta älvdalen*, Arkeologiska slutundersökningar S:t Peder 66 och

67, *Tunge 49, Lilla Edets kommun, Skepplanda 70 och 237*, Ale kommun. Bohusläns museum Rapport 2012:15. Hämtad från <https://pub.raa.se/dokumentation/3924f363-1390-4119-8ecd-2b4252146bda/original>

Granat, Stellan *Något om brännvinsbränningen på Onsjö säteri och Brinkebergskulle I: Årsskrift Vänersborgs söners gille*. 1986(55)

Granat, Stellan *Tegelbruk i Vänersborg Del I I: Årsskrift Vänersborgs söners gille* 1990 (59), s. 3-24 <https://vanersborgssonersgille.se/onewebmedia/%C3%85rsskifter/1990/1990.pdf>

Hallberg, Stig, *Slussverken i Göta älv och kring Väneren*, Zakariasson [distributör], Ed, 1990

Lindström, Bengt, *Trollhätte kanal 200 år*, Sjöfartsverket, Norrköping, 2000

Lorentzson, Mona (red.), *Kring Göta älv: studier i en dalgång*, Tre böcker, Göteborg, 1993

Luft, Magnus von der, Nyqvist, Roger & Wennberg, Tom, *Bortom älven: arkeologiska undersökningar utmed E45:ans nya sträckning, delsträckan Torpa-Stenröse*, Rio kulturkooperativ, Fjällbacka, 2012

Mascher, Catharina (red.), *Agrarhistorisk landskapsöversikt: Västergötland och Dalsland*,

Länsstyrelsen Västra Götaland, Göteborg,
2002

Trollhätte kanal och dess ombyggnad 1909-1916: kort redogörelse, Kungl. Vattenfallsstyrelsen, Stockholm, 1916

Trollhättan: dess kanal- och kraftverk : historik och beskrifning, Kungl. Vattenfallsstyrelsen, Stockholm, 1911-1916

Övrigt

Fornsök, Riksantikvarieämbetet, <https://app.raa.se/open/fornsok/>

<https://www.prismavg.se/exhibits/show/gotaalvdalen>

En väg leder till en stad - Vänersborgs museum.

Länk: <https://www.vanersborgsmuseum.se/kunskap--fakta/bratte---vanersborgs-foregangare/bratte---vanersborgs-foregangare---en-vag-leder-till-en-stad/>

Micael Eriksson, Vänersborgs museum (informant)

Tiden är en dröm <https://ericssonska.se/tag/brinkebergskulle/> Besökt 2023-03-01

Torpinventering en för Onsjö rote, Vänersborgs släktforskare. <https://www.xn--vners->

[borgsslktforskare-04bl.se/torpinventeringen-for-onsjo-rote-oppnas-i-en-ny-flik/](https://www.borgsslktforskare-04bl.se/torpinventeringen-for-onsjo-rote-oppnas-i-en-ny-flik/)
Besökt 2023-03-01

Illustrationer

För foton från utomstående källor anges källa i bildtexten.

Övriga foton tagna av WSP 2022—2023.

Trafikverket, 411 04 Göteborg. Besöksadress: Vikingsgatan 4
Telefon: 0771-921 921, Texttelefon: 010-123 50 00
trafikverket.se